PUBLICACIÓ D´INVESTIGACIÓ I ESTUDIS VILA-REALENCS

núm. 23

font

LES DONES EN LA INDÚSTRIA DELS CÍTRICS A VILA-REAL
Àfrica Bovaira Broch
Èlia Guinot Usó

L'ARXIU MUNICIPAL DE VILA-REAL (1990-2019)
Vicent Gil Vicent

LES SARSUELES DEL MESTRE GOTERRIS. UN LLEGAT PER (RE)DESCOBRIR
Borja Muñoz Abad

LES DONES DE VILA-REAL A LA PRESÓ DE SATURRARAN
Domingo J. Font Pitarch
Antoni Pitarch Font

ELECCIONS FRANQUISTES A VILA-REAL (1948-1976)
Pascual Mezquita Broch

MEMÒRIA DEL CINE CLUB
Jacinto Heredia Robres

LA MÚSICA A LA PARRÒQUIA DE SANT JAUME DE VILA-REAL (II)
Mn. Vicent Gimeno i Estornell

'HOJA PARROQUIAL' I 'SAN PASCUAL' FINS A 1970. DUES PUBLICACIONS PER A UN POBLE
Francisco Mezquita Broch

MARQUES DE TARONGES A VILA-REAL
Rafael Llop Soriano

LA IMMIGRACIÓ EN ELS ANYS SEIXANTA A VILA-REAL QUAN S'INICIA LA MODERNA INDUSTRIALITZACIÓ. EL CAS DE VALERIANO IBÁÑEZ MALLÉN
Santiago Vilanova Añó

L'APLEC DELS PORTS, PREMI SOCARRAT MAJOR 2021
Violeta Tena Barreda

Publicació de la Regidoria de Normalització Lingüística de l'Ajuntament de Vila-real

PRODUCCIÓ I COORDINACIÓ:
Regidoria de Normalització Lingüística de l'Ajuntament de Vila-real

DISSENY ORIGINAL: Javi Sales

DISSENY ACTUAL I MAQUETACIÓ: Pasku.com

CORRECCIÓ I RECOPILACIÓ D'ARTICLES:
Carme Martí i Herrera, Elena Chiva Roca i Mònica Soler Beltrán

IMPRIMEIX: Imprenta Sichet, SL

PATROCINADORS:
Acadèmia Valenciana de la Llengua, Facsa, Fundació Caixa Rural i Porcelanosa

Foto de la portada: *Collidores de taronja*, feta per Ismael Latorre Mendoza a Alginet, País Valencià, el 7 d'abril de 1948 (Wikimedia Commons)

Fotos facilitades pels autors i les autores dels articles, Anaheim Public Library (Califòrnia, EUA), La Habra Historical Museum. Orange County Public Libraries (Califòrnia, EUA), California Historical Society Collection at the University of Southern California. USC Libraries Special Collections. Doheny Memorial Library, Los Angeles, CA (Califòrnia, EUA), The Tustin Historical Society (Califòrnia, EUA), Orange Public Library & History Center (Califòrnia, EUA), Orange County Archives (Califòrnia, EUA), The Tustin Area Historical Society (Califòrnia, EUA), Pasku.com; IVCR+i Institut Valencià de Conservació, Restauració i Investigació. Generalitat Valenciana; arxiu personal d'Enric Gimeno Estornell, arxiu personal de la família Meseguer-Goterris, Instituto de Estudios Giennenses; arxiu E. Piñero, arxiu Ricard Vinyes, Arxiu Històric de Defensa, Grup per la Recerca de la Memòria Històrica de Castelló; Arxiu Municipal de Vila-real, Martín Santos Yubero (col·lecció J. C. Almazán), Fons Fotogràfic d'Alcaldia José Ferrer Ripollés; arxiu personal de Jacinto Heredia Robres; arxiu personal de Mn. Vicent Gimeno i Estornell, Arxiu Parroquial Sant Jaume, arxiu Associació Filles de Maria del Rosari; arxiu personal de la família Patuel-Sidro; arxiu personal de Rafael Llop Soriano; Valeriano Ibáñez Mallén, fotos del llibre *Les feines de la vella pagesia* de Miquel Pont; AC Socarrats i Francesc Isern.

ISSN: 2171-4983

DIPÒSIT LEGAL: CS-165-2010

Octubre de 2021

La Regidoria de Normalització Lingüística no s'identifica necessàriament amb les opinions expressades en els articles publicats.

font

Publicació d'investigació
i estudis vila-realencs

www.revistafont.es

ÍNDEX

PRESENTACIÓ DE LA REGIDORA
Noelia Samblás Gurrea 7

1. **LES DONES EN LA INDÚSTRIA DELS CÍTRICS A VILA-REAL**
Àfrica Bovaira Broch i Èlia Guinot Usó 11

2. **L'ARXIU MUNICIPAL DE VILA-REAL (1990-2019)**
Vicent Gil Vicent 55

3. **LES SARSUELES DEL MESTRE GOTERRIS. UN LLEGAT PER (RE)DESCOBRIR**
Borja Muñoz Abad 71

4. **LES DONES DE VILA-REAL A LA PRESÓ DE SATURRARAN**
Domingo J. Font Pitarch i Antoni Pitarch Font 87

5. **ELECCIONS FRANQUISTES A VILA-REAL (1948-1976)**
Pascual Mezquita Broch 103

6. **MEMÒRIA DEL CINE CLUB**
Jacinto Heredia Robres 141

7. **LA MÚSICA A LA PARRÒQUIA DE SANT JAUME DE VILA-REAL (II)**
Mossén Vicent Gimeno i Estornell 167

8. **'HOJA PARROQUIAL' I 'SAN PASCUAL' FINS A 1970. DUES PUBLICACIONS PER A UN POBLE**
Francisco Mezquita Broch 201

9. **MARQUES DE TARONGES A VILA-REAL**
Rafael Llop Soriano 239

10. **LA IMMIGRACIÓ EN ELS ANYS SEIXANTA A VILA-REAL QUAN S'INICIA LA MODERNA INDUSTRIALITZACIÓ. EL CAS DE VALERIANO IBÁÑEZ MALLÉN**
Santiago Vilanova Añó 263

11. **L'APLEC DELS PORTS, PREMI SOCARRAT MAJOR 2021**
Violeta Tena Barreda 275

Presentació

Aquesta font d'història de la nostra ciutat naix gràcies a la intervenció dels nostres col·laboradors i col·laboradores inestimables, que de manera totalment altruista comparteixen el fruit dels seus estudis, investigacions i coneixements amb totes les persones que tenen deler de saber una mica més sobre Vila-real. Mai ens cansarem d'agrair-los el treball que han fet i fan de recuperació de la nostra memòria històrica, ja que, sense la seua participació, haguera estat impossible arribar al número 23 d'aquesta publicació. Moltes gràcies a tots i a totes per contribuir a la conservació de la història de la nostra ciutat.

Els autors que han col·laborat en l'edició número 23 de la revista *Font* amb els seus articles són: en primer lloc, Àfrica Bovaira i Èlia Guinot, que han fet un gran treball d'investigació sobre el paper fonamental que han realitzat les dones al llarg dels anys en la indústria dels cítrics a Vila-real; Vicent Gil ens explica la història de l'Arxiu Municipal de Vila-real des de 1990 fins a 2019; Borja Muñoz ens (re)descobreix les sarsueles del mestre Goterris; Domingo J. Font i Antoni Pitarch aporten dades interessants sobre tres dones de Vila-real que van estar tancades a la presó de Saturraran; Pascual Mezquita analitza com es van produir les eleccions franquistes a Vila-real des de 1948 fins a 1976; Jacinto Heredia ens explica el naixement del Cine Club Villarreal i totes les pel·lícules que s'hi projectaven; Mn. Vicent Gimeno ens ofereix la segona part de l'estudi que ja va publicar l'any passat sobre la música a la parròquia de Sant Jaume de Vila-real; Francisco Mezquita comparteix amb nosaltres un estudi sobre l'*Hoja Parroquial* i *San Pascual* fins a 1970, dues publicacions de Vila-real molt importants en aquella època. Rafael Llop ens il·lustra amb moltíssimes marques de taronges de la nostra ciutat. Santiago Vilanova ens reprodueix una entrevista que li va fer a Valeriano Ibáñez Mallén per a explicar la immigració en els anys seixanta a Vila-real quan s'inicia la moderna industrialització. I, per a tancar aquest número, també volem que gaudiu un any més del lliurament del Premi Socarrat Major, a través de les paraules de Violeta Tena, que el 2021 ha sigut concedit a l'Aplec dels Ports.

També volem donar les gràcies a Facsa, Porcelanosa, Fundació Caixa Rural Vila-real i l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, perquè gràcies al suport econòmic d'aquestes entitats i empreses patrocinadores podem oferir-vos gratuïtament la revista *Font*. Sou una part molt important d'aquest projecte.

Desitgem que us agrade el contingut d'aquest número que hem preparat per a vosaltres amb molta estima i que gaudiu amb la seua lectura. I que aquesta lectura us ajude a portar millor la situació sanitària que vivim a causa de la covid-19, situació que, tot i anar millor, ha fet que per segon any consecutiu no presentem la revista en el marc de la Fira i Festes de Sant Pasqual, com era habitual, sinó que l'emmarquem en una programació dedicada a commemorar i celebrar el 9 d'Octubre, dia de les valencianes i els valencians. Com no podia ser d'una altra manera, no hem faltat a la cita anual que tenim amb vosaltres, i un any més, amb motiu de la festa del País Valencià, us presentem aquesta revista, signe identitari de la nostra cultura, tradicions, història i patrimoni.

Noelia Samblás Gurrea
Regidora de Tradicions, Relacions Institucionals i Normalització Lingüística

Ajuntament de Vila-real
Normalització Lingüística

Junts Vila-real avança en valencià

Àfrica Bovaira Broch
Èlia Guinot Usó

LES DONES EN LA INDÚSTRIA DELS CÍTRICS A VILA-REAL

Les dones en la indústria dels cítrics a Vila-real

Aquest article tracta sobre les treballadores de la indústria dels cítrics a Vila-real, bàsicament als centres d'envasat, emmagatzematge i distribució d'aquests fruits, però també al camp i en altres indústries auxiliars (com ara les puntes de París). Tot i això, es fa adient fer un repàs a la gènesi de la indústria dels cítrics tal i com la coneixem en l'actualitat i els mètodes operatius que han impulsat el seu desenvolupament; fins i tot, amb la projecció d'una mirada que contemple, tot i que siga parcialment, la seua dimensió global.

En relació al País Valencià, caldria fer esment de la Reial Societat Econòmica d'Amics del País de València (RSEAPV), fundada l'any 1776, en el marc del reformisme il·lustrat europeu, malgrat que inicialment els seus socis només podien ser homes de caire nobiliari o eclesiàstic. L'RSEAPV va començar a impulsar la citricultura a partir del 1845, quan el comte de Ripalda introduí uns empelts de mandariner i des de l'any 1849 se centrà en àrees com ara l'exportació de fruita i l'aclimatació de noves varietats.

A Vila-real i en el conjunt del territori valencià, cal assenyalar necessàriament, però, l'activitat de José Polo de Bernabé (Quartell, 1812 – Vila-real, 1889). Com a gran propietari agrícola, les seues terres es distribuïen entre Vila-real i Borriana, a més d'altres municipis, i es va significar en l'aplicació d'innovacions, com ara l'ús dels superfosfats i els adobs minerals. En les més de 2.500 fanecades de terra que tenia, va substituir les vinyes i oliveres per mandariners, d'aquesta manera va esdevenir l'introductor d'aquest conreu a la Plana Baixa. Polo de Bernabé també va ser un destacat precursor del comerç internacional de

Estàtua en honor a Polo de Bernabé, obra de l'escultor José Ortells

la taronja, que inclús va fer arribar al mercat de Les Halles de París i a d'altres del Regne Unit, Alemanya i Suïssa. A finals de la dècada de 1860, ja exportava més de 50.000 caixes.

L'any 1949 Vila-real va erigir una estàtua en honor a Polo de Bernabé, obra de l'escultor José Pascual Ortells López. D'aquesta manera, el poble de Vila-real retia homenatge a la persona que va col·laborar decisivament en la transformació agrària del nostre terme municipal, amb el corresponent progrés econòmic. Tot i això, des d'una mirada crítica, el fet que la figura d'un home de classe social alta siga l'únic element que s'exhibeix públicament a Vila-real com a referent de la indústria dels cítrics representa al nostre entendre una visió esbiaixada d'una realitat que és molt més rica i complexa.

La taronja no és una fruita qualsevol, la taronja és la reina de les fruites. I això és així per molts motius: per l'aroma que desprén tan bon punt l'olorem, pel seu exotisme als mercats del nord d'Europa i Amèrica del Nord, perquè ha sigut un article de luxe i com a tal s'ha comercialitzat, pels preus que s'han pagat als mercats superiors als d'altres fruits, perquè arriba al temps de l'hivern quan altres fruites escassegen, perquè el seu origen està envoltat del misteri de les contrades assolellades de la Mediterrània o de Califòrnia i, fins i tot, per la captivadora iconografia impresa en els papers amb els quals s'emboliquen les taronges per a presentar-les al públic.

Creiem que és oportú fer una anàlisi de la indústria dels cítrics com un sector divers que opera a escala global i presenta una sèrie de patrons comuns allà on s'implanta. Tanmateix, una de les línies d'actuació que s'observen per tot arreu, en aquesta indústria, és la feminització de determinades tasques, especialment el treball als magatzems de taronges.

Les relacions entre els propietaris de camps, les direccions de les cooperatives i magatzems, comerciants, les persones que fan les labors de la collita, aquells que fan la resta de tasques agrícoles, els treballadors del sistema de reg, les treballadores dels magatzems i el sector de la distribució, alhora, acaben constituint un sistema que genera uns beneficis molt desiguals entre les parts implicades. Per posar un exemple recent i proper, l'11 d'abril de 2019 el diari digital *elDiario.es* publicava el titular següent: «Investigada una cooperativa de cítrics de Castelló perquè unes treballadores es van orinar damunt per falta de temps per a anar al bany». La cooperativa en qüestió és de les Alqueries i aquesta és la dura realitat que les dones dels magatzems encara han de viure durant el seu temps de treball.

El somni californià. *California Dreamin'*

L'existència d'una especialització laboral femenina en l'àmbit del treball dels magatzems de taronges, dins de diferents categories, és una constant que es pot comprovar en llocs

molts diversos on aquesta fruita és tractada i envasada. Les dones dels magatzems de Vila-real no constitueixen una categoria aïllada i independent, ni tan sols són el reflex d'una realitat exclusivament valenciana. Les dones dels magatzems de Vila-real són el reflex d'un conjunt molt més ampli, que engloba dones de tot el món. En els llocs on la indústria dels cítrics està instal·lada, les dones fan unes tasques molt semblants, si no són idèntiques.

Parlar de les dones dels magatzems de Vila-real és parlar de les dones italianes a Sicília i Calàbria que han fet i fan el mateix treball que ací; és parlar de les dones dels magatzems del territori del Mandat Britànic de Palestina, les seues taronges competien amb les nostres als mercats durant la Guerra Civil; és parlar de les dones australianes, sud-africanes, argentines o brasileres que han manipulat taronges com ací; és parlar de les dones de Florida i de Califòrnia, als Estats Units; és parlar de les dones de molts altres llocs del món on ha sigut necessària la paciència, habilitat, rapidesa i dedicació d'una dona a l'hora de confeccionar una caixa de taronges, perquè aquest fruit puga arribar als punts de venda en condicions de presentació i qualitat òptimes.

Dones treballant al magatzem de cítrics Sunkist Packing House de La Habra, Califòrnia, EUA (La Habra Historical Museum. Orange County Public Libraries, Califòrnia)[1]

És hora de prendre consciència, en l'època de la deslocalització industrial i la globalització neoliberal, que les dones dels magatzems de taronges constitueixen un subjecte col·lectiu obrer específic, amb unes característiques concretes determinades per la manera en què opera aquesta indústria i amb una sèrie de trets comuns que les diferencien de les treballadores d'altres sectors. Com que resulta una tasca ingent obtenir informació sobre la gran diversitat de llocs on actua la indústria dels cítrics, a l'hora de mostrar els paral·lelismes que adés esmentàvem, ens hem centrat en l'anàlisi de la realitat

històrica californiana. El descobriment d'aquestes particularitats ens farà més conscients dels nexes que ens uneixen a moltes altres dones treballadores d'arreu del món, de la semblança de les lluites, així com del caràcter global del treball als magatzems que, de tan local com és, no hem aprés a valorar-lo en la seua justa mesura. Tot seguit, descobrirem les semblances que presenta l'entorn taronger californià amb el context taronger valencià i vila-realenc.

L'estat nord-americà de Califòrnia, durant la segona meitat del segle XIX i per diversos motius, es va configurar com a l'espai ideal per al desenvolupament de la taronja com a producte comercial modern. Poc després d'acabar-se la Febra de l'or (1848 – 1855), va començar una nova febra que faria que el mite del Golden State, l'Estat Daurat, continuara nodrint els somnis de molta gent d'arreu dels Estats Units i també de fora, ara amb els fruits de color daurat dels tarongers.

Diverses dones, abillades per a l'ocasió, saluden des de la plataforma d'un camió que llueix un cartell que anuncia el Valencia Orange Show d'Anaheim, Califòrnia, EUA, cap al mes de maig de 1921 (Gentilesa dels Orange County Archives)[2]

El conreu modern de la taronja, des dels inicis, va ser vist com una activitat pròpia de persones amb mentalitat progressista, gent amb ganes d'aplicar els darrers avanços científics per tal d'obtenir la màxima producció i uns beneficis superiors als de qualsevol altre conreu. Plantar tarongers no era com treballar un camp de blat. Valors com l'esperit d'aventura, la defensa de la llibertat individual o l'afany de superació figuraven entre les característiques que havia de reunir un pioner del conreu de tarongers, precisament a l'estat que més oportunitats oferia: Califòrnia.

El 1939, l'advocat i escriptor Carey McWilliams publicava un assaig amb l'eloqüent títol de *Factories in the Field!* [Fàbriques al camp]. La crítica de *The New York Times* assegura que aquest llibre és la primera exposició àmplia sobre el dany social i ambiental infligit pel creixement de l'agricultura corporativa o l'agroindústria a Califòrnia. El treball de Carey McWilliams ens servirà de guia per a recórrer els camps i els magatzems de taronges de Califòrnia, precisament per a conéixer l'altra cara d'una indústria que sap disfressar molt bé el seu costat més ombrívol.

Amb tot, la gran revolució que impulsa la indústria dels cítrics, a part del desenvolupament del transport ferroviari, és l'aparició de la varietat washington nàvel a Califòrnia, a partir d'uns plantons que el Departament d'Agricultura dels Estats Units va donar a la sufragista Eliza Tibbets. Naixia així una taronja dolça, amb suc, sense pinyols, gran, consistent, que es pot manipular, envasar i, en determinades condicions, es pot exportar a grans distàncies. Així s'enlairava la versió californiana del somni americà.

Fabricant el paradís

L'historiador Douglas Cazaux Sackman, en el llibre *Orange Empire: California and the Fruits of Eden* (2007), explica que, a Califòrnia, cada nou paisatge —el paisatge hortícola dels indis, el paisatge de pastures dels ramaders mexicans, els horts angloamericans orientats als mercats— ha estat una creació d'un grup social dominant. L'aigua dels rius, fora ja del seu curs natural i dels ecosistemes de ribera, es va dirigir cap a l'economia del creixement. La companyia de ferrocarril Southern Pacific no era només d'acer i vapor, també era el motor d'una màquina de creixement que feia servir representacions dels paisatges que travessava per a canviar-los materialment… L'agricultura intensiva de la fruita intensificaria el valor d'aquest paisatge, un poderós incentiu per a una corporació a la qual se li havia concedit un 11,4% del territori de l'estat.

D'acord amb Cazaux Sackman, a Califòrnia s'estava construint un paradís completament mercantilitzat i, com ja havia observat Carey McWilliams, agafar una taronja sense permís «és una activitat perillosa… que pot convidar a l'explosió d'una arma de foc». Els horts naturalitzaven la desigualtat social. Alhora, les taronges es veien com un producte del control científic i tecnològic i els horts es van convertir en zones de batalla química contra les plagues; la mateixa empresa que fabricava la maquinària per a la indústria dels cítrics, la Food Machinery Corporation, també produïa material de guerra. La Revolució Verda, però, en comptes d'emancipar els pobles del món i millorar la natura, va alterar les cultures rurals, va augmentar la dependència i va degradar els entorns.

Les dones dels magatzems a Califòrnia

La historiadora Audrey Maier explica en el seu article «A Woman's World: A History of Female Labor in Citrus Packinghouses» [El món d'una dona: Una història de treball femení als magatzems de taronges] que les treballadores dels magatzems configuren l'eix de la indústria dels cítrics. Elles connecten els camps de tarongers amb la resta del món. Des de la dècada de 1890, les dones han constituït la major part de la mà d'obra d'aquests magatzems. Els primers magatzems eren més bé com tendes de campanya a l'aire lliure on la fruita es llavava i s'organitzava. Els primers treballadors dels magatzems van ser homes xinesos i japonesos que van passar de la prospecció d'or durant la Febra de l'or de 1849 a treballar en l'agricultura. Com a resultat del sentiment antiasiàtic de la dècada de 1880, els magatzems de taronges van passar a tenir treballadores d'origen euroamericà. A començament del segle XX, l'envasament de taronges ja es considerava un treball de dones. A diferència de la plega, el treball es feia a l'interior d'un edifici i es considerava menys extenuant i brut que anar a collir taronges.

Dones encaixant taronges a l'interior del magatzem de cítrics de l'Orange County Preserving Company, a Anaheim, Califòrnia, EUA, l'any 1904. Detall (Gentilesa de l'Anaheim Public Library)[3]

Les idíl·liques descripcions de l'oceà, el clima càlid mediterrani i l'abundància d'agricultura i aire fresc van captivar algunes dones amb ganes d'aventures o cansades de treballar en ciutats brutes, de fer treballs en fàbriques o tasques domèstiques. Treballar a la vora dels horts sota un cel blau, es convertia en un lloc nou i emocionant, semblant al paradís. Desafortunadament, la realitat del treball als magatzems de taronges no era lleuger ni agradable. Les dones treballaven al costat de maquinària sorollosa i feien tasques

repetitives dia rere dia. Com més ràpid podia encaixar una dona, més se li pagava. Per a assolir el salari mínim, les dones necessitaven omplir un caixó en menys de deu minuts. Amb la finalitat d'animar les dones a treballar moltes hores i tan ràpid com pogueren, la indústria dels cítrics, sovint, organitzava grans concursos d'encaixament de taronges.

Dones encaixadores de taronges al magatzem de cítrics Tustin Hills Citrus Association, a l'avinguda de Newport de Tustin, Califòrnia, EUA, l'any 1937. Detall (Gentilesa de The Tustin Historical Society de Califòrnia)[4]

Cada any, el San Bernardino National Orange Show presentava un concurs d'encaixament de taronges, en el qual les dones s'enfrontaven per a guanyar premis en metàl·lic. Algunes d'aquestes dones també eren convidades a participar en el Model Packinghouse [Magatzem Model], on els visitants de la fira de les taronges podien observar les dones mentre realitzaven el seu treball. Igual que als magatzems de taronges de veritat, els propietaris dels magatzems creien que, vigilant sempre les treballadores, s'evitava un treball descuidat i s'augmentava la velocitat de la treballadora. Aquestes dones ràpides, eficients i ordenades han sigut la pedra angular de la indústria dels cítrics i el seu èxit.

En la dècada de 1940, el període bèl·lic va canviar el negoci dels cítrics. A mesura que es creaven més llocs de treball relacionats amb la indústria de defensa a Califòrnia, moltes dones d'origen euroamericà preferien treballs industrials millor remunerats. Així, els patrons van començar a reclutar activament dones llatines per a satisfer l'alta demanda d'envasament de cítrics creada per la guerra. Les dones dels magatzems sovint treballaven de nou a deu hores al dia i fins i tot els caps de setmana.

Audrey Maier recull el testimoni d'una resident de Riverside, Simona Valero, qui va treballar a l'Arlington Packinghouse durant la guerra. Valero diu que, quan era joveneta,

l'interior dels magatzems era molt fred i se li gelaven els dits; recorda que en la dècada de 1940 treballava a la secció de triatge, la jornada començava a les set del matí i, de vegades, un tren de soldats s'aturava davant el magatzem. Mentre s'hi estava, les seues companyes corrien cap als soldats per a donar-los taronges. La senyora Valero ho conta així: «De vegades, tanque els ulls i puc veure la felicitat que sentien aquells joves en aquell moment, molts dels quals van morir. Saps? Estaven sacrificant la vida per totes i tots nosaltres».

Dos veterans del cos aeri de l'Exèrcit dels Estats Units reben taronges i suc de taronja de mans d'una dona en un lloc indeterminat, entre els anys 1940 i 1950. Detall
(California Historical Society Collection at the University of Southern California. USC Libraries Special Collections. Doheny Memorial Library, Los Angeles, CA. Califòrnia, EUA)[5]

Per bé que la indústria estava creixent, els sous que rebien aquestes dones seguien sent baixos. Així, tot i la discriminació salarial i el dur treball al magatzem de taronges, les dones encara aconseguien parlar entre elles mentre eren a la línia d'envasat i establien relacions pròximes, especialment durant les pauses per a dinar. Part d'aquesta construcció comunitària se centrava en l'hora de menjar. Moltes mares i esposes, que també eren treballadores dels magatzems, donaven suport als homes que treballaven als horts i els preparaven el dinar que s'hi enduien.

Maier explica que moltes treballadores mexicanoamericanes dels magatzems van participar en mutualitats com ara la Sociedad Progresista Mexicana, entitats que oferien ajuda durant els temps difícils, com ara les sequeres o gelades o quan hi havia moltes treballadores acomiadades perquè hi havia menys taronges.

En ocasions, aquestes dones aconseguien dur a terme vagues organitzades. El 1968, seixanta dones van tancar quatre dels magatzems de Redlands durant una vaga. A la fi, les seues reivindicacions es van veure satisfetes. A l'endemà, continuaven treballant de nou als magatzems, però guanyaven entre quinze i vint cèntims de dòlar més per hora. Lluites com aquestes demostren la insistència, determinació i solidaritat de les treballadores dels magatzems passades i presents.

Moltes líders comunitàries es van forjar als magatzems de taronges, com ara l'activista Rafaela Landeros Rey, qui va aconseguir l'eliminació de la segregació a l'escola local de Bryn Mawr, al comtat de San Bernardino. El propietari del magatzem on treballava Rafaela Rey, Wesley Break, ocupava un lloc en la Junta d'Educació i era un ferm defensor de la segregació, perquè aquest sistema li proporcionava mà d'obra mexicanoamericana per als seus camps de tarongers, de manera que adreçava aquests estudiants cap al treball dels cítrics o d'altres de tipus manual o mecànic. L'any 1942, amb l'ajuda de Fernanda Cruz, mestra d'escola mexicanoamericana, es va aconseguir el tancament d'aquella escola segregada i la integració del districte educatiu.

Maier explica que, tot i que la indústria dels cítrics a Califòrnia va disminuir significativament en el període de la postguerra, encara avui en dia hi ha un bon grapat de magatzems de taronges i conclou que aquests magatzems estan cada vegada més mecanitzats en l'actualitat. El seu interior està ple de sorolls de la maquinària i de motors que giren d'una manera tan ensordidora com els d'un avió. De moment, les màquines encara cometen errors suficients com per a fer necessària l'existència d'un xicotet grup de persones classificadores, per a corregir-ne els errors. Així i tot, les dones han de continuar fent treballs precaris; les màquines envasen les taronges i les dones controlen el correcte funcionament de la maquinària. Les dones continuen sent l'ànima dels magatzems de taronges.

Dues-centes dones, un mos i una vaga

El periodista Gustavo Arellano, en un article publicat en el setmanari *OC Weekly* l'any 2006, fa un repàs al conflicte, oblidat, que va esclatar el 1936 al comtat d'Orange, donades les pèssimes condicions de treball en el sector dels cítrics i el control social que exercien els patrons d'aquesta indústria.

El relat d'Arellano ens fa saber que la vaga més brutalment reprimida al comtat d'Orange va començar amb un mos. El 15 de juny de 1936, en fer-se de dia, unes dues-centes dones mexicanes es van reunir a la ciutat d'Anaheim (Califòrnia) per a predicar la vaga. Les dones van anar pels camps de tarongers d'Anaheim, el cor del país dels cítrics, animant

els treballadors a deixar la fruita penjada als arbres. Vint policies d'Anaheim es van enfrontar a les dones i elles es van negar a dispersar-se. En algun moment hi va haver un incident i Virginia Torres, resident de Placentia, de 29 anys, va mossegar el braç de l'oficial de policia d'Anaheim Roger Sherman. La policia va arrestar Torres, juntament amb Epifanía Márquez, de 30 anys, qui va intentar traure d'un camió un trencavagues, agafant-lo pels tirants. Les informacions dels periòdics només diuen que Torres i Márquez van rebre sentències de presó de 60 i 30 dies, respectivament.

El comtat d'Orange va respondre amb una ira organitzada durant anys. Els propietaris d'horts de tarongers van reclutar membres dels veterans de guerres a l'estranger i la Legió dels Estats Units per a protegir els camps. Van fer fora les famílies de vaguistes que vivien en cases que eren propietat de les empreses.

Els nous policies van començar a arrestar vaguistes en massa, més de 250 per a acabar amb la vaga. Quan això no va detenir la vaga, van denunciar els treballadors a les autoritats federals d'immigració.

El comtat d'Orange, amb els seus 51 magatzems de taronja i més de 5.000 productors, va crear la imatge d'un edén d'estabilitat. Caixes magníficament decorades retrataven una Califòrnia mítica, en la qual l'oceà Pacífic donava pas als camps de tarongers que s'estenien fins a la vora de les muntanyes de Santa Ana. Els productors depenien en gran mesura dels treballadors mexicans de temporada, els quals duien amb ells la memòria del sindicalisme.

Tot i això, els productors es desesperaven. Les caixes de taronges collides es van reduir de 7.000 per dia d'abans de la vaga, a unes 3.300 un parell de setmanes després. Els productors van dur trencavagues mexicans i filipins, però van fer servir principalment estudiants de secundària i universitaris, sense experiència, per a reemplaçar els collidors.

A mesura que passaven les setmanes sense avanços en les negociacions laborals i els agents de policia contractats per a l'ocasió augmentaven la seua hostilitat, els vaguistes van recórrer a la violència. Els vaguistes van trencar les finestres dels automòbils i van atacar els trencavagues. Era l'hora de posar fi a la vaga.

El Departament del Xèrif i els polítics van respondre ràpidament a l'escalada. El pitjor incident va ocórrer el 10 de juliol de 1936, quan quaranta homes, a recer de la nit, van llançar bombes de gas lacrimogen en una sala de la localitat de Placentia. La campanya de terror estava funcionant. Amb més de 200 partidaris a la presó es va arribar a un acord amb els productors de taronges que oferia un augment mínim de sou i l'acceptació de totes les altres demandes, llevat del dret a sindicar-se. Finalment, el 27 de juliol es va anunciar un acord laboral, però sense sindicat.

No es va fer justícia amb els vaguistes fins l'any 1939, quan una investigació del Congrés dels Estats Units va descobrir que els propietaris d'horts de tarongers del comtat d'Orange van incloure il·legalment persones en llistes negres i es van confabular per a esclafar la vaga.

La decadència dels cítrics i l'ofec de la memòria

L'exposició de Gustavo Arellano (*https://www.ocweekly.com/gunkist-oranges-6421842/*) continua així:

> Ciutat d'Anaheim. Un terreny erm que era un hort de tarongers no fa ni cinc anys arrere, les excavadores reposen en silenci. Les màquines han mogut la terra d'una manera que suggereix que prompte hi haurà un altre pla d'actuació urbanística per a construir vivendes. No passarà molt de temps abans que el darrer camp de tarongers d'Anaheim siga víctima del progrés.
>
> Ací 200 dones es van enfrontar amb la policia d'Anaheim, l'indret on Virgina Torres va mossegar l'agent de policia fa ja tants anys i va començar la Guerra dels Cítrics. Una retrospectiva de *Los Angeles Times* de 1975 assenyalava l'escassesa d'informació sobre la vaga i la qualificava com «un dels incidents menys documentats en la història del cinturó de cítrics». Encara no se'n parla. S'han escrit tres dissertacions sobre la Guerra dels Cítrics de 1936, però es limiten a col·leccions universitàries, lluny del públic.

Convé saber que justament la ciutat d'Anaheim, escenari de la repressió de les treballadores i els treballadors de la taronja, és el lloc on Walt Disney va adquirir el 1954 els 160 acres de tarongers i anouers que convertiria en el seu primer parc d'atraccions. La transformació del món en una experiència temàtica de consum, fora de la realitat, naixia sobre unes terres que van conéixer les lluites de persones concretes.

Nosaltres, però, lluny de la tematització de la vida quotidiana, reivindiquem les persones reals i la seua memòria viscuda. Aquest llarg viatge per les terres germanes de Califòrnia, si més no, per motius climàtics i agronòmics i fins i tot de caire sociològic, ha de servir per a esperonar-nos la curiositat en relació a un dels grans temes de Vila-real: la indústria de la taronja com a motor de transformació econòmica i com a mite poderós que sovint ha deixat en l'oblit col·lectius fonamentals com ara les treballadores dels magatzems de taronja.

També cal tenir en compte que, la història social dels pobles requereix una parcel·lació dels diferents col·lectius humans que els estructuren, i la seua recerca adquireix una doble vessant quan es tracta del paper social de les dones, la del poble en què s'integren i la pròpia del col·lectiu humà de les dones.

Treballadores i treballadors del magatzem de cítrics Irvine Valencia Growers Packing House a Orange, Califòrnia, EUA, any 1932
(Gentilesa de l'Orange Public Library & History Center de Califòrnia)[6]

Aquest treball pretén també fer una anàlisi dels rols socials de les dones, com una aportació a la història del nostre poble i, sobretot, per tal de reivindicar la tasca oblidada de les dones, que en companyia dels homes, van contribuir a la prosperitat de les indústries de Vila-real.

Ho hem fet sobre la secció de la taronja perquè ha estat en aquesta on les dones de Vila-real han tingut major presència i perquè ens sembla poc reconeguda la seua tasca.

A primeries de segle XX, dins del Centre Obrer La Unión a Vila-real es reuneixen 1.329 afiliades i afiliats repartits entre les distintes associacions professionals del poble:

SOCIS I SÒCIES	
La Emancipadora (flequers)	26
El Naranjo (obrers agraris)	700
La Regeneradora (espardenyers)	384
La Progresiva (carreters)	141
Sociedad de Obreras en fábrica de puntas de París	38
El Martillo (fusters de caixa)	258
TOTAL	**1.547**

Però trobem més associacions professionals al poble com és el cas de les espardenyeres, associades en l'anomenada Avance Femenino, que no pertanyien a La Regeneradora, en la qual només estaven els espardenyers. També les confeccionadores de taronja estaven associades en El Despertar Femenino, la més nombrosa de Vila-real, amb més de 1.300 associades.

Les associacions professionals, en moments puntuals, podien estar dins del Centre Obrer, de l'UGT o d'altres sindicats. Però tots, homes i dones, repartits entre les distintes associacions professionals de Vila-real, tenien altres germans de classe dins del Sindicat Catòlic, concretament 2.700 socis, entre les diferents seccions professionals.

Samuel Garrido explica àmpliament en la seua obra *Los trabajadores de las derechas* l'actuació del catolicisme espanyol. A partir de les claus que ens dona, volem exposar els conflictes entre la classe obrera a Vila-real, i més concretament entre les treballadores dels magatzems de taronja, i les dificultats que trobaren en defugir de la servitud que patia el món obrer, especialment les dones, i aconseguir unes mínimes condicions de treball per a portar endavant la indústria agroalimentària més important a Vila-real, la dels cítrics.

El catolicisme social a Vila-real

El primer catolicisme social espanyol es va desenvolupar quasi exclusivament circumscrit als límits geogràfics del País Valencià. Aquestes entitats podien estar impulsades des d'una perspectiva clerical o laica, però totes elles coincideixen a fer un èmfasi exclusiu en la formació moral, mentre es desentenen dels aspectes materials.

Després de la publicació de l'encíclica Rerum Novarum i per a procedir a la seua divulgació, el pare Antonio Vicent escomet la seua obra teòrica més important que, com l'encíclica, planteja que a conseqüència del pecat original i com a castic diví la desigualtat social és un fet consubstancial a la natura humana, és a dir, conseqüència del pecat de la primera dona per voler accedir a l'arbre de la ciència. Quina gosadia voler accedir a la ciència una dona!

Per tant, segons el pare Vicent i l'encíclica, la tasca dels cristians serà que les desigualtats es mantinguen dins d'uns límits *justs*. Però mai es plantegen abolir-les perquè puguen suposar una idea contra natura. De fet, una altra de les seues reflexions és que la pobresa ha existit sempre, però hi hagué un temps en què les persones humils l'acceptaven amb resignació, perquè gràcies a què el món està organitzat segons els dictàmens de l'Església, no els representava excessives penalitats. Per tot això i perquè lògicament el pare Vicent desconfia de les regulacions en matèria social de l'estat liberal, considera necessària la col·laboració entre capital i treball per a preparar de nou una societat organitzada corporativament.

En els cercles catòlics, les inquietuds pròpiament laborals per una vida digna per als obrers i les obreres quasi no existeixen. La seua principal ocupació serà aconseguir

l'acceptació de les jerarquies socials per part dels obrers, cristianitzar-los, apartar-los dels vicis, la separació de sexes i la santificació dels dies festius.

L'any 1881, a Vila-real, es va fundar el Montepío de San Pascual, que l'any 1884 passà a denominar-se Cercle Catòlic d'Obrers. Per als més joves, i amb la mateixa finalitat, es creen els Patronatos de la Juventud Obrera, i és possible que no tingueren una implantació més forta a causa de l'arrelament de les congregacions. De fet, el 1892, nou cercles catòlics ja disposaven de la seua corresponent congregació.

A Vila-real, es fundà el 1873 la Congregació de San Luis Gonzaga que aconseguiria una força considerable, l'any 1892 ja tenia 725 congregants sobre una població de 16.000 habitants.

Les congregacions mereixen una atenció especial perquè anys després, i una vegada desapareguts els cercles catòlics, seran els nuclis d'on eixiran molts dels impulsors dels sindicats catòlics agraris. El 1919, un grup de joves de la Congregació de San Luis Gonzaga de Vila-real funden el Sindicat Catòlic Agrari (Cooperativa Catòlica Agrària i Caixa Rural) perquè segons l'acta fundacional:

> [...] no están dispuestos a tolerar que la ley de Dios y los principios social-cristianos sean atropellados; sienten angustia en sus pechos y buscan los medios de hacer frente a la ola marxista [...]

Des del 1891, un reduït grup d'obrers, que pertanyien a altres societats obreres reunides al Centre Obrer, eixien en manifestació cada 1 de maig per a demanar la jornada laboral de vuit hores. Però a finals del segle XIX el catolicisme social a la província de Castelló continua fidel a l'òptica caritativa i assistencial com a reguladora de les relacions entre capital i treball i, per tant, no mostra per aquest tema la menor sensibilitat. Això sí, reivindica el descans dominical, fet que no representa una conquesta social, ja que quan no es treballa no es cobra. Representa un sacrifici que havia d'imposar-se als obrers i obreres per a santificar els dies festius. El catolicisme social tenia a la província de Castelló una implantació molt superior a la mitjana nacional.

La província de Castelló té l'any 1900 un total de 310.828 habitants, amb 9.975 persones afiliades, de les quals 4.965 estan afiliades a societats de resistència (el 49,7%) i 3.147 persones estan afiliades a entitats catòliques (el 31,5%).

Després de la Primera Guerra Mundial, i com a conseqüència de la crisi en l'exportació de l'agricultura, augmenta la conflictivitat obrera i els sindicats catòlics castellonencs es distingeixen per la seua actuació constant com a trencavagues i per la utilització de les obreres i els obrers afiliats com a esquirols al servei de la patronal.

Porta d'entrada al California Valencia Orange Show, Anaheim, Califòrnia, EUA, any 1926
(Gentilesa de l'Anaheim Public Library)[7]

Des de l'any 1916, els problemes als pobles de la Plana comencen a ser molt greus, a causa del notable descens de fruita embarcada.

Any	Caixes de taronja embarcada
1910	2.013.635
1911	2.420.129
1912	2.695.863
1913	2.430.128
1914	1.950.928
1915	2.101.298
1916	1.227.403

Immediatament la majoria dels sindicats catòlics inauguren una secció d'obreres, que la Federació utilitza per a avortar els conflictes que se succeeixen al llarg del convuls estiu del 1919. I, en definitiva, la utilització dels obrers catòlics fou fonamental per a desbaratar les iniciatives dels llauradors valencians al llarg d'aquell estiu. Al novembre es produeixen incidents entre les operàries dels magatzems de taronja a Castelló, Vila-real i Borriana «motivados por los antagonismos existentes entre los elementos llamados rojos y amarillos».

En una història oficial del Sindicat Catòlic de Vila-real diu:

> Nuestras obreras de naranja son agredidas tirándolas sal a los ojos; marchan a trabajar a pie a Burriana y tienen que ser acompañadas por la Guardia Civil hasta la raya de término y allí se hace cargo de ellas la Guardia Civil de Burriana.

A Borriana es produeixen incidents de molta virulència i la Guàrdia Civil, reforçada pel destacament d'Almassora, intervindrà «para defender a los contingentes de esquiroles enviados desde aquella vecina ciudad».

El Sindicat Catòlic vila-realenc aconsegueix imposar-se front a les associacions del Centre Obrer i acaba amb els conflictes quan envia el seu personal per a substituir les vaguistes.

La desunió entre les obreres a conseqüència del desenvolupament d'aquestes entitats catòliques quedarà patent en setembre del 1920, quan es negocien amb els patrons les condicions econòmiques de la temporada tarongera que aleshores començava.

La Federació es nega a treballar amb els catòlics:

> Por muchas causas, no es posible el trabajar las Sociedades de la Federación con las llamadas amarillas, porque éstas, según el parecer de estos compañeros no son más que sociedades dirigidas por los patronos, que se dedican a hacer fracasar las huelgas de nuestras sociedades, y a éstas nosotros las llamamos rompehuelgas.

Cal esmentar el Congreso Amarillo que se celebrà als locals del Sindicat Agrícola Obrer de Castelló que, malgrat anomenar-se obrer, està registrat legalment com a entitat patronal.

També ens consta que la composició socioprofessional del Sindicat Catòlic de Vila-real d'agost del 1919 estava formada en gran part pel clero secular de la ciutat, a més d'estar afiliats tres convents de monges i un de frares. I també que, a finals de 1919, funciona dintre del Sindicat Catòlic de Vila-real una secció d'obreres integrada per 705 treballadores ocupades en els magatzems de taronja, que el 20 de gener de l'any 1930 tenia 150 senyores com a protectores.

Les seccions obreres, dins del Sindicat Catòlic, manquen d'autonomia per a decidir sobre els temes que els afecten i, per tant, cal apuntar les raons per les quals les obreres catòliques lluiten en contra de les seues pròpies germanes de classe. Entre aquestes, sens dubte, està el component ideològic, ja que el Sindicat Catòlic es nodreix de les masses profundament religioses, però també està la seguretat que no els faltarà el treball.

En la Junta General del 1919, el Sindicat Catòlic, per boca d'alguns membres destacats, diu:

> [...] haciendo ver a los propietarios la obligación que tienen de proteger a nuestra sección obrera, llegando hasta no buscar para trabajar en sus fincas a los socialistas [...]

Com a conseqüència, van ser freqüents les denúncies contra patrons, acusats d'incomplir aquestes disposicions, fins a arribar a l'expulsió.

I, mentrestant, des de l'àmbit catòlic es teixia aquest programa social, sobretot moralitzant i absent de tota reivindicació respecte als obrers i les obreres. No podem parlar de pretensions revolucionàries, sinó de la lluita d'homes i dones per millorar les seues condicions laborals i socials, més aviat es plantegen reivindicacions molt moderades, però cada vegada, això sí, millor organitzades.

La situació de les capes més necessitades era tan precària com reflecteix el *Diario de Castellón* l'any 1879, on un ciutadà vila-realenc es queixava que molts xiquets del seu poble no anaven a l'escola i es veien obligats a «recoger estiércol por la vía pública o doblar sus tiernos miembros bajo el peso del azadón».

Dones triant taronges en un magatzem

Però malgrat les circumstàncies tan adverses per als obrers i les obreres, amb la tenacitat que els caracteritzava, creixia a Vila-real la indústria relacionada amb els cítrics. La indústria que major repercussió històrica (agroalimentària) ha tingut en la nostra ciutat.

Organització professional de les dones

Malgrat que les dones eren educades socialment perquè la seua vida es desenvolupara fonamentalment a les cases i subordinada als homes, trobem dades que mostren que a Vila-real, com en tants altres llocs, moltes dones, a més de tenir adjudicats exclusivament els treballs de la casa, l'atenció dels majors i els menuts de la família, estaven organitzades en el món laboral, la qual cosa certifica que comptabilitzaven les dues tasques.

Mentrestant, certes dones de la classe alta, per tal de controlar-les, s'organitzaven com a les seues benefactores.

Com a exemple, en l'abril del 1921, es reuneixen a Vila-real,

> [...] un gran número de señoritas de nuestra buena sociedad, para conseguir la labor que han emprendido a fin de organizar el Sindicato de obreras. La finalidad de este Sindicato es la defensa de la obrera pues nada puede ser más lógico que el que sean las señoras las que cuiden de la protección y amparo de las trabajadoras.
>
> Cuando una señorita contraiga matrimonio solicitaremos de ella un donativo para confeccionar el ajuar de una obrera ya que deseamos que la felicidad y el contento de la mujer pudiente al ver su *trousseau* de boda se extienda a las desheredadas trabajadoras.

Però hi havia dones a Vila-real que no acceptaven que *las señoritas de nuestra buena sociedad* les tutelaren, perquè l'autèntica intenció era desbaratar les seues reivindicacions laborals i utilitzar-les com a trencavagues. Així, repartides en diferents associacions professionals, es reunien al Centre Obrer per a tenir autonomia i decidir sobre els temes que els afectaven, alhora que es negaven a ser utilitzades a favor dels patrons.

D'aquesta manera, es constitueix una societat de confeccionadores de taronja anomenada El Despertar Femenino, la més nombrosa a Vila-real; que a Castelló de la Plana, amb el mateix nom, inclou altres oficis realitzats per dones com ara confeccionadores de taronja, espardenyeres i oficis diversos, mentre que a Vila-real existeixen El Despertar Femenino, per a les dones confeccionadores de taronja; El Ideal Femenino, per a les empaquetadores de puntes de París, i El Avance Femenino, per a les espardenyeres, ja que estaven associades per professió.

Tant a Onda com a Vila-real, la societat es deia igual, El Despertar Femenino, i estava únicament adreçada a les dones confeccionadores de taronja i estava integrada en la central sindical Unió General de Treballadors (UGT). Aquesta societat tenia a Vila-real, en aquell moment, al voltant de 1.300 associades, donat el gran nombre de dones que treballaven en la manipulació dels cítrics. I resulta que eren moltes més les dones que vivien a la perifèria, que no al centre del poble, les que omplien els magatzems de taronja; ja que mentre als carrers de l'Ermita i del Calvari hi havia 93 associades o als carrers de l'Assumpció o de la Soledat n'hi havia 68, tan sols eren 11 les dones associades al Raval de Carme i al carrer Major.

Carmen Colonques Llop, presidenta de la societat d'obreres empaquetadores de puntes de París
El Ideal Femenino

Al novembre del 1918, acaba la Primera Guerra Mundial i a Vila-real se celebra la victòria amb volteig de campanes i guirigall als carrers. Amb el final del conflicte i l'obertura de fronteres, la crisi ha arribat a la seua fi, però la situació dels treballadors i les treballadores és molt precària i creixen les reivindicacions laborals. Una d'aquestes reivindicacions vindrà de la mà de les dones dels magatzems de Vila-real, que decideixen posar-se en vaga.

El 4 de desembre del 1918 en el *Correo Español* apareix la noticia següent:

> Huelga de mujeres
>
> Comunican de Villarreal que esta mañana, al poco tiempo de entrar al trabajo las mujeres dedicadas a la confección de naranjas, como obedeciendo a una consigna, abandonaron todas el taller.
>
> Se formaron grupos en las calles en actitud pacífica, y al mediodía era completa la paralización en todos los talleres, sin incurrir ningún incidente.
>
> Las huelguistas piden la reglamentación del trabajo y el aumento de un real diario en los jornales.

L'any 1919 s'arriba a Vila-real, igual que en la resta del País Valencià, al màxim índex de conflictivitat, salvant el temps de la República i de la Guerra Civil. Aquest període és especialment conflictiu per al món obrer a causa de les reticències patronals a l'hora de pactar les bases de treball i per l'incompliment de l'acord que havien signat finalment els obrers i els propietaris. Per tant, El Despertar Femenino presenta a la patronal les reclamacions concretes de les dones: jornada de vuit hores, cobrar més cares les hores extres, reduir a sis hores les jornades festives i establir de forma clara el jornal de cada sector.

El 2 de febrer de 1919, en el periòdic *El Sol*, tornem a trobar notícies de les vagues de les dones dels magatzems de taronja:

> La sociedad de obreras naranjeras titulada El Despertar Femenino de Villarreal ha presentado a los patronos un escrito en el que solicitan la jornada de ocho horas. Además pide que las horas extraordinarias sean abonadas, con un aumento del 25 por 100; que en los días festivos sea la jornada de seis horas con un aumento del 50 por 100; que se cumpla la ley sobre el trabajo de mujeres y niños, y que el tipo de jornal sea de 1'75 para las encajadoras y de pesetas 1'35 para las triadoras y empapeladoras.
>
> Como los patronos no acceden a estas peticiones, el próximo lunes se declararan en huelga las obreras, y se cree que con ellas hagan común varios gremios.

La pressió d'El Despertar Femenino va ser important, ja que van aconseguir el suport d'altres gremis i van arribar a un acord el 4 de febrer de 1919.

En el periòdic *La Época* apareix la notícia següent: «En Villarreal ha quedado resuelto el conflicto pendiente, por haber llegado a un acuerdo los comerciantes y los obreros confeccionadores de cajas para naranjas».

La crisi posa en evidència la importància del paper de la dona en els magatzems de taronja. Però el desacord dins del sector farà que aquest conflicte seguisca donant mostres d'efervescència al llarg de l'any i es creen dos grups enfrontats entre les treballadores dels magatzems: les partidàries de seguir amb les vagues i les que passen per alt les convocatòries i van a treballar, de vegades custodiades per la Guàrdia Civil. Seran conegudes com *las rojas* i *las amarillas* respectivament. És tal la desavinença que en una de les escaramusses va resultar agredit el mateix alcalde, que intentava fer de mediador entre un comerciant i les obreres *rojas*.

En aquests moments tan conflictius, van ser dues les dones que van anar repetidament a defensar les bases de treball que reivindicaven des del Centre Obrer a Vila-real front als patrons i, més concretament, des d'El Despertar Femenino. Aquestes dones eren Pascuala Cerdà, com a secretària, i com a presidenta, Ana M. Cerisuelo Pitarch, *la Cirera,* nom

que s'ha posat a l'Associació de Dones de Vila-real en reconeixement a la seua tasca i a la de totes les seues companyes anònimes.

D'altra banda, el fet que els nous acords d'exportació que es negociaven amb França exclogueren la taronja, va fer saltar les alarmes en el sector. A més caldria afegir l'empobriment de la terra que va quedar abandonada durant els anys d'escassetat, la competència estrangera, la manca de vagons per al transport, els conflictes econòmics, les vagues, els nous impostos… I amb tot això, va començar un nou període conflictiu per a El Despertar Femenino, els anys trenta del segle XX. Al començament d'aquesta dècada, El Despertar Femenino tenia a Dolores Vidal com a secretària i a Rosario Cubedo Martí, com a presidenta.

El 10 de novembre de l'any 1930, i amb tota la pressió de les circumstàncies de l'època, Rosario Cubedo Martí es dirigeix a l'alcalde mitjançant una sol·licitud per a celebrar al Centre Obrer una assemblea on parlar del salari a rebre la pròxima temporada tarongera. Una vegada celebrada l'assemblea, el 12 de novembre de 1930, fa saber a l'alcalde, Juan B. Vilanova Roca, el que s'ha acordat sol·licitar: «2'50 ptas. para manipuladoras, clasificadoras y tiradoras, y 3 ptas. para las encajadoras».

Demanen la jornada de vuit hores i les hores extraordinàries, amb un recàrrec del 30%. Rosario Cubedo Martí, malgrat l'ambient tan advers, no es deixava intimidar i per això demanava reiteradament que tots els patrons compliren amb l'obligació d'afiliar les treballadores als efectes d'obtenir el retir obrer i que el padró d'afiliació estiguera en

Ana María Cerisuelo Pitarch, *la Cirera*, presidenta de l'associació de treballadores dels magatzems de taronja El Despertar Femenino

Com moltes dones, Rosario Cubedo Martí (presidenta de l'associació El Despertar Femenino) havia de compaginar el seu treball amb l'assistència als fills i a la família dins la llar

lloc visible, així com: «obligación de colocar en los almacenes retretes con el fin de evitar lo indecoroso que es el que salgan a hacer sus necesidades a la calle».

Cal recordar que un decret de 1924 havia concedit únicament a les dones que foren cap de família una certa forma de dret de vot en l'àmbit municipal que s'inspirava en el model de la Itàlia de Mussolini. Però no seria fins a les eleccions del 12 d'abril de 1931 quan les dones van obtenir el dret al sufragi universal.

Però una vegada aconseguit el dret al vot per a les dones, naix la idea d'aprofitar-lo políticament per part dels monàrquics, que abans qualificaven el sufragi universal com «un burdo baile en el que se obliga a todo el mundo a danzar» i després volen aprofitar-lo perquè consideren que era menester organitzar aquell inesperat «regalo del Estado», per mitjà de les organitzacions catòliques. Aquestes tornaran a agafar embranzida per a mantenir les dones sota la doble dependència de l'Església i de la llei.

La lluita pels drets laborals

Després de tota aquesta sèrie de manipulacions orquestrades pels sectors de la patronal i els sindicats de caràcter catòlic, a Vila-real, El Despertar Femenino sofriria la insolidaritat de *las amarillas*, o millor dit, la utilització d'aquestes obreres per part de les entitats catòliques a favor dels patrons. Així, quan en El Despertar Femenino es van assabentar que algunes de les seues associades pertanyien també al Sindicat Catòlic, van ser expulsades 67 obreres *amarillas*, ja que en moments de conflictes, quan era necessari que totes les treballadores estigueren unides per a fer valdre l'única eina de què disposaven, com era la vaga, aquestes obreres amb doble afiliació eren utilitzades com a trencavagues.

Circumstancialment, algunes obreres *amarillas*, conscients de ser utilitzades com a trencavagues, demanaven l'ingrés al Centre Obrer, la qual cosa era festejada per les associades:

> Junta General 9 de Mayo 1934: [...] se dan de baja en masa del centro burgués y están orgullosas de venir a aumentar las filas obreras y a cumplir como compañeras en el Centro Obrero.

El Centre Obrer buscava mesures per a impedir que ingressaren en l'associació obreres *amarillas*:

> Junta General 14 de Mayo 1936: [...] propone que no den a ninguna obrera de alta sin antes llevar la baja [...] El secretario dice que fue a enterarse y la Sociedad

> Amarilla no daba ninguna baja [...] acepta el que se las de de alta a las que exijan la baja y no se las dé.
>
> Junta General 20 de Mayo 1936: [...] da una extensa explicación de todos los trámites y consultas de la huelga que mantiene esta sección frente al amarillismo y la patronal reaccionaria, dándose por enterada la Asamblea, [...] dice que no hay derecho que mientras unas están de huelga otras están trabajando de noche, incluso los hombres también trabajan en los almacenes.

Cal afegir que en moments de conflicte, els propietaris de la indústria utilitzaren també els homes per a treballar als magatzems.

Collidores de taronja, Alginet, País Valencià, el 7 d'abril de 1948, feta per Ismael Latorre Mendoza

Ara bé, quan es considerava necessari, les dones també anaven a la collita de taronja, però amb les següents condicions:

> [...] que el jornal sea el término medio al de los hombres, que significa, si los hombres ganan 12 ptas., las mujeres tendrían que ganar 9 y si ganan 10 ptas., tendrían que ganar 8.

Malgrat la diferència acceptada, la disparitat entre el sou de l'home i la dona en la pràctica era major.

> 14 de Mayo de 1936: [...] dice que todas las obreras han sido advertidas antes de darles el volante par poder ir a la recolecta de la naranja, además también se les dijo a todas que si no les pagaban a razón del jornal que tienen estipulado que no cobraran y que lo notificaran a la Sociedad [...] dice que hay muchas compañeras que contratan para ir a la recolecta de naranja, sin mirar que hay unas bases aprobadas por los labradores y que dicen que hay que ir por seis pesetas y media y están trabajando por tres.

La preparació del subsidi per maternitat es va realitzar d'amagat de les treballadores i els arguments decisius de l'Estat per a implantar-lo foren: la conservació de l'espècie, la regeneració de la raça, la necessitat de fomentar una política de poblacionisme i de disminuir la mortalitat per part. El subsidi de maternitat es va aprovar de manera definitiva mitjançant un reial decret llei el 22 de març de l'any 1929, però no es va portar a la pràctica fins a la Segona República, i no en tots els llocs.

Quan aquest subsidi no arribava, sí que ho feia la solidaritat de les companyes, almenys en els últims dies abans de donar a llum, tal i com ho reflecteix l'acta següent:

> Septiembre 1936: [...] se encuentra en estado de dar a luz y cree que siendo La Sociedad, el patrono, por trabajar para la Sociedad, debe ser esta también la que se encargue de pagarle los derechos de maternidad. Lo cual es aprobado por la asamblea.

Parlem d'una època molt conflictiva i plena de penúries econòmiques, per a la majoria de la població, però la solidaritat es fa evident inclús entre els obrers i les obreres de distints municipis.

> Junta General 16 de Mayo 1935: Se lee la correspondencia a una carta de Onda pidiendo socorro material para las compañeras presas de Onda y entre ellas una mujer con un niño de pechos [...] acordando mandar 25 ptas., y la General lo aprueba.

> Junta General 2 de Mayo de 1934: [...] es leído un oficio de la Junta local pidiendo un donativo para la viuda del compañero Juan Royo muerto por la fuerza pública en la pasada huelga [...] por unanimidad se aprueba que se le den cien ptas.

Ja en plena Guerra Civil el món sindical ha d'assumir la gestió d'un gran nombre de conflictes, agreujats per la situació de dificultat que el desenvolupament de la contesa va desencadenar.

> 19 de Marzo 1937: [...] propone que se entreguen las mil pesetas al Almacén de Abastos que tiene abierto el Consejo Municipal [...] si es preciso que se entregue un jornal de cada compañera, que también se haga de forma que se entregue ya que no podemos ayudar a nuestros compañeros combatiendo en la línea de fuego [...]
>
> 23 de Enero 1938: [...] se da lectura a un oficio de la sección de Espectáculos Públicos en que manifiestan haber abierto una suscripción con destino a la Cruz Roja pidiendo nuestra aportación a la misma, acordándose contribuir con 50 ptas. [...]

Ara bé, la dona a casa i en el món laboral, en pau i en guerra, és sempre tutelada pels homes, siga el pare, marit o inclús el germà i, sense l'autorització dels quals, la dona no pot establir cap mena de relació.

> 13 de Enero 1937: [...] dice que la compañera presidenta que se nombró ha dimitido de una manera espontánea, aceptándole la dimisión, hace la observación que la presidenta que se nombre antes que se cuente con el consentimiento de su marido así de esta forma no tendremos que lamentar casos como el ocurrido.

El fet de pertànyer al Centre Obrer o estar dins d'una organització professional podia ser motiu de persecució política, social i judicial per part del nou règim franquista, com és el cas de Dolores Monzó Vidal, que el 1938 era presidenta d'El Despertar Femenino i M. Gracia Ribelles Chesa, secretària.

En «Dones i repressió franquista a Vila-real», de Pascual Mezquita Broch, apareix la persecució que van patir les dues. Diu així:

> Sense acabar la guerra, l'any 1938, són detingudes, supose que per mitjà de denúncia de les autoritats, ja que no apareix cap denúncia particular.
>
> Els informes oficials, a més d'acusar-les de formar part d'un sindicat socialista, abunden en consideracions com que eren propagandistes, assistien a manifestacions i delataven gent de dreta.

M. Gracia ho admet tot, menys les delacions, i Dolores tampoc accepta, a més de les delacions, haver participat en manifestacions i que va estar molt poc de temps al càrrec (uns sis dies).

També les declaracions de particulars, veïns, són favorables a les dues, fins i tot un sacerdot diu que Dolores el va salvar de mals majors.

Tanmateix, encara estem en guerra i les autoritats militars no estan per la magnanimitat, el fiscal demana 12 anys i el Consell de Guerra les condemna a 6 anys.

Açò, en un context posterior, haguera suposat eixir lliure, però per a Dolores i M. Gracia suposarà complir quasi tres anys de presó, la meitat dels quals els passaran a la presó de dones de Santander.

Juntes havien entrat en la política, juntes eixiran de la presó.

Les dones en el món laboral

Les guerres del segle XX van suposar una major presència de les dones en el món laboral, especialment en hospitals, fàbriques, magatzems, en substitució dels homes, mentre aquests estaven al front.

Comença la feminització de sectors i activitats amb el rebuig dels gremis, la qual cosa obliga a les treballadores a enfrontar-se a l'empresari en inferioritat de condicions. El difícil accés a l'educació i formació professional per a les dones els nega també la possibilitat de millorar la seua situació laboral.

Serà en les dècades dels anys cinquanta i seixanta del segle XX quan es consolida la incorporació de la dona al mercat de treball, s'incrementa la seua presència en el sector terciari i la reducció del nombre de fills i filles. A més, majoritàriament les dones continuen realitzant en solitari les tasques domèstiques, de manera que s'inicia la duplicitat de treball dins i fora de casa. Així es mantenen dues constants: salaris inferiors als dels homes pel mateix treball o en treballs feminitzats justament per a infravalorar-los i, d'altra banda, la dificultat en l'accés a determinats llocs de treball.

Durant el segle XX comença un compromís pel reconeixement formal de la igualtat entre homes i dones, però no en el terreny material. Aquesta preocupació apareix plasmada en l'àmbit internacional amb la Convenció sobre l'eliminació de totes les formes de discriminació contra la dona el 1967, però no concretada fins al 18 de desembre de 1979, amb l'entrada en vigor el 3 de setembre del 1981.

L'Organització Internacional del Treball (OIT) també compartia la inquietud per compatibilitzar la feina i la maternitat, així com facilitar la conciliació de la carrera professional amb la vida familiar. El 4 de juliol de 1923 Espanya va ratificar el Conveni sobre la protecció de la maternitat de 1919. El règim franquista va adoptar una actitud paternalista a favor de la reproducció i la maternitat i va allunyar les dones del mercat de treball, amb el suport de l'Església catòlica i les organitzacions governamentals.

Les tasques fora de la llar de les dones, que realitzen durant les dècades dels anys cinquanta i seixanta del segle XX, se centren en activitats del servei domèstic i del sector primari principalment, ambdós sectors caracteritzats per ser nuclis de treball submergit, fora del control dels poders públics. La discriminació salarial es mostra també en el sector agrícola. Amb l'oberturisme polític dels anys setanta, hi haurà una major presència de les dones en la indústria. La participació de la dona en la població activa estava en un 20%, el major nombre era de treballadores del sector terciari, el 30% treballava en el sector primari i el 25%, en el sector secundari.

SECTOR	ANY	HOME	DONA
Múrcia (recollida de fruita)	1977	86 ptes./hora	64 ptes./hora
Múrcia (fàbrica de conserva)	1977	119 ptes./hora	115 ptes./hora
Llevant (magatzems)	1979	187 ptes./hora	75 ptes./hora

Sindicalisme (1900 – 1930)

Les contribucions que les dones han realitzat als sindicats han estat molt importants però insuficientment reconegudes i l'hegemonia masculina en aquestes organitzacions ha contribuït a emmascarar la presència i les aportacions de les dones.

La marginació de la mà d'obra femenina en la història contemporània no és fruit, només, de la lògica explotadora del capital, sinó del patriarcat dominant que margina del mercat les dones.

L'escassa consideració social de la feina de la dona fora de la llar es manifesta en el sindicalisme que rebutja la seua presència, mentre al·lega raons d'estratègia sindical. Aquest raonament es basa en què el treball de les dones pressionava els sous dels homes a la baixa, perquè elles acceptaven menors retribucions. Com si estiguera en la seua mà rebutjar qualsevol tipus de retribució.

Les dones van haver de fer front a situacions de dominació resultat de la seua doble condició d'obreres sindicalistes i dones. La segregació d'homes i dones en el mercat

de treball estava unida indefectiblement a la discriminació salarial i no va tardar a institucionalitzar-se perquè aquesta segregació garantia la continuïtat de l'ordre establert, de l'estructura familiar i de les relacions de poder. Majoritàriament les dones van adoptar el paper d'acompanyants, paper que procedia de la ideologia de la domesticitat nascuda al segle XIX i que el franquisme va consolidar.

Pilar Díaz Sánchez, especialista en moviments socials i treball de les dones, descriu la presència femenina en els sindicats durant el franquisme així:

> Las mujeres sindicalistas son el "capital emocional", el sustento, pero el modelo organizativo sigue estando muy masculinizado. Ellas son el "movimiento social" ellos están en la "dirección política".

Els sous agrícoles són molt més baixos per a les dones, que el 1914 cobren entre 0,75 i 1,25 ptes./h, mentre que els homes cobren entre 2,60 i 3,40 ptes./h. Aquesta diferència continua el 1917, elles cobren entre 0,75 i 1,60 ptes./h, i ells cobren entre 3,00 i 3,70 ptes./h.

Algunes especialistes en sindicalisme observen que les anàlisis de les estructures i estratègies sindicals s'han realitzat des d'una mirada masculina, que tendeix a confondre el gènere masculí amb un gènere universal.

A Europa, la legitimitat del discurs de les dones sindicalistes va canviar després de la Segona Guerra Mundial. Durant els anys trenta del segle XX, les idees feministes es van integrar en el moviment obrer, però el final d'aquest període bèl·lic va representar el retorn al discurs sindical hegemònicament masculí.

Durant la Segona República, la sindicació femenina s'accelera, encara que a penes representen el 4% del total de sindicalistes. La menor extensió del sindicalisme de classe entre la població activa femenina no li impedirà jugar un paper important en la consecució dels drets laborals i socials de les dones durant aquest període.

Durant la Guerra Civil, les constants incorporacions dels homes a files amb els corresponents morts i exiliats van deixar desenes de llocs de treball vacants, com recullen les cròniques de l'època. Tot aquest auge del moviment sindical femení va desaparéixer durant la dictadura. Després de la Guerra Civil, moltes dones sindicalistes van ser empresonades o van haver d'exiliar-se per poder sobreviure.

A mesura que s'acostava el final de la guerra s'imposava una divisió sexual de la feina que es va mantenir gairebé inamovible al llarg de les primeres dècades de la dictadura de Franco i fins ben entrats els anys seixanta.

Moltes dones, sotmeses per un règim on l'únic paper assignat era la reproducció, van ser condemnades també a depuracions laborals, desterraments, empresonaments i mort.

El treball a les indústries auxiliars

Al voltant de la indústria dels cítrics naixen altres indústries com la paperera, ja que hi havia molta demanda de paper fi de seda per a empaperar la taronja, per tal que aquestes es conservaren millor i tingueren una presència més pulcra. Anys després aquesta presentació de la taronja va caure en desús.

Abans de la Guerra Civil, els tallers de Diago i Aleixandre ja fabricaven màquines per a timbrar paper de seda a diverses tintes i purpurina, les úniques d'aquest tipus a la Plana. Els establiments tipogràfics de Colomer i Viuda de Gurrea foren els més destacats quant a la impressió d'aquest paper.

Un altra indústria auxiliar a la dels cítrics era la fabricació de puntes de París, nom amb què es designaven les tatxes emprades per a l'elaboració de les caixes de fusta per a exportar taronja, com ara les fàbriques de Lleó-Girona i García Ferrer.

Procés del muntatge de les caixes de fusta per a exportar taronges

Al principi del segle XX, el molí de Bisbal va ser utilitzat com a fàbrica de tatxes, motiu pel qual va adquirir la seua denominació popular de molí de Tatxes. Cap als anys cinquanta, es va posar de nou en explotació com a molí draper, però quedà definitivament arruïnat per la riuada de l'any 1952. També va ser utilitzat com a fàbrica de tatxes el molí de l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia que a l'igual que el molí de Bisbal al final va ser utilitzat com a molí draper fins al 1959, any en què va tancar.

Al molí de Tatxes, les dones realitzaven les tasques de paquetera, pesadora i empaquetadora.

Si les dones dels magatzems de taronja decidiren associar-se dins del Centre Obrer amb el nom d'El Despertar Femenino, les del molí de Tatxes ho feren amb el nom d'El Ideal Femenino, i de la mateixa manera que aquelles, per a tenir autonomia i decidir sobre els temes que els afectaven i així es negaven també a ser utilitzades a favor dels patrons.

Per tot això, el 29 d'agost de 1920, Carmen Colonques i Llop, com a presidenta, notifica a l'alcalde de Vila-real que el 14 d'agost havia quedat constituïda la societat d'obreres empaquetadores de puntes de París a la comarca de la Plana, anomenada El Ideal Femenino, i li adjuntava el Reglament aprovat pel governador civil el 9 d'agost de 1920 i els noms de les persones que constituïen la Junta Directiva i el Consell d'Administració, així com l'adreça de l'associació al carrer de Sant Roc, núm. 2.

Rosario Albella Llop, vicesecretària de l'associació El Ideal Femenino

Junta Directiva

Presidenta	Carmen Colonques Llop
Vicepresidenta	Carmen Cataluña Batalla
Secretària	Rosa Meseguer Bellmunt
Vicesecretària	Rosario Albella Llop
Vocal	Vicenta Giner Pitarch

Consell d'Administració

President	Miguel Folch Aguilella
Tresorer	José P. Arrufat Moya
Vocal	Manuel Ballester Claramonte

Rosa Meseguer Bellmunt, secretària de l'associació El Ideal Femenino

Carmen Cataluña Batalla, vicepresidenta de l'associació El Ideal Femenino

Doncs bé, amb tot això i davant d'aquestes dones que no volien ser tutelades, com hem exposat adés, ens sorprenem de la claredat d'idees que en aquells temps tenien les dones sobre la solidaritat i el respecte a les treballadores aturades, sobre la seua independència davant d'associacions polítiques i religioses, així com d'altres detalls que adjuntem.

Podem veure, com la Junta Directiva estava formada exclusivament per dones, però no així el Consell d'Administració, en el qual tots els membres eren homes. Aquest fet pot tenir l'explicació en què les dones, a causa de l'escassa educació rebuda, no tingueren coneixença de comptabilitat (el 1900 es registrava un 60% de dones analfabetes i encara el 1930 n'hi havia un 44,4%). Però no per això estaven disposades a gaudir de menys autonomia dins de l'associació, ja que tal i com expressa el seu reglament, en el capítol IV, article 32.3, s'afirma el següent:

> Son atribuciones del Consejo de Administración (*és a dir, dels homes*): Dar su opinión [...] ya por escrito o verbalmente cuando lo solicite la Junta Directiva.
>
> Tanto en las directivas como generales a que asistan tendrán voz, pero de ninguna manera podrán votar.

També trobem la pressió social de l'època, és a dir, el masclisme que no deixa de tutelar la dona, siga filla, esposa o inclús germana, en el capítol II, article 5: «[…] en esta Sociedad […] no podrán ser admitidas hasta cumplidos los catorce años sin el previo permiso de sus padres o tutores, así como las casadas, el de su marido».

I continuem trobant el desig d'independència d'aquestes dones en l'article 37: «No podrá deshacerse esta Sociedad mientras existan cinco socias y en su caso pasarán los bienes a una asociación de caridad que no sea religiosa ni política».

Els jornals que reclamaven per a les treballadores eren: «Paqueteras y pesadoras, dos pesetas cincuenta céntimos diarios. Empaquetadoras, dos pesetas veinticinco céntimos diarios».

I ens agrada especialment la solidaritat manifestada en les bases presentades als patrons i aprovades en Junta General per unanimitat en l'apartat 3: «Se podrán trabajar horas extraordinarias siempre que no existan asociadas paradas…».

Al voltant de les associacions femenines, trobem el nom de Mercedes Monfort, presidenta de la Federació dels Sindicats Obrers Femenins d'aquesta ciutat, mitjançant un document datat el 9 de maig de l'any 1936, signat per l'alcalde, on s'advertia de les responsabilitats derivades d'uns fets que a continuació s'esmenten:

> [...] habiendo llegado a conocimiento de esta Alcaldía que sin haberse tramitado la habilitación para espectáculos de todo o parte del edificio social de la Federación de los Sindicatos Obreros Femeninos de la Plana 1º de Mayo, ni por tanto obtenido autorización competente para abrirle al público, se ha dado en él alguna sesión de cine, prevengo a Ud. y a la Sociedad que preside, se abstenga en absoluto de utilizar dicho local para tales o análogos actos, sin haber llenado previamente los requisitos que determinan las disposiciones vigentes en la materia, especialmente el Reglamento sobre Política de Espectáculos.
>
> Y apercibiendo a Ud. con exigirle las responsabilidades en que incurra caso de desobediencia.

Transformació del secà en regadiu

A finals del segle XIX, començaren a realitzar-se prospeccions d'aigua a les terres de secà, per tal de transformar-les en regadiu, aptes per al cultiu dels cítrics. Aquesta transformació comportà diverses accions, com ara la perforació de pous (54 m de mitjana de profunditat), la neteja de pedres, l'anivellament del terreny i el transport de terra d'altres zones. Homes i dones s'aplicaven a qualsevol tasca, de les múltiples que sorgien una vegada iniciades les perforacions.

Les dones pujaven dalt del perpal per a fer palanca amb el seu pes per tal de desplaçar les pedres. En alguna ocasió, però poques, van utilitzar dinamita, quan van trobar roca. Les pedres grans s'apilaven als marges dels camins per a transformar-se en murs, anomenats *ribassos*, que servien per a tancar les parcel·les, modificant així l'estructura tradicional de l'horta caracteritzada pels camps oberts.

A Vila-real, l'any 1900 (amb 16.068 habitants) hi havia 42.345 fanecades de terra de secà i 29.082 fanecades de regadiu. Vint anys després, mentre els habitants quasi no havien augmentat, es van invertir les xifres. És a dir, a Vila-real, l'any 1920 (amb 16.778 habitants), hi havia 28.527 fanecades de secà i 43.853 fanecades de regadiu. Durant els primers setanta anys del segle XX, es va aconseguir la transformació de tot el secà en regadiu de tarongers.

Efectivament, això va ser una proesa per la seua constància, laboriositat i visió de futur, qualitats que caracteritzen els habitants d'aquesta zona. I, precisament, en reconeixement a aquestes tasques es va erigir una escultura que ocupa el centre de l'espai públic a la plaça del Llaurador. En el monument, apareixen tres figures humanes (homes) fent una acció concreta, però com ja hem vist eren diverses les tasques realitzades i el monument no recull la participació de les dones, malgrat que tingueren una presència activa en

aquestes tasques i en les d'aprovisionar les necessitats de tots els que hi participaven. En companyia dels homes, van fer prosperar aquesta iniciativa de futur que donaria peu a una de les indústries més importants a Vila-real, la dels cítrics.

La manipulació dels cítrics

Més del 90% de la mà d'obra ocupada en la manipulació de cítrics són dones. Per la seua estacionalitat, abunda el treball subcontractat. Els càrrecs directius normalment estan ocupats per homes. El temps de prega (aproximadament des de finals d'octubre fins al maig) es desenvolupa majoritàriament durant l'hivern, la qual cosa no es tenia en compte a l'hora d'ubicar les dones dins dels magatzems, que havien de treballar sense cap comoditat i amb les portes obertes, exposades a corrents d'aire, amb una temperatura que els feia més pesat el treball. La majoria de treballadores patien de prunyons i varius, malgrat que anaven a treballar amb peces de roba grosses i les treballadores més majors inclús portaven toquetes.

Dinar anual de pa i porta dins el magatzem de cítrics Tustin Hills Citrus Association, al municipi de Tustin, Califòrnia, EUA, l'any 1933. Detall (Gentilesa de The Tustin Area Historical Society)[8]

La indústria de manipulació de cítrics (subsector industrial) consisteix en la neteja, classificació i envasat dels cítrics. Fins a l'any 1930, la selecció, la neteja i l'envasat de la taronja es feia amb operacions manuals. A partir d'aquesta data, comença la modernització dels magatzems.

Dins dels magatzems les dones estaven especialitzades en distintes feines i segons la tasca que realitzaven, se les anomenava d'una manera: talladores de paper, marcadores, triadores, empaperadores, encaixadores, tiradores i encarregades.

Primerament, les talladores preparaven el paper que s'utilitzava en les tasques que es realitzaven a continuació. Les marcadores, amb una planxa de ferro i pintura, marcaven en les caixes de fusta el nom de l'empresa, aquesta feina la realitzaven dretes durant tota la jornada. Les triadores seleccionaven la qualitat de la taronja assegudes en la palla. Les empaperadores recobrien amb paper la taronja pegant-li voltes a l'aire, per acabar li feien amb el paper dos topets. Les encaixadores, agenollades una enfront de l'altra i amb la caixa enmig, envasaven les taronges que al seu costat els deixava una altra treballadora, la *tiradoreta* (normalment les més jovenetes).

Les dones dels magatzems de taronja tenien una presència singular, acudien en grups i a peu, des de qualsevol lloc de la ciutat fins a un punt comú, perquè els magatzems de taronja es trobaven prop de l'estació del tren, per ser aquest el mitjà de transport utilitzat normalment per a l'exportació.

Els magatzems de taronja es localitzaven als voltants de l'estació de la *Panderola*, a l'avinguda d'Itàlia –per on circulava la N-340 fins a l'any 1980 i la *Panderola* en direcció a Borriana fins a l'any 1963–, i sobretot al voltant de l'estació del Nord (avui Renfe), on trobem un destacat exemple d'arquitectura modernista valenciana aplicada a la construcció del magatzem de Tomàs Cabrera, construït el 1919.

Aquesta localització dels magatzems de taronja comportava que les dones creuaren la via fèrria tantes vegades com havien d'anar al treball i s'exposaven contínuament als perills provocats per les presses que els imposava l'horari i per haver de creuar els raïls de la via col·locats un rere l'altre, caminant sobre terreny discontinu i amb una escassa visibilitat. És per això que aquest era un tram de via perillós i un punt de sinistralitat important. De fet, hi hagué diversos accidents, inclús algun de mortal, com el que va ocórrer en el quilòmetre 61. L'any 1973, M. Gracia Amposta Ramón,

M. Gracia Amposta Ramón, treballadora del magatzem de Benjamín Beltrán, que va ser atropellada pel Talgo

treballadora del magatzem de Benjamín Beltrán va ser atropellada pel Talgo quan anava a treballar.

Les dones dels magatzems, abans de començar la jornada o després d'acabar-la, feien hores extres quan l'empresa ho decidia, sense tenir en compte la conformitat de les treballadores. Ben bé sabien aquestes dones que si es negaven no les buscarien per a treballar en una altra ocasió. Era freqüent que en acabar la jornada, les treballadores foren avisades que aquella nit *vetlaven*. Això significava anar a casa i tornar després a fer tres hores més, que es pagaven com a quatre hores treballades (inconcebible al nostre parer, després de tota una jornada i pel valor adjudicat a aquell temps de treball).

Les dones també treballaven tot el dia en dissabte i algun diumenge o festiu quan havien d'acabar de carregar un vagó i sempre vigilades per l'encarregada que les cridava a l'ordre si parlaven tan sols una mica. La mateixa encarregada, en ocasions, es disculpava davant les treballadores per la seua severitat i els confiava que l'amo l'havia advertit que hi havia molt de soroll i que, per això, el rendiment de treball podia baixar.

No s'havia de fer ús de l'excusat fins a les dotze, si havien començat a les nou, perquè abans d'aquella hora es considerava un abús. Cal posar de manifest en aquest punt la forma humiliant en què les dones eren enviades totes juntes al lavabo, igual que un ramat i amb només uns pocs minuts. De seguida les cridaven: «Xiquetes, a la faena!».

Vicenta Giner Pitarch

Com déiem abans, les dones dels magatzems de taronja tenien una presència singular, ja que apareixien en grups per qualsevol carrer i caminant amb presses, perquè tenien només una hora per a poder dinar i vigilar la casa. A la llar, servien el menjar que abans d'eixir a treballar havien deixat preparat. Normalment les dones menjaven un poc a casa i la resta, un tros de pa i una peça de fruita, mentre caminaven cap als magatzems per a no fer tard. A més a més, aquestes treballadores no sabien amb antelació quin horari tindria la jornada. Per això havien d'improvisar per a poder compaginar el treball del magatzem amb les feines familiars, a més de fer cua a les tendes quan eixien del treball per a poder proveir d'aliments i d'altres estris la casa.

Cal recordar que el treball submergit i el que no té salari, com la feina domèstica, l'atenció als majors o la criança dels fills, era atorgat exclusivament a les dones. Es tracta de treballs subestimats inclús per les mateixes dones que el consideraven només com una ajuda o assumit per la seua condició de dona.

Però, malgrat les actituds de l'època, les condicions de treball per a les dones dels magatzems de taronja van posar lletra a cançons tan populars com aquesta:

Per amunt i per avall
sempre les veureu corrents
com si feren tard al ball
mira si tenen treball
les que van a l'*almacen*. (bis)

Si passeu ja les veureu
assentadetes en la palla
i empaperant les taronges
tan reboniques i fines
que se crien *en* Espanya.

Són més dolces que una mel,
criades *en* Carcaixent
les dones tiren la fel
sense poder veure el cel
tancades dins *l'almacen*. (bis)

Pascuala Cerdà	
Rosario Cubedo Martí	
Dolores Vidal	
Mercedes Monfort	
Dolores Monzó Vidal	
M. Gracia Ribelles Chesa	
Ana M. Cerisuelo Pitarch, *la Cirera*	(1887 – 1972)
Carmen Colonques Llop	(1894 – 1987)
Carmen Cataluña Batalla	(1900 – 1987)
Rosa Meseguer Bellmunt	(1903 – 1974)
Rosario Albella Llop	(1901)
Vicenta Giner Pitarch	(1900 – 1980)
M. Gracia Amposta Ramón	(1910 – 1973)

Totes aquestes dones han estat relacionades amb la indústria dels cítrics i nosaltres creiem just i merescut fer-los un reconeixement, així com a totes les seues companyes anònimes.

Hem volgut fer-los un homenatge (*donanatge*), perquè amb la seua lluita han fet prosperar Vila-real i ens han deixat a les dones d'avui el camí més fàcil amb les conquestes socials que ens pertanyen com a hereues.

Bibliografia

Arellano, Gustavo. «The Citrus War of 1936 changed Orange County forever and cemented our mistrust of Mexicans» [La guerra dels cítrics de 1936 va canviar el comtat d'Orange per sempre i va consolidar la nostra desconfiança envers els mexicans]. *OC Weekly.* Fountain Valley: 2006.

Bovaira Broch, Àfrica i Guinot Usó, Èlia. «Les dones als magatzems de taronja». *Cadafal*. Vila-real: setembre, 1999.

Chang, Alice i Christy, Anne. *The Citrus Industry* [La indústria dels cítrics]. Aquest és el treball de dues estudiants d'Història del Claremont McKenna College l'any 2014, es pot consultar en *https://citrusindustry.weebly.com/*.

Capel Martínez, Rosa María. *Mujer y trabajo en el siglo XX*. Madrid: Arco Libros, 1999.

Cazaux Sackman, Douglas. *Orange Empire: California and the Fruits of Eden* [L'imperi de la taronja. Califòrnia i els fruits de l'Edén]. Berkeley: University of California Press, 2007.

Doñate Sebastià, José M. «Molinería y molinos en la Plana de Castellón». *Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura*, vol. 66. Castelló de la Plana: 1990, p. 99-123.

Garrido, Samuel. *Los trabajadores de las derechas*. Castelló de la Plana: Diputació de Castelló, 1986.

Maier, Audrey. «A Woman's World: A History of Female Labor in Citrus Packinghouses» [Un món de dones: La història del treball femení als magatzems de cítrics], publicat en el web *http://sweet-sour-citrus.org/*.

Mcwilliams, Carey. *Factories in the Field: The Story of Migratory Farm Labor in California*. Boston: Little, Brown and Company, 1939.

Membrado i Tena, Joan Carles. *Vila-real, ciutat industrial. El taulell i les altres indústries en la història, el present i el futur de la ciutat.* Vila-real: Ajuntament de Vila-real, 1995.

Mezquita Broch, Pascual. «Dones i repressió franquista a Vila-real». *Font*, publicació d'investigació i estudis vila-realencs, número 18. Vila-real: Ajuntament de Vila-real, 2016, p. 43-66.

Viquipèdia. Articles diversos sobre la Reial Societat Econòmica d'Amics del País de València i sobre José Polo de Bernabé y Borrás.

Fons documentals

Arxiu Municipal de Vila-real

Biblioteca Municipal de Vila-real

Registre Civil de Vila-real

Reial Societat d'Amics del País Valencià

Fons fotogràfics

1. Dones treballant al magatzem de cítrics Sunkist Packing House de La Habra, Califòrnia, EUA: *https://cdm16838.contentdm.oclc.org/digital/collection/p16838coll1/id/3750*

2. Dones damunt d'una carrossa que anuncia pels carrers d'Anaheim el Valencia Orange Show, maig de 1921. Fotografia gentilesa dels Orange County Archives (Califòrnia, EUA)

   a) *https://cdn2.orangecoast.com/wp-content/uploads/sites/7/2018/04/Valencia-Orange-Show-2.jpg*

   b) Orange Coast Magazine, 16 d'abril de 2018: *https://www.orangecoast.com/features/land-oranges-vintage-branding-countys-crop/*

3. Dones encaixant taronges a l'interior del magatzem de cítrics de l'Orange County Preserving Company, a Anaheim, Califòrnia, EUA, l'any 1904: *https://oac.cdlib.org/ark:/13030/kt167nc1gx/?brand=oac4*

4. Dones encaixadores de taronges al magatzem de cítrics Tustin Hills Citrus Association, a l'avinguda de Newport de Tustin, Califòrnia, EUA, l'any 1937: *https://cdm16838.contentdm.oclc.org/digital/collection/p16838coll1/id/2247*

5. Dos veterans del cos aeri de l'Exèrcit dels Estats Units reben taronges i suc de taronja de mans d'una dona en un lloc indeterminat, entre els anys 1940 i 1950: *http://digitallibrary.usc.edu/cdm/ref/collection/p15799coll65/id/12386*

6. Treballadores i treballadors del magatzem de cítrics Irvine Valencia Growers Packing House a Orange, Califòrnia, EUA, any 1932: *https://oac.cdlib.org/ark:/13030/kt2w1010d0/?brand=oac4*

7. Porta d'entrada al California Valencia Orange Show, Anaheim, Califòrnia, EUA, any 1926: *https://oac.cdlib.org/ark:/13030/kt3c601727/?brand=oac4*

8. Dinar de pa i porta en un magatzem de taronges de Tustin, Califòrnia, l'any 1933: *https://cdm16838.contentdm.oclc.org/digital/collection/p16838coll1/id/2250*

2

Vicent Gil Vicent

L'ARXIU MUNICIPAL DE VILA-REAL (1990-2019)

L'Arxiu Municipal de Vila-real (1990-2019)

El 17 de desembre de 2019 es va celebrar a l'Institut d'Estudis Catalans de Barcelona la Jornada Passat, Present i Futur dels Arxius Històrics, organitzada pels membres titulars de la institució, Antoni Furió, catedràtic d'Història Medieval de la Universitat de València, i Roser Salicrú, científica titular a la Institució Milà i Fontanals del Consell Superior d'Investigacions Científiques. La jornada en la qual vaig participar com a arxiver de Vila-real va voler aprofitar el 700 aniversari de l'Arxiu de la Corona d'Aragó i el 600 de l'Arxiu del Regne de València per a conéixer els reptes i les estratègies que dúiem a terme els arxius municipals dels Països Catalans.[1]

En aquestes pàgines de la revista *Font* voldria explicar la història de l'Arxiu Municipal de Vila-real des de 1990 fins a 2019. Uns moments en què la transició del món paper al món digital que ha suposat els canvis legislatius en l'administració electrònica deixa, sovint, en l'oblit quines són les nostres funcions, objectius i reptes amb el patrimoni documental històric dels arxius municipals.

L'objectiu d'aquesta història de l'arxiu **é**s repensar el disseny d'estratègies per a tractar i difondre el patrimoni documental dels arxius municipals. El meu dibuix a grans traços d'aquells àmbits de l'arxivística en què una decidida actuació dels professionals i de les seues organitzacions permet rendibilitzar l'immens capital informatiu que atresora l'Arxiu Municipal i ampliar el seu ús social, té com model el que s'ha fet als arxius dels Països Catalans des de l'última dècada del segle XX. Soc deutor de les seues experiències i aprenent del que els arxivers municipals estan fent en la teoria i la pràctica arxivística cada dia. Un treball políticament rendible, perquè «el fet de recuperar, explicar i preservar la pròpia historia, quan ha estat marginalitzada i subordinada, és un acte polític i, fins i tot, subversiu».[2]

Els anys 1988, 1991 i 1993, el professor Antoni Furió va ser un dels responsables dels Col·loquis Internacionals d'Història Local, celebrats a la ciutat de València. El principal objectiu dels col·loquis va estar proporcionar el suport teòric i metodològic necessari per al desenvolupament de les investigacions locals en un moment en què allò de la història local era un camp erm. Tot i que al País Valencià, l'any 1964, Joan Fuster ens va despertar

[1] Resum conferència «El fons històric de l'Arxiu Municipal de Vila-real: repte, oportunitat, rendibilitat». Jornada Passat, Present i Futur dels Arxius Històrics (Antoni Furió, Roser Salicrú). Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2019.

[2] Ruiz Gómez V. «Arxivística comunitària? Un repte, més enllà de la moda». *Arsnotariae* (17 de març de 2016). *https://empoweringarchives.wordpress.com/2016/03/17/arxivistica-comunitaria-un-repte-mes-enlla-de-la-moda/*

la consciència de ser un país. D'ençà vam desitjar obrir l'arxiu per a cercar la nostra memòria col·lectiva.

En aquell tercer col·loqui de 1993, Antoni Furió s'expressava com a historiador que és i arxiver que havia estat de Sueca (1978-1981). Explicava detalladament l'aprofitament de totes les fons que hi ha als arxius històrics municipals valencians i amb manifest proselitisme ens mostrava com calia aprofitar-les per a donar a conéixer la realitat del nostre país.

Eren uns anys, els de l'última dècada del segle XX, en què s'arribava a negar la utilitat de la història en els plans docents. Articles en premsa de suposats científics de renom ja oblidat, obligaven a emprar la ironia per a defensar la utilitat de la història i la rendibilitat dels arxius.[3]

D'aquella dèria i bogeria no es lliuraven l'Arxiu de la Corona d'Aragó o l'Arxiu del Regne de València. En el cas dels arxius municipals, calia remarcar la documentació oblidada en racons inversemblants i en estat deplorable.

Encara avui, la majoria dels nostres governants encara identifiquen l'arxiu com un «magatzem de papers vells». Terra ignota. Per la qual cosa, en aquesta segona dècada del

[3] López Rodríguez, C. «Elogio sentimental de los archivos históricos», *Métodos de Información* 29 (març-maig, 1999): «Tenemos mala suerte. Lo digo porque la abundancia de testimonios del pasado nos obliga a detraer unos recursos preciosos del presente para destinarlos a la conservación de papeles viejos, de pergaminos amarillentos que a nadie interesan, salvo a unos pocos eruditos ociosos».

segle XXI, una inspecció als arxius de les diferents administracions públiques (estatal, autonòmica i local) descobreix la gran quantitat d'arxius o, millor dit, dipòsits de documents sense dotació, ni personal que els gestionen.[4]

La dècada que acabem de tancar, segons la percepció més estesa, ha dibuixat, entre d'altres qüestions, un canvi cultural de primer ordre. La pandèmia de la covid-19 ha accelerat la tercera fase de la revolució digital, iniciada els anys noranta i consolidada amb la primera dècada del decenni. Les noves exigències en l'administració crea el marc general per a noves maneres d'entendre la vida i de desenvolupar les activitats a través de les quals l'ésser humà es projecta i s'entén a si mateix.

Aquesta realitat obliga els arxius a viure amb set pams d'ulls. En ocasions, la immediatesa dels esdeveniments més pròxims ens fa perdre de vista el gran dibuix dels canvis d'època. Cal seguir preguntant: l'arxiu interessa a la societat?

En aquest país judicialitzat, la documentació que hi ha a l'arxiu tan sols s'ha convertit en una seriosa preocupació per al polític quan arriba la citació judicial. Fora d'aquest instant, la tradicional adscripció de l'arxiu a àrees de marcat caràcter històric i cultural ha comportat una lectura parcial de les funcions arxivístiques i ha propiciat, sovint, dos fets de greus conseqüències. En primer lloc, la vinculació exclusiva de l'arxivística a la preocupació per la documentació històrica, retallant substancialment el seu àmbit d'aplicació i reduint-la a una pràctica erudita. En segon lloc, ha col·locat els arxius en l'última posició en les prioritats de l'agenda política. L'arxiu és l'última baula en l'escala d'interessos culturals, ja que tradicionalment se'ls anteposa la superior «rendibilitat» d'imatge i prestigi social «dels focs d'artifici, dels fasts i de les falles que es cremen en l'exaltació d'aquells que manen», com va escriure ja fa uns anys Carlos López, director de l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

En una societat que es vol democràtica i transparent, enfront d'aquesta realitat estan els drets del ciutadà a accedir a la informació de l'administració. És notori en una societat que es diu democràtica i avançada tecnològicament, el mur infranquejable, que en molts casos, els arxivers hem col·laborat decididament a aixecar amb una gestió i serveis d'arxius vuitcentistes pautades pel secretisme imperant en les relacions de poder entre governants i ciutadans.

L'any 2000, Ramon Alberch, arxiver en cap de l'Arxiu Municipal de Barcelona, en el I Seminário Internacional de Arquivos de Tradiçao Ibérica, que va tenir lloc a Rio de

[4] López Rodríguez, C. «Elogio sentimental de los archivos históricos», *Métodos de Información* 29 (març-maig, 1999): «A los ojos de algunos [...], constituyen una pesada carga y un lastre para el futuro, porque no hacen más que alborotar el corral con sus estudios históricos, localistas, insignificantes y subjetivos. Y, encima, a costa del erario público, gastando los dineros trabajosamente recaudados por la Hacienda, dilapidados en sostener una pasión inútil como son, en resumen, los archivos históricos».

Janeiro, definia l'arxiu com la «casa de la memòria».[5]

L'arxiu, casa de la memòria

L'any 1711, l'escrivà del Consell de Vila-real, Manuel Montesinos, recollia els estatuts i les ordinacions que havien regit la cosa pública de la vila des de 1326.

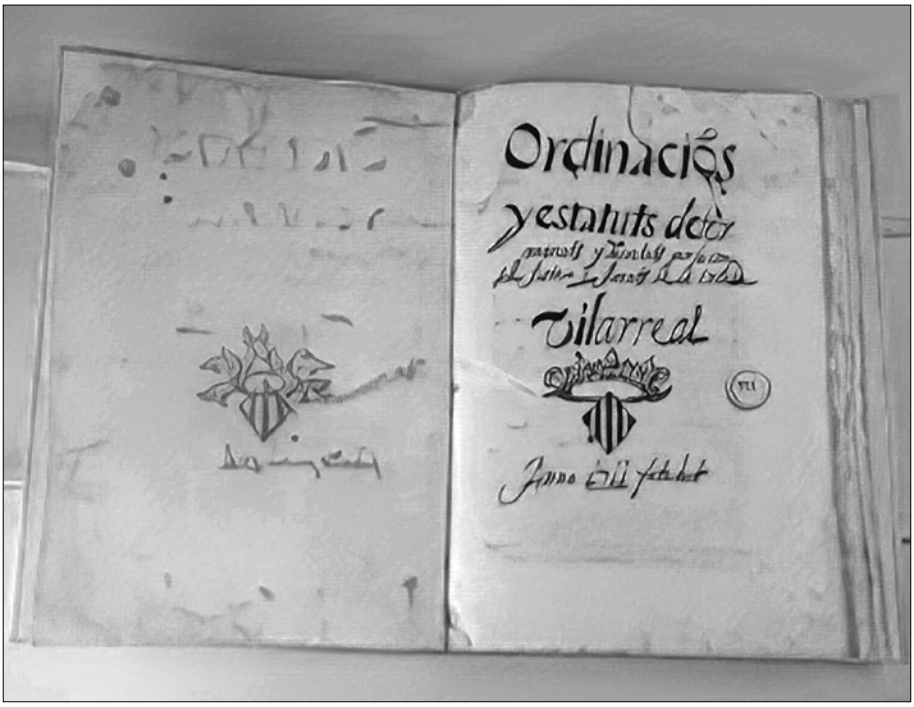

Els estatuts i ordinacions eren necessaris per al dret civil valencià en temps de Nova Planta castellana i crema d'arxius. Montesinos els recollia amb intenció: «aver memòria de totes coses».[6] Aquesta finalitat és la de la nostra professió.

Per a un profà en el coneixement dels objectius i la metodologia de la ciència arxivística, «aver memòria de totes coses» convida a pensar que tenim una professió d'un gran futur i amb un camp d'actuació de grans horitzons en l'àmbit de la memòria històrica com

[5] Alberch i Fugueras, R. «Ampliación del uso social de los archivos: estrategias y perspectivas». Seminário Internacional de Arquivos de Tradiçao Ibérica. Rio de Janeiro, 2000. *http://www.arquivonacional.gov.br/download/ramonfugueras.rtf*

[6] Montesinos, M. *Ordinacios y estatuts determinats y decretats per lo Consell, Justicia y Jurats de la vila de Vilarreal* (1711). AMVr, 1317. *http://www.amvila.solucionsinformatiques.com/documents/historico/municipal/150/1317.pdf*

en el de la societat de la informació. Gestionem la informació des del moment en què es produeix un document fins a la finalització del seu tràmit administratiu, garantim el ple exercici dels drets ciutadans (accés a la informació, presa de consciència de la identitat i el sentit de pertinença a la col·lectivitat), decidim l'interés del document i som factor d'eficiència i rendibilitat en les organitzacions públiques i privades. Sembla raonable pensar que davant aquest inqüestionable devessall de sòlids valors qualsevol ciutadà mitjanament culte hauria de tenir la convicció que la nostra és una ciència amb molt de futur. És a dir, som un valor segur en el qual convé invertir. Aleshores, per què tenim tantes greus dificultats per a evidenciar la nostra utilitat al conjunt de la societat?

Són encara avui de profit les sis estratègies proposades per Alberch l'any 2000, s'hi resumien catorze cursos del màster d'arxivística de la Universitat Carlos III de Madrid en el qual vam dissenyar en la pràctica del treball diari a l'arxiu aquestes propostes que defeníem al curs, dirigit per Ramón Cruz Mundet.

1. Promoció d'una identitat institucional i social de l'arxiu

2. Centralitat i transversalitat de l'arxiu en la gestió documental

3. Increment dels fons i de les tipologies de documents

4. Difusió dels continguts

5. Captació de nous usuaris

6. Polítiques d'acció cultural i divulgació històrica

Totes elles van ser el punt i van pautar la política i pràctica arxivística de l'Arxiu Municipal de Vila-real des de l'any 1991 fins al 2019.

Un dels obstacles de més relleu que impedeixen la «normalització» de la funció arxivística prové del gran arrelament d'una deformada percepció i visualització pública de la professió que es concreta en una fluctuació que oscil·la entre l'estereotip i la invisibilitat. El ciutadà, però també una part substancial dels gestors i polítics, tenen grans dificultats per a establir una correlació positiva entre les seues necessitats d'informació i l'existència d'un servei d'arxiu àgil i eficaç.

Sembla assenyat reconéixer que el desenvolupament desigual, sovint en un marc conflictiu, dels arxius ha propiciat que la imatge col·lectiva que hem reflectit estiga indefinida i amb serioses dificultats per a mostrar la seua utilitat. Per tot això, és evident la necessitat d'elaborar un pla estratègic de promoció de la imatge de l'arxiu, com identitat no sols de la institució a la qual representa sinó, sobretot, de la societat a la qual serveix.

La identitat corporativa de l'arxiu en la institució exigeix l'adscripció i la ubicació jeràrquica del servei d'arxiu. Aquesta adscripció esdevé un factor vital per a exercir un indiscutit lideratge en la gestió documental i dotar-se de la facultat d'exercir les seues competències en tots els àmbits de l'organització.

L'increment dels fons i de les tipologies de documents

Tradicionalment des de finals del segle XIX, el predomini quasi monopolístic d'una historiografia centrada en la investigació sobre documents de les èpoques medieval i moderna reduïa el patrimoni documental als documents «útils a la història» i restringia l'accés a l'arxiu a un sector minoritari d'usuaris fidels (l'usuari *captiu* de la terminologia arxivística francesa, al que nosaltres reconeixem com l'erudit, l'investigador, l'historiador).

Som deutors amb els nostres millors i fidels *clients*. Estem obligats a facilitar el treball a l'historiador i a reconéixer la seua constància i tot el que aprenem en cadascuna de les seues investigacions.

En l'àmbit científic, cada article de divulgació que dona notícia de l'arxiu o dels seus fons, cada treball, tesi, article, monografia que es publica amb fons de l'arxiu és la publicitat milionària de les dotze campanades de Cap d'Any. Hauríem de pagar-li el seu treball i avergonyir-nos de cobrar-li còpies, retardar reprografia de documents necessaris per a la investigació o espolsar-lo com un destorb amb tòpiques excuses de pendent de catalogar o en restauració. Cal facilitar-li el treball, mitjançant experiències d'accés, com el portal, el catàleg en línia o el codi QR.

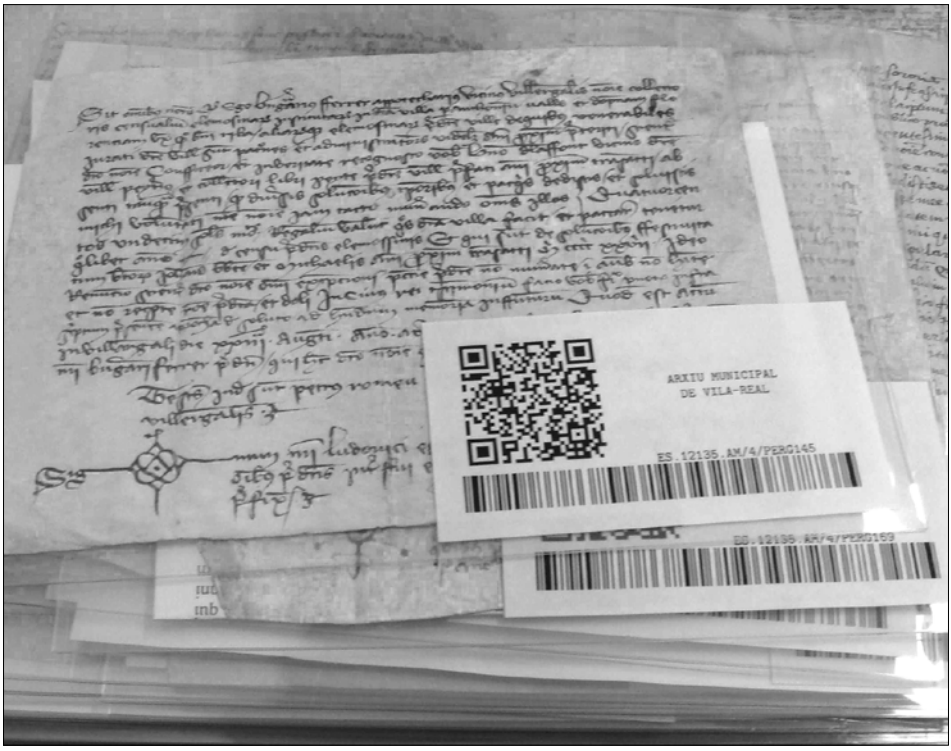

Cal prendre esment a planificar la política de digitalització de continguts i l'accés prioritzant els documents més demanats o en un estat de conservació més precari. Això obliga a conéixer els interessos i les línies d'investigació dels nostres usuaris.

Així mateix, atendre uns estàndards de qualitat, que en el cas de l'Arxiu Municipal de Vila-real s'ajusten al que exigeix el projecte Europeana Regia–UV (2010-2012).

La digitalització ajustada a aquests criteris exigeix la conservació i restauració dels fons documentals, la seua transcripció i publicació. La qual cosa exigeix una inversió important per part de l'arxiu. I tots sabem el pa eixut que sol ser la partida de l'arxiu en el pressupost municipal. Un bon companatge per a aquest pa són els acords de col·laboració amb institucions, empreses i un calendari planificats més enllà de la legislatura.

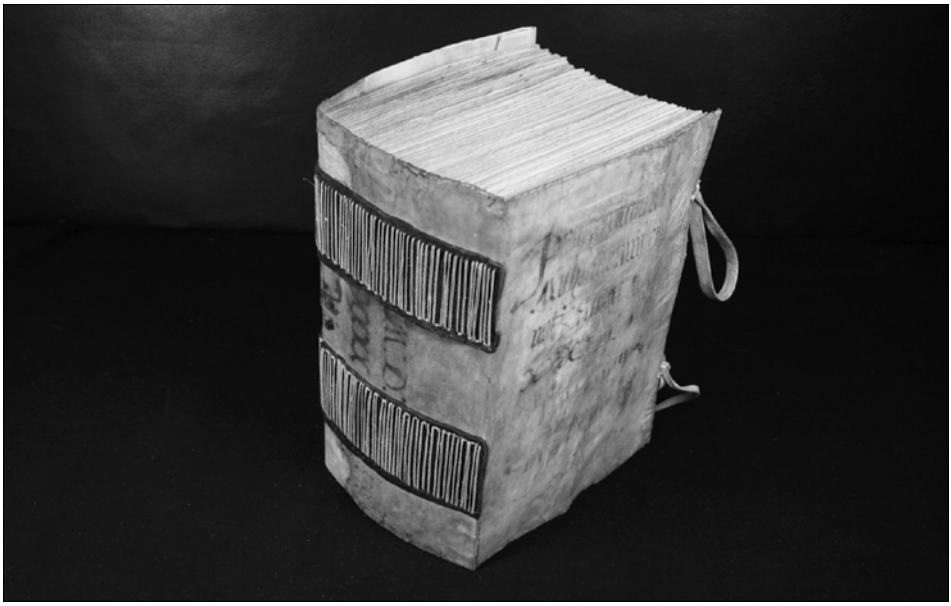

Que els responsables polítics de l'equip de govern i l'oposició es comprometen a dur endavant les polítiques arxivístiques no tan sols visualitza l'arxiu sinó que és una estratègia d'identitat corporativa. L'arxiu exigeix el compromís dels representants de la ciutat per donar servei a la societat que representen, sense oblidar aquells que no se senten representats. Tota la ciutadania ha de sentir-se orgullosa de l'arxiu, per ser el garant de la memòria col·lectiva de la seua comunitat i del seu país.

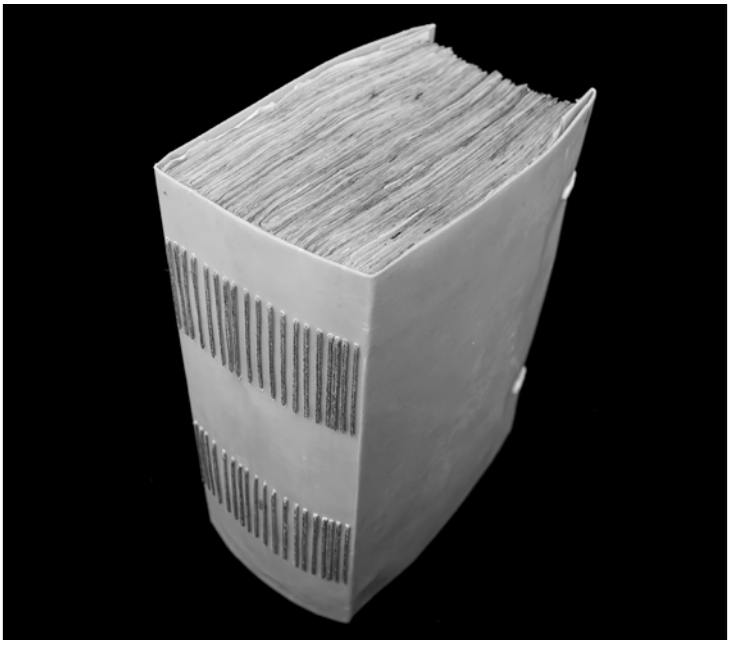

En l'actualitat, el formidable desenvolupament de la història contemporània i la creixent diversitat de tipologies documentals i suports ha arrabassat als arxius el seu caràcter de depositari exclusiu del patrimoni documental i obliga a escometre polítiques de captació de fons de diferents tipologies documentals.

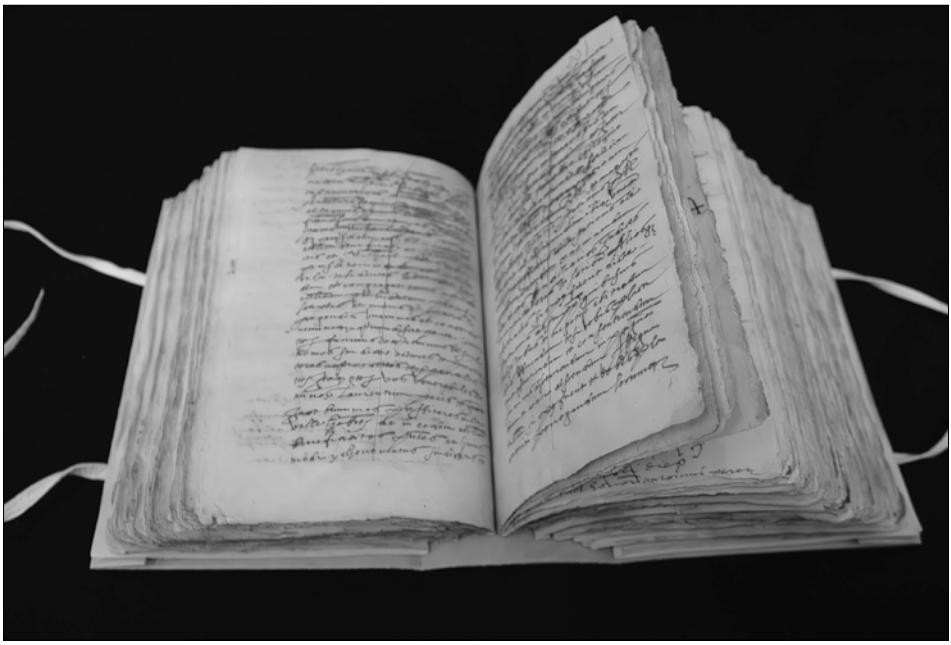

Als ja tradicionals arxius d'imatge (iconogràfiques figuratives, impreses, sonores), arxius personals i patrimonials, arxius d'empreses i indústries, arxius de partits polítics, d'entitats i associacions que han enriquit i diversificat els continguts informatius.

A l'arxiu històric cal afegir totes aquelles fonts que donen «veu als sense veu», utilitzant una afortunada expressió de la historiadora Mercedes Vilanova. Són un indubtable reforç a les tradicionals fonts arxivístiques.

Com advertia l'any 2006 el professor Vicenç Ruiz, el patrimoni documental de l'arxiu ha de tenir molt present, no sols les experiències institucionals que ens són pròpies i tradicionals, sinó també les experiències no institucionals de pràctica arxivística dels arxius independents i comunitaris (AIC) vinculats, principalment, a moviments veïnals, socials i de gènere i generats digitalment gràcies a les facilitats de les noves tecnologies.

La majoria d'aquests arxius naixen com a reacció de comunitats que constaten els silencis d'arxiu de les institucions públiques respecte la seua història i la seua identitat. Col·lectius sorgits dels processos de desindustrialització, la manca de drets civils i socials, l'exclusió per motius de gènere, ètnia o religió, i altres tipus de discriminacions

més o menys latents. Aquests col·lectius generen arxius, justament, com a eina de reforç i dignificació de la pròpia identitat. En conseqüència, «tenir cura dels seus documents és tenir cura dels drets i deures d'aquells que els produeixen, classificar i descriure el seu patrimoni documental és un exercici d'enfortiment individual i col·lectiu alhora». Per tant, és necessari ampliar els interessos de l'arxiu públic institucional, com és el cas d'un arxiu municipal, com identitat no sols de la institució sinó, sobretot, de la societat a la qual serveix i ha de representar en benefici mutu.

Les línies de recerca de l'equip d'Andrew Flinn a la University College of London (2008-2009), suposen tot un repte.[7] Cal que la ciutadania en general i les comunitats titulars dels arxius independents i comunitaris (AIC) en particular perceben l'arxiu municipal com a institucions no sols de cultura, sinó, sobretot, de confiança, i els arxivers com a professionals que empren la seua experiència com un servei per a la contextualització dels fons documentals, independentment d'on i qui els custodien.[8]

[7] Flinn, A. «The impact of independent and community archive on professional archival thinking and practice», dins Hill, J. (ed). *The future of Archives and Recordkeeping. A reader.* London: Facet Publishing, 2011, p. 145-169.

[8] Ruiz Gómez V. «Arxivística comunitària? Un repte, més enllà de la moda». *Arsnotariae* (17 de març de 2016). «De ben segur, molts d'aquests documents no respondran a les característiques (de gènesi, d'estructura formal, etc.) dels documents d'arxiu tradicionals, però sí comparteixen el fet de respondre a un coherent principi de provinença com a prova d'una comuna identitat, potser no sempre legal, però sí entesa com a legítima i objecte de reivindicació». *https://empoweringarchives.wordpress.com/2016/03/17/arxivistica-comunitaria-un-repte-mes-enlla-de-la-moda/*

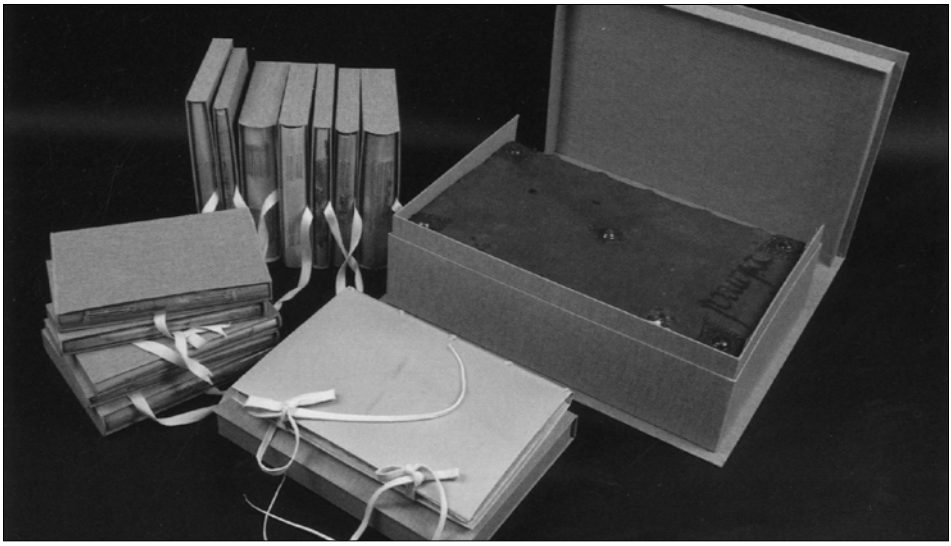

A l'hora de fer accessible el patrimoni documental al conjunt de la ciutadania i, en paral·lel, d'integrar la ciutadania mateixa en les polítiques arxivístiques són un punt de referència obligada les conclusions de la comunicació «Els arxius: institucions de context, informació i confiança», presentada per l'Associació d'Arxivers-Gestors de Catalunya a les Jornades Cultura Viva, celebrades els dies 1 i 2 de març de 2016 a Barcelona i organitzades per l'Institut de Cultura de Barcelona (ICUB).[9]

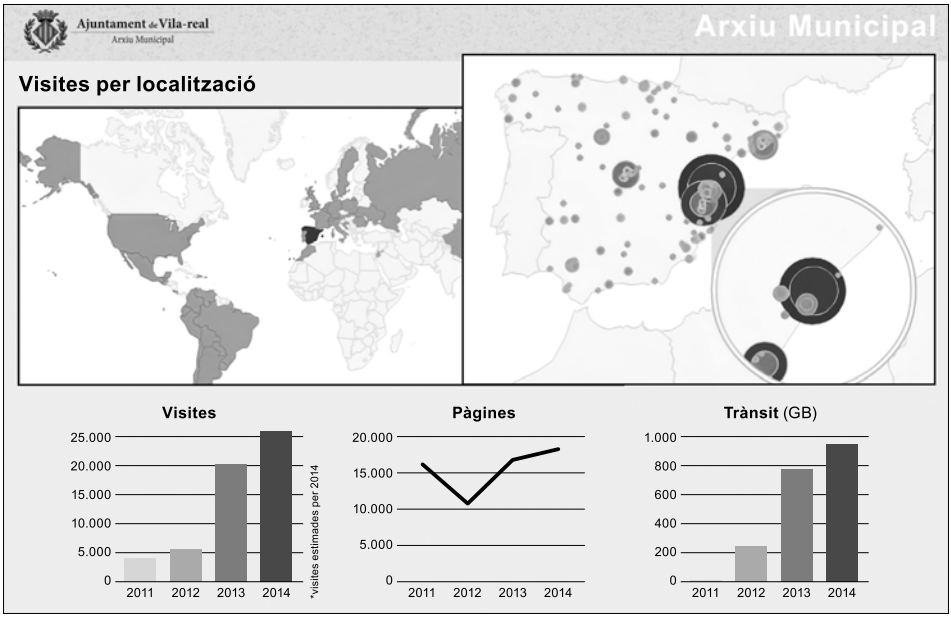

[9] Associació d'Arxivers-Gestors de Catalunya. Jornades Cultura Viva. Barcelona, 1 i 2 de març de 2016, organitzades per l'Institut de Cultura de Barcelona (ICUB). *https://youtu.be/N7tkb1_c55M*

L'ús de tecnologies de la informació i la transició digital són els mitjans i el paradigma necessaris.

L'arxiu electrònic únic, obert a tota la societat obliga a:

- Repensar la funció política dels arxius.
- Apostar per la transversalitat (informació, context i confiança).
- Democratitzar els arxius com a mecanisme de participació en l'acció de govern i com a assegurança de la rendició de comptes històrica.
- Consolidar els arxius independents i comunitaris com a contrapunt a les narratives oficials.

Cal obrir els arxius de bat a bat a tota la ciutadania. Espolsar la pols dels arxius que, com denuncia Carlos López, durant anys s'han llançat al perillós pèlag de la indiferència. Llavors, podrem dir com Ausiàs March: «Per lo camí de mort é cercat vida».[10]

[10] López Rodríguez, *C. Speculum. Vida i treballs de l'Arxiu de la Corona d'Aragó*. Sueca: Editorial Irta, 2008, p. 139.

3

Borja Muñoz Abad

LES SARSUELES DEL MESTRE GOTERRIS. UN LLEGAT PER (RE)DESCOBRIR

Les sarsueles del mestre Goterris. Un llegat per (re)descobrir

Preludi

Enfrontar-se a l'estudi de l'obra musical de José Goterris Sanmiguel (1873-1930), el mestre Goterris, podria semblar-se fàcilment al rescat d'un naufragi. No es tracta només de traure a la llum el buc de la nau, sinó que el vertader repte s'erigeix en haver de recuperar els fragments de la càrrega, que sovint es troben a la deriva. Solament l'apreciació d'aquest conjunt ens permetrà conéixer el seu vertader valor.

Guiades per aquest esperit de valoració patrimonial, aquestes pàgines es proposen l'aproximació a una part important de la producció del mestre Goterris: les sarsueles. L'estudi del fenomen sarsuelístic al nostre poble durant el primer terç del segle XX ha evidenciat la marcada rellevància social de la qual va gaudir el gènere líric, no solament en l'àmbit artístic, sinó també per la seua importància quant a la creació d'una xarxa d'estructures socials que encara avui deixa veure les seues empremtes en la cultura vila-realenca.[1]

En les línies següents tractarem de recompondre aquest tresor a la deriva. Per a això, primer haurem d'endinsar-nos en els motius que basteixen l'interés d'aquest repertori en el catàleg del seu compositor. Seguidament, ens interessarem pels títols signats pel mestre Goterris i esbossarem una anàlisi escarida d'aquelles pàgines més destacades. Aquestes dades ens serviran, finalment, per a escometre una correspondència estètica amb la qual poder valorar el conjunt d'aquesta producció compositiva.

[1] Per a més informació, vegeu Muñoz Abad, B. «La sarsuela en la vida musical vila-realenca durant el primer terç del segle XX» [en línia]: 28 d'octubre de 2019. <*https://re-conei.xer.blogspot.com/2019/10/la-sarsuela-en-la-vida-musical-vila.html*> [Consulta: 24 gener 2021].

El mestre Goterris i la composició lírica

Fins i tot l'estudi més superficial del catàleg d'obres compostes per José Goterris evidenciaria la consideració de la forta predilecció que l'autor sentia pel gènere líric. Encara que aquesta idea no és nova,[2] les troballes més recents al voltant d'aquesta recerca reforcen la hipòtesi basant-se en dues raons principals.

La primera és l'estada que Goterris va fer l'any 1906 a Madrid. La capital espanyola era, en aquell moment, l'epicentre de la producció sarsuelística, i allí van emigrar molts altres compositors per tal de buscar un èxit que, en la majoria dels casos, va ser d'allò més efímer. El viatge de Goterris tenia aquest mateix objectiu, ja que s'hi va traslladar amb el llibretista Manuel Peiró per tal de donar a conéixer la sarsuela *La Paloma*, que havien escrit conjuntament. Com ell mateix explica en una entrevista publicada en la revista *Arte y letras* l'agost de 1915, aquesta obra es va arribar a llegir al Teatro de la Zarzuela. No obstant això, els van recomanar que, per tenir èxit, havien de buscar la col·laboració de Manuel Fernández, un dels protagonistes de l'escena lírica madrilenya de l'època, a la qual cosa es van negar.[3]

TEATRO DEL GRAN CASINO

Funciones para los dias 21 y 22 de Agosto de 1920

SOLEMNIDAD ARTISTICA

ESTRENO ESTRENO

DE LA OPERETA EN TRES ACTOS Y SIETE CUADROS; TITULADA

EL DRAGON DE FUEGO

Drama del eminentísimo escritor D. Jacinto Benavente, adaptación hecha por un Villarrealense y música del maestro compositor

JOSE GOTERRIS SANMIGUEL

que en atención al cariño que siente por su pueblo natal, ha tenido la deferencia de dar a conocer a sus paisanos tan hermosa partitura antes de presentarla en Madrid y en la que tomarán parte los notables artistas.

Concha Gil — Primera tiple dramática — Concha Arcas — Primera tiple cómica — César Vercher — TENOR

José Sala — BARITONO — Emilio Marco — BAJO CANTANTE

Procedentes de los mejores teatros de Madrid, Barcelona y Valencia, y bajo la dirección del reputado director,

DON FRANCISCO VILLAESCUSA

estando las otras partes y coros a cargo de distinguidas señoritas de Villarreal y del Grupo Coral "ELS XIII"

40 PROFESORES DE ORQUESTA — CUERPO DE BAILE

NOTA.-Con el fin de representar EL DRAGON DE FUEGO con la mayor propiedad posible, se ha confeccionado un riquísimo vestuario hecho expresamente para esta obra.

Figura 1. Cartell de l'estrena d'*El dragón de fuego* a Vila-real el 1920
(arxiu personal d'Enric Gimeno Estornell)

[2] Gimeno Estornell, E. «Aproximació a l'obra lírica de Goterris». *Levante de Castellón* (30/08/2002), p. 10.

[3] Calpena, F. «Conversaciones». *Arte y letras*, 11 (15/08/1915), p. 4-8.

La segona raó que fonamenta la inclinació lírica del mestre Goterris és la seua participació en alguns certàmens de composició d'aquest àmbit. Tenim constància, almenys, de dos casos: el primer amb la sarsuela *El carrillón* o *El demonio ha entrado en Flandes*, presentada al concurs organitzat per la Societat d'Autors Espanyols el 1922; la segona, la del concurs d'òperes organitzat pel Gran Teatre del Liceu de Barcelona el 1925, en el qual va participar amb la seua òpera *El dragón de fuego*.[4] Aquesta òpera en tres actes, composta sobre l'obra homònima del Nobel de Literatura Jacinto Benavente, va ser el gran repte musical de Goterris, que la va començar a compondre el 1916 i la va finalitzar quasi deu anys més tard, després d'haver estrenat, l'any 1920, una versió reduïda en format de sarsuela (figura 1).

Les sarsueles del mestre Goterris

En el catàleg d'obres musicals de José Goterris[5] es van incloure nou composicions de caire líric, catalogades entre els identificadors GS-101 i GS-109, vuit de les quals són sarsueles i la restant, la ja esmentada òpera *El dragón de fuego*. Es troben en dues fonts principals: d'una banda, els manuscrits originals conservats per la família del compositor; i de l'altra, la col·lecció *Obras musicales de José Goterris* que va efectuar Vicente J. Tena als anys setanta i que és accessible a l'Arxiu Municipal de Vila-real. A més, les referències hemerogràfiques de l'època deixen constància d'almenys sis títols més, que no estan inclosos en el catàleg per no conservar-se cap material musical.

No obstant això, cal tenir en compte que la natura d'aquestes partitures és ben dispar. Moltes d'aquestes estan incompletes i d'altres mostren ambigüitats entre les diferents versions que conservem, com a continuació s'exposa. A més, mentre que algunes compten amb una àmplia instrumentació orquestral, només conservem la reducció per a piano o la part d'apuntar d'unes altres (si és que algun dia va existir una versió instrumentada). A açò cal afegir la incertesa que envolta la catalogació de l'obra musical de José Goterris, tant per l'escassa informació que trobem al respecte com pel fet que Goterris no tinguera per costum titular ni signar les seues composicions.

Açò comporta que, de les catorze sarsueles que es consideraven anteriorment –vuit catalogades i sis en referències hemerogràfiques–, actualment s'ha de reduir la relació fins als deu títols, els únics que podem referenciar amb certesa com a fruit de la seua composició. Una de les eines principals per a aquest estudi han sigut les relacions de les

[4] Per a més informació sobre la participació de Goterris en aquest certamen, vegeu Muñoz Abad, B. «L'aventura d'*El dragón de fuego* a Barcelona» [en línia]: 9 de maig de 2019. <*https://re-conei.xer.blogspot.com/2019/05/laventura-del-dragon-de-fuego-barcelona.html*> [Consulta: 23 gener 2021].

[5] Muñoz Abad, B. *José Goterris Sanmiguel: catalogació de l'obra musical* [treball de fi de títol]. Castelló de la Plana: Conservatori Superior de Música Salvador Seguí de Castelló, 2018.

composicions de Goterris que apareixen en diverses publicacions que s'estenen al llarg del segle XX, ja siga de la seua pròpia mà o per part d'altres que ressenyen la seua obra musical (figura 2).

J. Goterris *Arte y letras* (1915)	**B. Traver** *Músicos castellonenses* (1918)	**J. Ochando** *Villarreal al maestro Goterris* (1931)	**B. Adam Ferrero** *Obras musicales de José Goterris* (1976)
La Paloma	*La Paloma*		*La Paloma*
			La pájara
La fuente del cerro	*La fuente del cerro*		
Capricho regio		*Capricho regio*	*Capricho regio*
		El carrillón…	*El carrillón…*
		La niña de nácar	*La niña de nácar*
		La suerte	*La suerte*
		El sino de Gotha	*El sino de Gotha*
		El ángel de Villarreal	*El ángel de Villarreal*
		El reloj de Markebal	*El reloj de Markebal*
El país del placer	*El país del placer*		
			Tiempo de vals

Figura 2. Comparació de diferents relacions de les sarsueles compostes per José Goterris

A continuació, revisarem les dades que tenim, així com les relacions que estableixen amb altres títols, de les quatre obres d'aquesta nòmina que podem considerar més importants, tant per les dimensions com pel material que avui en conservem: *La Paloma*, *Capricho regio*, *El carrillón* o *El demonio ha entrado en Flandes* i *Lola la risueña*.

La Paloma, *La pájara* i *La fuente del cerro* (1906)

La Paloma és la primera sarsuela que va escriure el mestre Goterris, o de la qual almenys es té constància. El llibret va estar a càrrec de Manuel Peiró García, com el mateix Goterris aclareix en l'entrevista esmentada que es va publicar el 1915 en la revista *Arte y letras*. D'aquest títol es conserva una reducció per a piano i la partitura i parts orquestrals, tot en l'arxiu de la família Meseguer-Goterris. Mentre que en la reducció sols s'apunta el subtítol *Zarzuela en un acto*, en el material orquestral es defineix com a *Boceto dramático en un acto y cuatro cuadros*. En la versió per a piano, a més, el títol apareix ratllat amb llapis i corregit per *La fuente del cerro* (figura 3).

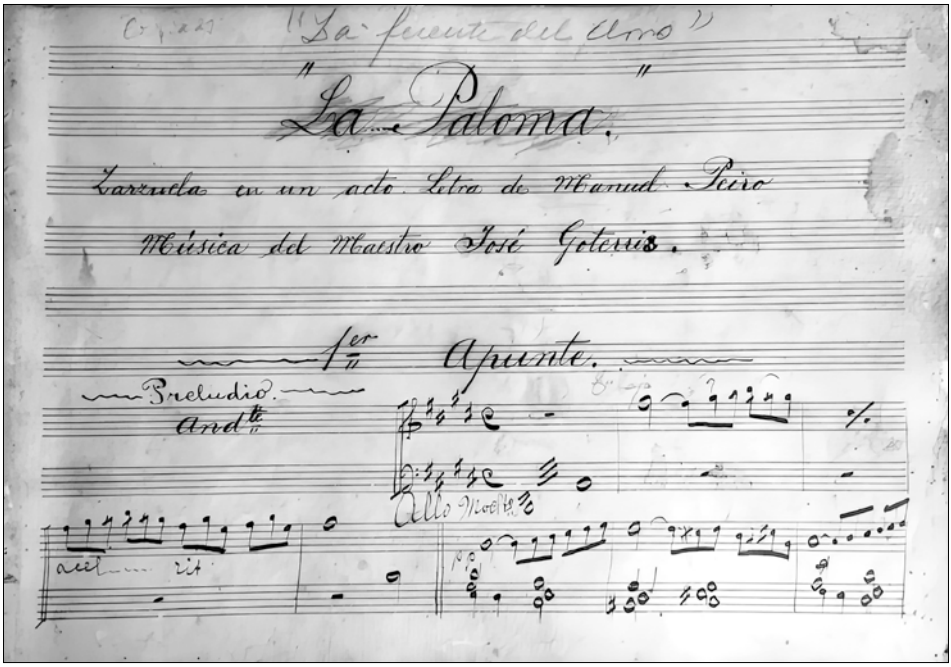

Figura 3. Primera pàgina del manuscrit de la reducció per a piano de la sarsuela *La Paloma* (arxiu personal de la família Meseguer-Goterris)

L'única referència existent d'aquest darrer títol la trobem, una altra vegada, en l'entrevista d'*Arte y letras*, en la qual Goterris esmenta haver compost *La fuente del cerro* sobre un llibret de Ramón Trilles. Durant la seua estada a Madrid, el diari local *La plana* va publicar una notícia que ressenyava la comanda per part del Teatro Apolo d'escriure una sarsuela sobre un text d'aquest llibretista. Açò fa sospitar que, a causa de les coincidències del context temporal i local, ambdues obres –*La Paloma* i *La fuente del cerro*– podrien respondre a la mateixa composició o, almenys, compartir gran part del material musical.

Com a última contrarietat envers aquesta composició, no es coneix el motiu pel qual, en incloure-la en la seua col·lecció, Vicente J. Tena va canviar el títol per *La pájara*, amb la qual cosa va crear una greu confusió en el catàleg del compositor. En aquesta recopilació, s'inclouen dues versions sota aquesta nomenclatura: una d'orquestral, copiada literalment del manuscrit original de *La Paloma*, i una reducció per a piano. En aquesta darrera, s'indica que «Esta música del guión (sic) de *La pájara* es idéntica a la de la partitura excepto en el orden de los números».

No obstant això, les diferències entre ambdues versions van molt més enllà. Encara que moltes de les melodies que es presenten coincideixen, la lletra és substancialment diferent, de vegades fins i tot canvia per complet. A més, molts dels personatges tenen noms distints, igual que alguns dels números, que canvien la seua denominació i naturalesa

musical. També s'aprecia que la versió pianística és molt menys extensa i no coincideix amb l'original de la part per a apuntar. Es tracta, doncs, de dues obres ben diferents.

Capricho regio (1908)

Capricho regio és la sarsuela de Goterris sobre la qual hi ha més informació. El seu llibret està signat per Manuel Latorre i Eduardo Ruiz de Velasco, que va ser subdirector del diari *El Sol*.[6] A més de la partitura orquestral manuscrita que conserva l'arxiu familiar del compositor i la còpia que Vicente J. Tena va incloure en la seua recopilació, el Centre de Documentació i Arxiu de la Societat General d'Autors Espanyols disposa dels materials d'orquestra i una part d'apuntar; i el que és més interessant, un exemplar mecanografiat del llibret amb anotacions manuscrites. Els exemplars localitzats a Vila-real sols la subtitulen com a *Zarzuela*, però el llibret es refereix a l'obra com a *Opereta cómica en un acto, dividido en cuatro cuadros y un anuncio intermedio, en verso y prosa*.

D'altra banda, també són d'allò més interessants les referències que la premsa de l'època va publicar al voltant de l'estrena d'aquesta sarsuela, que va esdevenir el 5 de setembre de 1908 al teatre La peña de Vila-real, en el marc de les celebracions en honor de la Mare de Déu de Gràcia. Dos dies després d'aquest esdeveniment, el diari castellonenc *La provincia* inclou una completa ressenya en la qual comenta la funció:

> Por la noche se celebró el pasacalle por la banda municipal después del cual la gente marchó al teatro para presenciar el estreno de la obra *El capricho regio*.
>
> Constituía la novedad de la función el estreno de esta Zarzuela, letra de nuestro buen amigo D. Manuel Latorre y música de José Goterris, joven muy conocido en ésta por sus nada vulgares condiciones de inteligente en tan difícil arte.
>
> Sería nuestro deseo hacer una detenida crítica del libreto pero no lo intentaremos siquiera porque a pesar de asistir a la función no logramos conocerlo, tan deficiente fue la interpretación que se le dio por parte de los actores no por la falta de aptitudes en algunos de ellos sino porque a penas lo ensayaron y como es consiguiente ni lo conocían ni pudieron darlo a conocer al público.
>
> [...] La música se conoció mejor. Tiene la partitura una gran variedad no sabiendo qué admirar más de cuanto en ella figura. La característica de la composición es la originalidad precisamente la menos común. El público premió la labor del Sr. Goterris con muchos aplausos y le concedió a un intermedio los honores de la repetición.[7]

[6] Santos Andrés, E. J. *El mestre Goterris. Assaig biogràfic*. Vila-real: Ajuntament de Vila-real, 1990.

[7] «Función de teatro». *La provincia*, 778 (07/09/1908), p. 2.

En aquesta i altres notícies semblants que van incloure altres publicacions, crida l'atenció que no s'esmente l'altre autor del llibret, Eduardo Ruiz de Velasco. Potser la seua participació en l'obra es va efectuar posteriorment a l'estrena, en una versió diferent, ja que Goterris sí que l'anomena en l'entrevista d'*Arte y letras*, en la qual també assegura que la sarsuela s'havia estrenat a Castelló i a Saragossa. Sobre aquesta posada en escena a la capital de l'Ebre no es tenen notícies, però potser estava relacionada amb Ruiz de Velasco, que segons unes anotacions que es poden llegir en el llibret, treballava en el *Diario de avisos* d'aquella ciutat.

El carrillón o *El demonio ha entrado en Flandes* (1922)

El gener de 1922, la Societat d'Autors Espanyols va convocar des de Madrid un concurs «en favor del arte lírico nacional, que atraviesa una crisis peligrosísima».[8] El certamen presentava dues modalitats: la primera, per a aquells autors que volgueren participar en l'escriptura de llibrets per a sarsueles; la segona, per a compositors que havien de musicar algun dels textos proposats per l'organització. Un d'aquests va ser el llibre d'*El carrillón* o *El demonio ha entrado en Flandes*, signat per Luis Pascual Frutos.[9]

Goterris va posar música a aquest text, però no es coneix gaire sobre el decurs del certamen, ja que la premsa de l'època es va fer ressò dels resultats quant als autors de llibrets, però no en l'apartat musical. En l'arxiu de l'SGAE solament es conserva una sarsuela homònima amb la qual Conrado del Campo i Julio Gómez van participar en aquest concurs, cosa que fa pensar que en va ser la vencedora. El material conservat, a més de la partitura manuscrita per a orquestra i diferents esbossos del procés compositiu, inclou el llibret editat per la Societat d'Autors destinat a la participació en el concurs.

Quant a l'obra de Goterris, no es conserva la partitura original, però sí que està inclosa en la recopilació de Vicente J. Tena. En aquesta es referencia, igual que en el llibret original, com a «Zarzuela en un acto, dividido en tres cuadros». A més, en la portada es pot llegir la inscripció «Escrita para el concurso de obras musicales organizado por la Sociedad de Autores Españoles. Madrid, 2-28-1922».

[8] «Concurso de la Sociedad de Autores». *El Sol*, 1376 (05/01/1922), p. 2.

[9] Luis Pascual Frutos (1872-1939) fou un poeta, dramaturg i llibretista d'origen gallec. Entre les seues aportacions líriques més destacades cal esmentar la de la sarsuela de Pablo Luna *Molinos de viento* i la de *Maruxa*, musicada per Amadeu Vives.

Lola la risueña i *La niña de nácar* (1922)

En aquest mateix concurs va participar Manuel Ruiz Aguirre,[10] que va aconseguir dos guardons: el sisé premi amb el sainet argentí *Pepa la bonita* i un accèssit amb la sarsuela *Lola la risueña*, presentada sota el lema «Málaga, ciudad bravía». Aquest darrer text va ser musicat per Goterris, amb qui suposadament ja tenia relació per la col·laboració en una sarsuela anomenada *El país del placer*, la qual no ha arribat als nostres dies. El llibret es troba, juntament amb la resta d'originals de Ruiz Aguirre, a l'Instituto de Estudios Giennenses. Es tracta d'un exemplar mecanografiat amb nombroses anotacions manuscrites, que apunten a una possible posada en escena, de la qual, però, no s'ha trobat cap referència.

Pel que fa a la partitura, se'n conserven tres versions: un manuscrit de la part d'apuntar, una acurada edició manuscrita de la partitura orquestral, tots dos a l'arxiu de la família Meseguer-Goterris; i la versió que inclou el pare Tena en la seua recopilació. Tanmateix, totes aquestes estan incompletes. La versió per a piano se subtitula *Sainete andaluz en un acto*, mentre que les partitures orquestrals la defineixen com a *Zarzuela en un acto y tres cuadros*.

D'altra banda, cal esmentar la sarsuela *La niña de nácar*, que apareix inclosa en totes les relacions de les composicions de Goterris posteriors a la seua mort però de la qual no s'hi conserva cap material. No obstant això, l'estudi de Carmen Eisman sobre l'obra de Manuel Ruiz fa referència a aquest títol amb la informació següent:

> Sainete lírico-dramático, en un acto dividido en tres cuadros en prosa, con algún recitado poético y momentos musicales, con música del maestro José Goterris. Madrid, 1922-1930. [...] En 1922, Ruiz Aguirre había escrito una versión más compendiada de esta obra, con el título de *Lola la risueña*.[11]

Per tant, d'açò es pot concloure que *La niña de nácar* és una versió ampliada de la sarsuela en la qual Goterris i Ruiz Aguirre ja havien col·laborat. El llibret d'aquesta obra també es pot trobar a l'Instituto de Estudios Giennenses. Es tracta d'un exemplar d'allò més complet, parcialment mecanografiat i manuscrit, que inclou nombroses anotacions, correccions i fins i tot esbossos dels decorats (figura 4). La partitura, no obstant això, continua sense estar localitzada, la qual cosa fa pensar que l'ampliació sols va afectar la part literària i no la musical.

[10] Manuel Ruiz Aguirre (1882-1948?) va ser un dramaturg i periodista natural de Jaén, actiu durant la primera meitat del segle XX. Des de 1911 fins a 1920 es va establir a Buenos Aires, on va desenvolupar un apropament destacat al gènere del sainet, molt del gust del públic argentí. Entre els seus títols més importants podem esmentar *El alma de la guitarra*, *La ratonera* o *Málaga, ciudad bravía*.

[11] Eisman Lasaga, C. «Noticia de un giennense olvidado del siglo XX: Manuel Ruiz Aguirre». *Boletín del Instituto de Estudios Giennenses*, 187, 2004, p. 217-271.

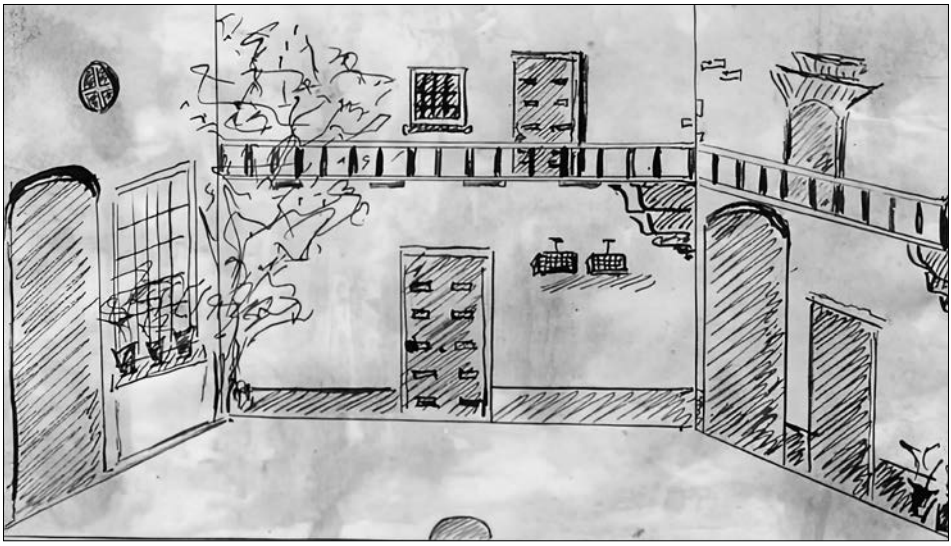

Figura 4. Esbós del decorat del primer quadre inclòs en el llibret de *La niña de nácar* (biblioteca de l'Instituto de Estudios Giennenses)

Correspondència estètica de les sarsueles del mestre Goterris

L'anàlisi estilística dels títols referits, l'amplitud de la qual no ens possibilita incloure-la en aquesta exposició, ens permet extraure algunes conclusions amb les quals caracteritzar les sarsueles de José Goterris Sanmiguel i relacionar-les amb els criteris estilístics propis del gènere líric espanyol durant el primer terç del segle XX. Tot i això, cal tenir en compte que, per raons diverses que ja s'han esmentat, solament s'han pogut analitzar els quatre títols que es conserven en millors condicions i, per tant, no es pot establir amb claredat la generalització d'un estil definit.

En tot cas, es podria dirimir que les sarsueles del compositor vila-realenc estan en plena consonància amb les característiques pròpies del *género chico* o comèdia lírica. La importància de la partitura enfront del llibret, per exemple, queda manifestada en el fet que la majoria dels textos teatrals s'han extraviat amb el pas del temps, mentre que les parts musicals, en la majoria dels casos, s'han conservat. A més, les obres són subtitulades amb diferents denominacions, com ara *sarsuela*, *sainet* o *opereta*, sovint divergint, fins i tot, en un mateix títol. No obstant això, segons la classificació que proposa María Pilar Espín, totes les obres analitzades correspondrien a la tipologia del sainet líric, a excepció d'*El carrillón* o *El demonio ha entrado en Flandes*, que seria una sarsuela històrica.[12]

[12] Espín Templado, M. P. *El teatro por horas en Madrid (1870-1910)*. Leganés: Instituto de Estudios Madrileños i Fundación Jacinto e Inocencio Guerrero, 1995.

El tret més clarament definidor de l'estil de totes aquestes obres, sens dubte, és la seua estructura, ja que totes estan construïdes en un acte i tres quadres. A més, sempre s'utilitzen fórmules breus i tancades, a excepció, novament, d'*El carrillón* o *El demonio ha entrado en Flandes*, que és única quant al plantejament d'una certa continuïtat musical tant en la forma com en el plantejament harmònic. D'altra banda, Goterris sembla evitar les àries solistes –entre els títols analitzats sols es troba la *Romanza de Rosario* de *La Paloma*–, i recorre més sovint als duos i números corals i, amb menys assiduïtat, als trios i quartets.

Els números instrumentals, en canvi, sí que mostren una major ambigüitat. La seua importància i funció varia notablement entre els distints títols. Tots inclouen, amb major o menor extensió, preludis i intermedis, ja siga de manera explícita o incloent-los com a part d'altres números. En el cas de *Capricho regio*, a més, trobem un nombre substancial de números instrumentals que tenen una funció diegètica, és a dir, que formen part de la mateixa acció dramatúrgica. Un altre tret distintiu són els recitats, que no responen a cap definició ritmicomelòdica per al cantant sinó que simplement inclouen música de fons en alguna part parlada.

La instrumentació emprada en aquestes quatre obres també coincideix quasi per complet, cosa que fa pensar que aquesta seria la formació amb la qual Goterris comptava per a la representació de les seues obres. No hi ha tanta coincidència en els papers vocals, que varien substancialment tant pel nombre de papers com pel seu rang vocal. Tot i això, cal destacar que el vila-realenc no fa un ús tan accentuat del paper de baríton com era habitual en l'època. Tanmateix, l'escassa amplitud de la major part dels rangs vocals requerits en les seues obres dificulta l'adscripció de molts d'aquests a una veu definida (figura 5).

		La Paloma	*Capricho regio*	*El carrillón…*	*Lola la risueña*
Fem.	Sop.	1	2	3	3
	Ind.	-	2	-	1
Masc.	Ten.	2	2	2	4
	Bar.	-	-	2	1
	Ind.	1	-	-	-
Cor		1 (mixt)	1 (mixt)	1 (fem.) 1 (masc.) 1 (mixt)	-
Total		**5**	**7**	**10**	**9**

Figura 5. Nombre de personatges i papers vocals en les sarsueles analitzades

Pel que fa als llibrets, destaca el seu llenguatge popular i planer. Tot i que solament en *Lola la risueña* s'utilitza un llenguatge carregat d'improperis i incorreccions, tots els textos analitzats coincideixen en la senzillesa del llenguatge emprat, per a facilitar l'apropament al públic. Generalment estan escrits en prosa, encara que alguns utilitzen passatges en vers per a les parts cantades, sempre amb ritmes i formes lliures que n'afavoreixen la comprensió. Els arguments són bastant diversos, encara que tots tenen en comú, com és habitual en el gènere, la trama de dos enamorats que veuen el seu romanç truncat per alguna persona, situació o esdeveniment.

Finalment, cal destacar l'alt contingut costumista d'aquestes obres. En totes aquestes es poden identificar amb facilitat els tòpics d'aquest corrent, com ara el protagonisme popular, l'evocació pintoresca del passat –que s'evidencia en la contextualització històrica d'*El carrillón* o *El demonio ha entrado en Flandes*–, la visió optimista i festiva d'Espanya o les mostres de nacionalisme. A més, la càrrega folklòrica ve donada tant per la caracterització d'alguns dels personatges com per la inclusió d'elements musicals tan variats com instruments, ritmes i danses típiques o melodies senzilles fàcils de relacionar amb l'imaginari popular.

Coda

Queda palés que aquest naufragi encara guarda molts tresors per traure a la llum. Tot i això, l'estudi emprés al voltant de la sarsuela de José Goterris Sanmiguel ha posat de relleu un repertori variat que fins ara havia romàs completament desconegut. Encara que el nombre i l'extensió de les obres analitzades puga semblar insignificant, no ho és tan si es té en compte el moment en el qual es va desenvolupar. I, més encara, si es posa en relació amb el context, tant geogràfic com personal, del seu creador (figura 6).

En definitiva, aquesta recerca acaba atribuint al mestre Goterris deu sarsueles, encara que moltes d'aquestes estan incompletes o fins i tot s'han extraviat amb el pas del temps. A més, la falta d'informació sobre alguns dels títols en dificulta la datació o la relació amb el seu llibret. D'aquelles que sí que han arribat fins als nostres dies, podem concloure que el seu estil correspon, amb escasses excepcions, al *género chico*, ja que comparteixen les fórmules pròpies d'aquest corrent. Entre aquestes, podem destacar l'estructuració en un acte i tres quadres, la utilització de números breus i de forma senzilla o les múltiples traces que l'apropen al costumisme literari i al folklorisme musical.

No obstant això, aquestes línies no poden cloure sense recordar que l'objectiu d'aquest treball, més enllà d'un apropament teòric que no deixa de ser indispensable, persegueix una meta més ambiciosa. La visibilització d'aquest patrimoni, juntament amb la

recuperació d'alguns dels llibrets de les sarsueles esmentades, obrin la porta, per primera vegada, a la seua possible recuperació musical. Només d'aquesta manera, donant vida a les notes que el mestre Goterris va escriure ja fa un segle, es podrà posar en relleu la seua figura i fer veure que, una vegada més, la nostra història no és anònima.

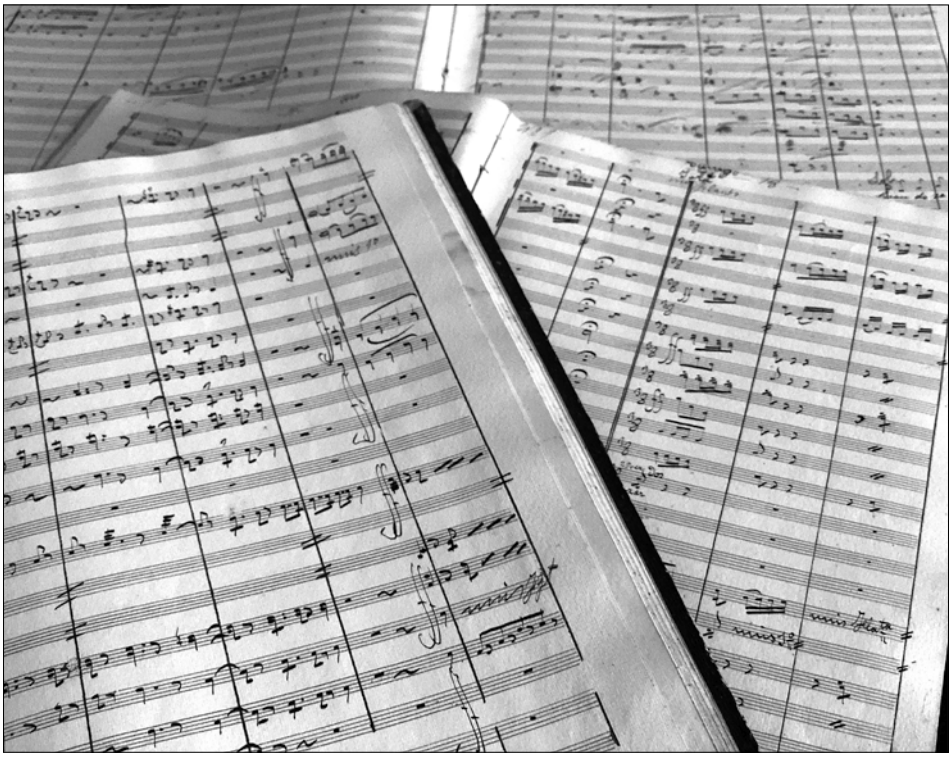

Figura 6. Exemplars manuscrits de diverses sarsueles del mestre Goterris (arxiu personal de la família Meseguer-Goterris)

Bibliografia

Calpena, F. «Conversaciones». *Arte y letras*, 11 (15 d'agost de 1915), p. 4-8.

Eisman Lasaga, C. «Noticia de un giennense olvidado del siglo xx: Manuel Ruiz Aguirre». *Boletín del Instituto de Estudios Giennenses*, 187, 2004, p. 217-271.

Espín Templado, M. P. *El teatro por horas en Madrid (1870-1910).* Leganés: Instituto de Estudios Madrileños i Fundación Jacinto e Inocencio Guerrero, 1995.

Gimeno Estornell, E. «Aproximació a l'obra lírica de Goterris». *Levante de Castellón* (30 d'agost de 2002), p. 10.

Muñoz Abad, B. *José Goterris Sanmiguel: catalogació de l'obra musical* [treball de fi de títol]. Castelló de la Plana: Conservatori Superior de Música Salvador Seguí de Castelló, 2018.

— *La sarsuela de José Goterris Sanmiguel. Contextualització i anàlisi estilística* [treball de fi de màster]. Cerdanyola del Vallès: Universitat Autònoma de Barcelona, 2019.

— «L'aventura d'*El dragón de fuego* a Barcelona» [en línia]: 9 de maig de 2019. <*https://re-coneixer.blogspot.com/2019/05/laventura-del-dragon-de-fuego-barcelona.html*> [Consulta: 23 gener 2021].

— «La sarsuela en la vida musical vila-realenca durant el primer terç del segle xx» [en línia]: 28 d'octubre de 2019. <*https://re-coneixer.blogspot.com/2019/10/la-sarsuela-en-la-vida-musical-vila.html*> [Consulta: 24 gener 2021].

Santos Andrés, E. J. *El mestre Goterris. Assaig biogràfic*. Vila-real: Ajuntament de Vila-real, 1990.

Agraïments

Aquesta recerca no hauria sigut possible sense el suport i la disposició constant de l'Arxiu Municipal de Vila-real i de la família Meseguer-Goterris.

I també, especialment, valga el meu agraïment a Enric Gimeno Estornell i a Rafael Beltrán Moner, tots dos autèntics baluards de la nostra cultura, per l'interés en el projecte i per la seua ajuda sempre encertada.

Domingo J. Font Pitarch
Antoni Pitarch Font

4

LES DONES DE VILA-REAL A LA PRESÓ DE SATURRARAN

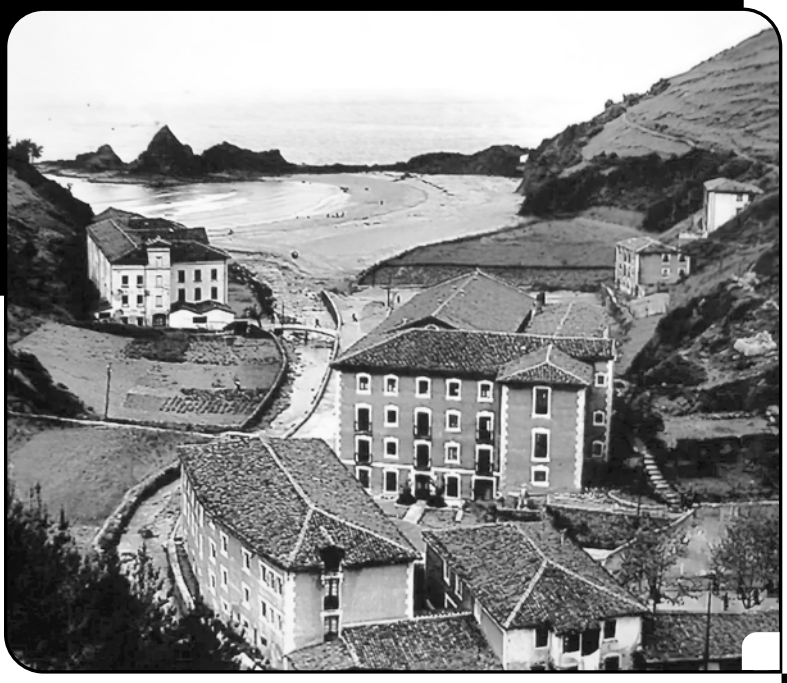

Les dones de Vila-real a la presó de Saturraran

La Guerra Civil va afectar tots els sectors socials, econòmics, laborals i totes les persones de qualsevol sexe, edat o condició que van viure a Espanya en aquells difícils anys trenta del segle XX. De tota manera, van ser els xiquets, la gent gran i, sobretot, les dones, les que la van patir directament i indirectament d'una manera particular, molt dura i, a la vegada, injusta.

Allò que la realitat sempre supera la ficció és una frase feta però, per desgràcia, és ben certa en la majoria de passatges de la nostra història recent i no tan recent. La societat patriarcal no coneixia ideologies, almenys en aquella època, ja que el masclisme estava instal·lat tant en un bàndol com en l'altre, però van ser les dones del bàndol republicà les que van patir més cruelment la repressió dels vencedors, més enllà del final de la guerra, ja que el simple fet de ser parella, mare o filla d'un dels perdedors de la guerra era el germen de tota classe de sospites, humiliacions i maltractaments que moltes dones van pagar amb la vida o, en el millor dels casos, les van arrossegar cap al silenci i la depressió de per vida.

Però si hi havia una presó que va destacar sobre la resta pel grau de crueltat sobre les dones republicanes o, simplement, dels republicans, aquesta va ser la famosa presó de Saturraran a Guipúscoa, on el personal encarregat de controlar les presoneres, tant masculí com femení, militar, civil o religiós, va exercir una repressió inhumana, salvatge, cruel o fins i tot criminal, és a dir, mereixedora de tots els qualificatius més aterradors que ens vinguen a la ment, amb l'excepció de comptades persones, molt poques, que mogudes per l'ètica o les conviccions religioses van comportar-se com un oasi de bondat en un desert mancat de dignitat, encara que serviren al franquisme.

En acabar la guerra, la societat estava atomitzada i dividida entre vencedors i vençuts i les dones foren considerades els elements clau de l'univers repressiu franquista, van ser castigades doblement amb l'exemplaritat feixista, és a dir, per ser roges i per ser dones amb un comportament femení que no s'ajustava als nous cànons implantats per la dictadura que, immediatament, va suspendre els matrimonis civils i va recloure les dones al servilisme del mascle principal de la llar, és a dir, el pare si eren solteres o el marit si eren casades, i van assumir totes les càrregues de la llar que es multiplicaven en cas de tenir fills en un règim autoritari, patriarcal i jeràrquic que fomentava l'ideal d'una dona submisa sense projecció social ni realització personal.

És ací on es va incidir amb més crueltat, principalment, a les presons, ja que moltes dones republicanes van acabar perdent els fills perquè es va muntar tot un engranatge d'enganys amb l'objectiu de donar-los en adopció a famílies del règim, sense el consentiment de les mares que quasi sempre acabaven pensant que se'ls havia mort el nadó.

Segons l'anuari estadístic del Ministeri de Treball de 1942, al gener de 1940 van arribar a haver-hi més de 23.000 dones recloses a les presons franquistes que, a poc a poc, van descendir en nombre, no solament per les que van perdre la vida, sinó també pels problemes d'intendència i subministrament que, juntament, al desenvolupament de la Segona Guerra Mundial que feia predir el fracàs dels règims totalitaris dels amics de Franco (Itàlia i Alemanya), obligà els franquistes a alliberar, gradualment, les que considerava menys perilloses.

En aquest ambient tan terrible hem localitzat tres dones de Vila-real (Rosa Ana Rovira Aragonés, Carmen García Mata i Concha Seglar García), el testimoni de les quals reflecteix la cara més fosca de la repressió feixista contra les dones en aquells temps tan terribles que, malgrat la duresa del relat, mai hem d'oblidar perquè no es tornen a repetir mai més.

La presó de Saturraran

La Prisión Central para Mujeres de Saturraran es trobava al terme municipal de Mutriku, Guipúscoa, i al costat del poble biscaí d'Ondarroa. Tot i que el seu topònim es relacionava amb la tràgica llegenda amorosa del pescador Satur i la llauradora Aran, el seu origen es relaciona amb els vocables èuscars *sator* i *haran*, talp i vall, per la presència de l'insectívor en la zona.

A la platja de Saturraran, a finals del segle XIX es construïren una sèrie d'edificis que la convertiren en lloc de descans i estiueig de persones benestants. Destacava el luxós Grand Hotel i, al seu voltant, anaren apareixent la Villa Capricho, la Buena Vista, la Casa Barrenengoa i la Fonda Astigarraga. El 1921, el conjunt fou cedit a la diòcesi de Vitòria-Gasteiz que el va convertir en seminari de descans. A l'inici de la Guerra Civil va ser quarter general de l'Eusko Gudarostea, l'exèrcit de gudaris del Partit Nacionalista Basc. A l'octubre de 1936 les tropes franquistes ocupen la zona i, un any després, una disposició de les autoritats converteix el complex en una presó de dones, que s'inaugurà el 3 de gener de 1938 i va romandre oberta fins a la primavera de 1944.

Des del començament, es catalogava com a centre especialitzat en casos de «mujeres extremadamente rebeldes y peligrosas para el nuevo orden de España». A banda, al ser una presó central, era un lloc d'acompliment de la pena, per la qual cosa no hi va

Conjunt d'edificis de Saturraran (Eusko Ikaskuntza)

haver preses preventives ja que totes les recluses havien estat jutjades i condemnades. No obstant això, es barrejaven les preses polítiques (les republicanes) i les comunes (avortistes, prostitutes, lladres, etc.), perquè el règim franquista negava a la dona la seua condició de subjecte polític actiu, que sí reconeixia als homes republicans i als quals separava dels presos comuns. Durant el temps que va estar en funcionament, poc més de sis anys, va albergar més de 4.000 dones, de 16 a 80 anys i, a pesar de tenir una capacitat per a 700 recluses, sempre en tenia al voltant de 1.500 presoneres.

Organització

S'encarregaven de la presó 25 monges de l'orde de la Mercé, conjuntament amb 50 soldats que vigilaven l'entrada, uns pocs oficials de presons i un capellà. Tot i que durant la Segona República la directora general de presons, Victoria Kent, va apartar les religioses de les institucions penitenciàries, a partir d'agost de 1938 l'administració franquista les va restituir.

Les monges aplicaren un estricte control de la disciplina a la presó i dispensaren a les preses un tracte dur i inhumà. A més, les mercedàries també s'encarregaren de l'adoctrinament patriòtic i religiós de les recluses, l'única teràpia que contemplaven les autoritats franquistes per als presos adults, per això obligaven les dones a participar en els oficis religiosos, resar, cantar el *Cara al sol* i cridar els visques a Espanya amb el braç alçat.

Preses amb sis monges guardianes, setembre de 1942 (arxiu E. Piñero)

Els testimonis de moltes dones empresonades a Saturraran assenyalen les pràctiques poc escrupoloses i deshonestes de les religioses, ja que les acusaven de quedar-se el peix que donaven els pescadors d'Ondarroa per a pal·liar les penúries que passaven les preses, així com els queviures que persones dels pobles veïns portaven a la presó o, fins i tot, la llet que arribava per als xiquets de bolquers que estaven amb les seues mares presoneres i alguns dels paquets i el menjar que les famílies enviaven a les preses també van ser confiscats. Sembla que tots aquests aliments acabaven revenent-los a l'economat de la presó i a les botigues dels pobles dels voltants. D'altres testimonis també denunciaren els casos de monges que anaven buscant el contacte físic amb algunes de les preses més joves.

En canvi, el segon capellà que va tenir la presó, José María Arrieta, era el millor valorat per la majoria de preses, ja que les tractava amb humanitat i es preocupava per elles, les defensava davant les monges i les portava a passejar a la platja.

La vida diària a Saturraran

A les preses les traslladaven amb trens de transport de ramat, les feien pujar als vagons que no es netejaven, amb racions mínimes de menjar i d'aigua i sense cap lloc on fer les necessitats. Durant els viatges, que duraven més de dos dies, els combois romanien moltes hores en vies mortes i les dones havien de suportar les inclemències meteorològiques, els insults i les vexacions.

El moviment de presoners durant la postguerra fou intens, ja que les autoritats franquistes exerciren una política penitenciària de dispersió i d'allunyament de les famílies. Arribaven a l'estació de Deba, la més propera a la presó, des d'on les portaven amb autobús fins a Saturraran.

Les preses estaven separades en tres edificis: les mares amb els xiquets s'ubicaven a la Fonda Astigarraga, les malaltes a la Villa Capricho i les dones velles a un pavelló del Grand Hotel. La distància entre els immobles dificultava la comunicació entre els diferents grups de dones.

Quan es va habilitar com a presó, les instal·lacions presentaven un estat lamentable, amb sostres enfonsats, parets amb clevills, vidres trencats, canonades embossades, absència de mobiliari, brutedat, etc. Bona part de les dependències no disposaven de vàter i les recluses feien les necessitats, aguantant l'olor fètid, en poals que havien de buidar i netejar. D'altra banda, també hi havia preses a les quals les seues famílies facilitaren matalassos, tot i que la majoria de dones dormien al terra, damunt d'uns matalassos menuts, de mig metre a tot estirar, que no eren més que sacs de la intendència militar reomplerts amb fulles de panís. L'oratge era molt humit, sempre feia fred i plovia sovint.

Monges i preses a Saturraran durant una celebració del Corpus (Eusko Ikaskuntza)

Les preses s'alçaven quan clarejava el dia, resaven l'àngelus, anaven al riu a rentar-se, es pentinaven i arreplegaven les seues coses, perquè a les vuit del matí formaven, els feien el recompte, desdejunaven i, o es posaven a treballar o havien de romandre al pavelló en silenci, ja que també estava prohibit cantar, riure o donar mostres d'alegria. Feien

dos torns per a dinar al menjador, més tard resaven el rosari, però el sopar es feia als pavellons.

La pèssima alimentació era un fet quotidià. Els testimonis de les preses recordaven que menjaven guixes, naps i panolles de panís crues i un arròs pastós al qual semblava que li afegien arena. La fam portava algunes dones, sobretot les que treballaven a la intendència, a menjar-se crues les creïlles després de pelar-les, malgrat la vigilància de les monges. D'altres, van arribar a recollir restes de menjar i deixalles que portava el riu Mijoa, com ara pells de creïlla, males herbes, arrels o llegums que havien defecat altres dones, moltes es van intoxicar i, fins i tot, van emmalaltir.

La desatenció sanitària era una altra constant de Saturraran, a pesar de disposar d'una xicoteta infermeria. El metge de la presó, Luis Arriola, va rebre moltes queixes i reprotxes de les preses pel seu desinterés cap a la salut de les dones, a les quals sermonejava, insultava i, fins i tot, menyspreava. Alguns testimonis assenyalen que el facultatiu realitzava una administració inadequada de la vacuna contra el tifus, inoculava tota la dosi d'un cop quan s'havia de subministrar en tres vegades i en dies diferents; a més, les recluses que no podien pagar la medicació no solia prescriure'ls res.

Preses treballant en un taller de Saturraran (arxiu Ricard Vinyes)

A tot això calia afegir l'arbitrària aplicació que feien les monges dels càstigs. Generalment, les sancions consistien en la privació de les visites, dels paquets i de les cartes d'amics o familiars, també en la reclusió a les cel·les d'aïllament que es trobaven al soterrani de l'edifici principal, a nivell del riu, per això sempre es trobaven amb un pam d'aigua al terra i, quan la marea pujava, arribava a quasi un metre d'altura, cosa que obligava les recluses a pujar-se'n dalt d'uns entresolats per a no mullar-se dins de l'aigua. A algunes presoneres de més edat les castigaven i les feien passejar per la platja carregades amb pots de pintura de 5 quilos, per a fatigar-les, fins que moltes queien exhaustes sobre l'arena.

Els càstigs més habituals s'aplicaven a la que acusaven de ser díscola o difícil de corregir, de desobeir les monges, discutir, insultar o agredir una altra interna, proferir paraules malsonants, negar-se a treballar, malparlar del ranxo de la presó, mostrar actituds immorals amb els soldats, menjar-se els aliments que es manipulaven a la cuina i no fer els visques reglamentaris al menjador.

Les malalties, l'alimentació deficient, la descurança mèdica, el fred, la humitat i els maltractaments es troben en l'origen de la mort de 116 dones i 56 xiquets, que són els casos documentats al Registre Civil de Mutriku durant el període de funcionament de Saturraran.

El robatori de xiquets

A Saturraran les mares que tenien xiquets disposaven d'un lloc específic, però les monges, sospitosament, mai van registrar la presència de cap menor, així facilitaven la seua sostracció, ja que només permetien a les mares estar amb els seus fills fins que compliren els tres anys d'edat. Es desconeix la quantitat de xiquets que van estar a la presó, encara que el nombre de morts, fa pensar en una quantitat important. Molts testimonis recorden el dur i penós moment en què se separava els xiquets dels braços de les mares, enganyant-les i fent-les creure que anaven a passar una revisió mèdica.

Fills i filles de preses amb les monges guardianes, setembre de 1942 (arxiu E. Piñero)

Segons l'Ordre del 30 de març de 1940, els xiquets passaven a dependre de les juntes provincials de protecció a la infància i els pares perdien la pàtria potestat dels fills. El responsable legal de totes les adopcions era l'Auxilio Social, organització creada durant la Guerra Civil i integrada, després, dins de la Sección Femenina de la Falange Española, fundada per Mercedes Sanz Bachiller seguint el model de la Winterhilfe nazi. Auxilio Social també es va fer càrrec dels xiquets i xiquetes dels territoris republicans, mentre les desaparicions, els segrestos i les adopcions il·legals van començar a ser cada vegada més nombrosos. Molts d'aquests xiquets i xiquetes mai tornarien a veure les seues mares. Malauradament, 80 anys després, aquest tema encara resulta una assignatura pendent per a molta gent i queda encara lluny d'aclarir-se.

El robatori de criatures no era casual i es basava en els postulats del psiquiatra i comandant de l'exèrcit Antonio Vallejo Nájera que argumentava que els fills havien de ser segregats de les mares per a reeducar-los, perquè «la mujer militante política tiende a la criminalidad y ésta, con el tiempo, se desataría en el niño». És per això que les dones que podien buscaven alternatives, com ara donar els xiquets bé a companyes que eixien en llibertat o a famílies properes i de confiança.

Preses amb els fills a Saturraran, setembre 1942 (arxiu E. Piñero)

El final de Saturraran

Les autoritats franquistes tancaren el centre durant la primavera de 1944, però no ho van fer per rectificar les injustícies comeses ni per compassió davant el sofriment de les

dones. Va ser per l'evolució de la Segona Guerra Mundial i el temor a què la victòria dels aliats repercutira sobre la dictadura espanyola, cosa que va propiciar la intervenció de la Creu Roja, interessada en aquestes presons on es transgredien els drets més fonamentals de les persones.

De tota manera, el nombre de persones recloses tampoc era assumible per al règim franquista, tant pel cost econòmic com pel perill de motins dels mateixos reclosos, per això s'aplicaren amnisties i beneficis penitenciaris que alliberaren un gran nombre d'homes i dones, però les recloses de Saturraran que no obtingueren la llibertat van ser traslladades a d'altres presons.

Dones de Castelló a Saturraran

A pesar que la documentació sobre les recloses a Saturraran està incompleta, tenim constància de la presència en aquesta presó de prop de seixanta dones de les comarques de Castelló, tot i que és una llista oberta i, segurament, podria incrementar-se el nombre tal com avancen els estudis sobre tots aquests temes relacionats amb les misèries produïdes per la Guerra Civil que, fins fa ben poc, eren tabú o directament s'amagaven. Algunes d'aquestes dones castellonenques hi van fer cap en grups que van ser enviades allà expressament, com ara el de setembre de 1940, mentre d'altres arribaren després de passar per diversos centres penitenciaris femenins com ara el d'Amorebieta-Etxano (Biscaia) o el de Barbastre (Osca).

Dones republicanes a la Presó Provincial de Castelló. Grup per la Recerca de la Memòria Històrica de Castelló

D'entre elles, tenim constància de la presència a Saturraran de les següents:

María Renau Meneu de l'Alcora, que va morir allà el 7 d'agost de 1943 per tuberculosi pulmonar. Vicenta Devís García de Nules, que va perdre la vida a la presó el 18 de setembre de 1943 també per tuberculosi pulmonar. Teresa Fabregat Ferrandis d'Onda. Gràcia Ventura Fortea, Concha Pérez Ribas, Asunción Fortea Palomero i Carmen Campos Ventura de Borriana. Francisca Loaces Ordaz de Viver. Rosario Artero Vicent d'Almassora. María Josefa Carbo Chiveli i Isabel Folch Rebolleda d'Ortells. Josefina Segura Julián de Morella. Carmen Masiá Beltrán de Càlig. Josefina Monroy Puig de Traiguera. Carmen Segura Márquez, Rosa Tallada Ferraz, Josefa Vidal Casanada i Micaela Tarazona Echevarría de Castelló. I, per últim, Rosa Ana Rovira Aragonés, Carmen García Mata i Concha Seglar García de Vila-real.

Les vila-realenques a Saturraran

Les tres dones de Vila-real tenien vincle familiar entre elles, Rosa Ana Rovira Aragonés era la parella d'Antonio García Mata, germà de Carmen García Mata, i Concha Seglar García era neboda de totes dues. El fet és rellevant perquè Antonio García Mata va formar part dels milicians de la ciutat, va ser condemnat a mort i executat a l'estiu de 1938 i el seu nebot -i germà de Concha-, Vicente Seglar García, va ser un dels caps de les milícies locals, que no va poder ser detingut per les autoritats franquistes perquè, presumiblement, va poder fugir a França.

Cal esmentar que una premissa de la repressió franquista contra les dones s'estenia al parentiu (parelles, mares, germanes, filles, etc.), com a forma de càstig o xantatge cap als homes republicans. Només pel parentesc ja estaven considerades com a «rojas», a banda que el seu comportament no s'ajustara als patrons de gènere que va imposar el règim franquista, per això les constants desqualificacions morals que apareixen als seus expedients.

Les tres van haver de patir els judicis sense garanties processals, amb tribunals militars creats *ad hoc* que mancaven d'imparcialitat, a més de la rapidesa en els procediments que conculcaven, entre d'altres, el dret de defensa. De fet, Rosa Ana Rovira Aragonés va ser jutjada, en companyia d'11 homes més, el 21 de juliol de 1938 i condemnada a l'endemà. Carmen García Mata i Concha Seglar García tingueren el consell de guerra a Castelló el 21 de juliol de 1939 i van rebre la condemna uns minuts més tard, després de llegir les diligències i escoltar els informes del fiscal i de la defensa. Encara resulta sorprenent i decebedor com a dia d'avui, i després de tants anys de democràcia que molts voldríem exemplar, tots aquests procediments no hagen estat, encara, declarats nuls.

Rosa Ana Rovira Aragonés (Arxiu Històric de Defensa)

Emparant-se en el famós article 238 del Codi de justícia militar, Rosa Ana Rovira Aragonés va ser condemnada per adhesió a la rebel·lió a la pena de reclusió perpètua o 30 anys de reclusió major. Carmen García Mata i Concha Seglar García, d'acord amb el mateix article, són declarades culpables d'auxili a la rebel·lió, i les van castigar a 30 anys de reclusió major. Es tractava de la pena més elevada, després de la condemna a mort, tot i que a cap de les tres els van poder atribuir delictes de sang, ni saquejos, ni robatoris o profanacions. La desproporció entre la conducta i la sanció imposada és espantosa, ja que les actuacions de totes tres tenien més a veure amb manifestacions ideològiques i vincles amb persones relacionades amb el Front Popular que amb fets delictius (Rosa Ana Rovira va reconéixer haver treballat de miliciana un dia, es va encarregar de regirar les dones en un punt de control per si portaven armes). L'absència de fonamentació jurídica en les condemnes i la desproporció entre els fets i les penes són un exemple evident de com el dret penal de l'època va ser un instrument de l'Estat per a intimidar i amenaçar tots els possibles dissidents.

A partir d'ací, les tres passaren temps a la Presó Provincial de Castelló i iniciaren un llarg recorregut per alguns dels centres penitenciaris més inhumans del franquisme, com ara els esmentats d'Amorebieta, Barbastre o Saturraran. Curiosament, a les tres dones els van revisar la condemna, uns anys després, i es va commutar per la de vint anys i un dia de reclusió major.

La seua estada a Saturraran va ocórrer durant l'últim període de la presó i, encara que l'experiència no els resultaria gens agradable, tot i haver sobreviscut a la fam i al fred

d'Amorebieta, aquests anys les marcarien, molt probablement, per a la resta de la seua vida.

D'aquesta manera, Rosa Ana Rovira Aragonés, que tenia 45 anys quan l'any 1938 s'inicia el procediment, va ser traslladada des de Barbastre a Saturraran el 10 d'agost de 1943, on va romandre fins al 27 de febrer de 1944, data en la qual li concedeixen la llibertat condicional.

Carmen García Mata, nascuda l'any 1880, probablement també és traslladada des de Barbastre a Saturraran el 10 d'agost de 1943, perquè la presó de Las Claras d'Osca va ser clausurada durant aquests dies, va romandre reclosa fins al 2 de març de 1944, quan ix en llibertat condicional.

Per la seua banda, Concha Seglar García, nascuda l'any 1916, arriba a Saturraran l'11 d'agost de 1943 procedent de Barbastre (des d'on inicia el trasllat el dia 9 d'agost), va estar reclosa fins al 29 de maig de 1944, dia que torna a ser enviada a la presó d'Amorebieta, on rep la llibertat condicional el 12 de juliol de 1944. Resulta curiós que tenint la mateixa condemna que sa tia, estiga quatre mesos més tancada.

Castellon 1787-89 74

CERTIFICADO DE LIBERACION CONDICIONAL

Don/a Celia Carrichena Gonzalez Director de la Prisión Central de Mujeres, Amorebieta Presidente de la Junta de Disciplina de la misma.

T. P. A.—Mod. 140

FILIACION Y RESESA

Naturaleza (pueblo y provincia) Villarreal (Castellon)

Edad 28 años

Estado civil soltera

Hijos --

Delito Adhesion Rebelion

Condena 20 años 1 dia

Tiempo extinguido

Tiempo que falta por extinguir hasta el 2 Abril 1959.

SESAS PARTICULARES

(Firma del liberado e impresión dactilar del pulgar derecho)

Conchita Seglar

Pulgar derecho

CERTIFICO: Que la Junta de Disciplina de este Establecimiento, en sesión de hoy, ha dado cumplimiento a la O. M. de 11 de Julio 1944 del corriente año, por la que se concede libertad condicional al penado Concepcion Seglar Garcia atendiendo a su buena conducta.

El liberado fijará su residencia en Sta. Quiteria 48 Villarreal provincia de Castellon, y estará bajo el patrocinio y vigilancia de la Junta Provincial o Junta Local respectiva de Libertad Vigilada del pueblo en que va a residir o de aquel a que por necesidad se traslade, hasta que se le conceda la libertad definitiva por su buen comportamiento, o reingrese en la Prisión de procedencia por su mala conducta. Se le entrega en concepto de ahorros, socorros de marcha, etc., la cantidad de ..... pesetas ..... céntimos.

Y para que conste y de conformidad a lo mandado, se expide la presente en Amorebieta a doce de Julio de mil novecientos cuarenta y cuatro.

(FIRMA)

PRISIÓN CENTRAL DE MUJERES AMOREBIETA (VIZCAYA) DIRECCIÓN

Certificat de llibertat condicional de Concha Seglar (Arxiu Històric de Defensa)

Bibliografia

Badiola Ariztimuño, Ascensión. *La represión franquista en el País Vasco. Cárceles, campos de concentración y batallones de trabajadores en el comienzo de la postguerra*. Madrid: UNED, 2015.

Burdeus Díaz-Tendero, Lourdes. «Las mujeres de Burriana (Castellón) no solo como víctimas de la represión política sino también de la violencia simbólica y estructural de genero». Granada: IX Encuentro de Investigadores del Franquismo, 2015.

Cuevas Gutiérrez, Tomasa. *Testimonios de mujeres en las cárceles franquistas*. Osca: Instituto de Estudios Altoaragoneses, 2004.

Jiménez Martín, Eva. *Situación penitenciaria de las mujeres presas en la cárcel de Saturraran durante la Guerra Civil Española y la primera postguerra. Hacia la recuperación de su memoria*. Astigarraga (Guipúscoa): Emakunde Instituto Vasco de la Mujer, 2012.

Mezquita Broch, Pascual. «Dones i repressió franquista a Vila-real». *Font*, publicació d'investigació i estudis vila-realencs, núm. 18. Vila-real: Ajuntament de Vila-real, 2016.

Porcar Orihuela, Juan Luis. *Un país en gris i negre: memòria històrica i repressió franquista a Castelló*. Castelló de la Plana: Publicacions de la Universitat Jaume I, 2020.

Remolar Pérez, E.; Burdeus Díaz-tendero, L. «Després del silenci. Converses amb Gràcia Ventura Fortea». *Buris-ana*, Butlletí de l'Agrupació Borrianenca de Cultura, núm. 221. Borriana, 2015, p. 5-15.

Vinyes Ribas, Ricard. *Irredentas. Las presas políticas y sus hijos en las cárceles fraquistas*. Madrid: Temas de hoy, 2002.

Documentació

Procediment sumaríssim núm. 532-C-38. Processats: Antonio García Mata, Rosa Ana Rovira Aragonés. Arxiu Històric de Defensa.

Procediment sumaríssim d'urgència núm. 1787-C-39. Processats: Concha Seglar García i Carmen García Mata. Arxiu Històric de Defensa.

Webgrafia

www.asturiasrepublicana.com

www.euskalmemoria.eus

www.errepublika.org

www.todoslosrostros.blogspot.com

5

Pascual Mezquita Broch

ELECCIONS FRANQUISTES
A VILA-REAL (1948-1976)

Audiència de l'Ajuntament de Vila-real davant el general Franco
(foto de Martín Santos Yubero, col·lecció J. C. Almazán)

Eleccions franquistes a Vila-real (1948-1976)

Introducció

Durant aquests últims anys, entre la historiografia europea, hi ha hagut un augment de l'interés per l'estudi dels processos electorals en règims autoritaris, especialment a l'Alemanya nazi, a la Itàlia feixista i a l'URSS soviètica, però també per aquells processos electorals que es produïen als països del bloc soviètic. En part, perquè havia estat un camp d'estudi molt desatés, ja que es pressuposava el seu interés nul a causa de l'absència d'una competitivitat real d'opinions polítiques diverses mentre que hi havia una major preocupació pels discursos polítics o l'acció repressiva.

De tota manera, com assenyala la historiografia més recent, l'anàlisi de les eleccions celebrades durant el franquisme és una forma d'aproximar-nos al seu coneixement a través de les persones que hi participaven activament, així com una forma d'esbrinar els mecanismes del sistema polític franquista per a intentar legitimar-se, tant internament com externament.[1]

És veritat que la perspectiva local, el cas de Vila-real que jo aborde en aquest article, ja ha estat utilitzada en molts altres articles (el marc local, no el cas concret de Vila-real, sobre el qual només trobem els dos articles anteriors sobre el tema que he aportat a aquesta revista),[2] però són menys els que intenten fer una perspectiva cronològica que aborde tota l'extensió de la durada del franquisme.

Un altre aspecte és veure quines eleccions del franquisme han de ser analitzades, atés que, tot i que la primera impressió és que durant la dictadura franquista no es van fer eleccions, el nombre d'aquestes va ser bastant elevat, i això deixant de banda els dos referèndums: a procuradors de representants de les corporacions, a procuradors sindicals, a procuradors de l'Administració local, a consellers nacionals per a representar les províncies, a diputats

[1] Domper, C. «El franquismo a través de las urnas. Metodología, fuentes y retos para una aproximación electoral al régimen de Franco». *Política y Sociedad*, núm. 55. Madrid: Ediciones Complutense, 2018, p. 115-134.

[2] Mezquita, P. «La Transició a Vila-real: les eleccions de juny de 1977». *Font*, núm. 20. Vila-real: Ajuntament de Vila-real, 2018; en aquest article, es parla tant de l'últim referèndum franquista de 1976 sobre la Llei de la reforma política, com de les primeres eleccions democràtiques de 1977. Mezquita, P. «Referèndums franquistes a Vila-real». *Font*, núm. 21. Vila-real: Ajuntament de Vila-real, 2019; en què es parla dels referèndums de 1947 i 1966.

provincials, a regidors i a procuradors de representació familiar. Com diu Miguel Martínez Cuadrado, una «inabarcable madeja de insondables complejidades».[3] De tota manera, un aspecte que assenyalen els estudiosos de la història electoral franquista és que cap d'aquestes eleccions comprometia els ocupants dels principals càrrecs executius de la dictadura franquista i, en conseqüència, eren qualificades com a eleccions no competitives.

Per als professors J. A. Miranda i J. F. Pérez,[4] aquestes eleccions, sobretot les que van de 1948 a 1957, són només una forma, per part del règim franquista, de donar una imatge respectable davant de les potències guanyadores de la Segona Guerra Mundial, encara que per a una part de l'aparell falangista, el més essencialista, eren una mena de traïció als ideals primigenis del Movimiento, totalment antidemocràtics (recordem que José Antonio Primo de Rivera havia dit que el millor destí de les urnes era quan estaven trencades,[5] per exemple), i una amenaça a l'hegemonia falangista en l'àmbit local davant dels altres sectors polítics del règim, els carlistes i els catòlics. Tal com no es cansaven de repetir els portaveus del règim, les eleccions no tenien un caràcter polític, només un caràcter administratiu en què estaven implicats tots els ciutadans. Tanmateix, açò era una hipocresia, típica del franquisme, ja que tant en l'àmbit intern com en la premsa falangista hi havia una autèntica preocupació per minimitzar l'abstenció, que consideraven, amb tota la raó, expressió dels descontents i dels opositors, per la qual cosa utilitzaven tots els mitjans al seu abast per a eliminar-la: psicològics (propaganda a favor del vot), coactius (amenaçant els no votants)[6] i fraudulents (manipulació de les xifres dels resultats).

Les fonts documentals que utilitzaré seran quatre: per una banda, la legislació que apareix en el *Boletín Oficial del Estado* i el *Butlletí Oficial de la Província* i les diferents regulacions legals del procediment electoral, com a font principal de la legislació que s'ha d'aplicar; en segon lloc, la documentació del Govern Civil o Jefatura Provincial del Movimiento de Castelló, amb les notes reservades que reben des de Madrid (Ministeri de Governació o Secretaría General del Movimiento) i que traslladen a les alcaldies o caps locals de la FET, en aquest cas, de Vila-real; en tercer lloc, la informació que apareix en els mitjans de comunicació, especialment en el diari *Mediterráneo*, i, finalment, la

[3] Martínez Cuadrado, M. «Representación. Elecciones. Referéndum». *La España de los años 70* (Velarde i altres ed.), vol. 3. Madrid: Moneda y Crédito, 1974, p. 1393 i 1395.

[4] Miranda, J. A.; Pérez, J. F. «Actitudes falangistas ante las elecciones municipales (1948-1957)». *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Contemporánea 1991-1992*.

[5] «Cuando el ser rotas es el más noble destino de todas las urnas». Discurs de José Antonio Primo de Rivera en què exposava els punts fonamentals de Falange Española, pronunciat al Teatro de la Comedia de Madrid el 29 d'octubre de 1933.

[6] Per exemple, en les eleccions de 1954 a Biscaia, un eslògan deia «VOTA y pide certificación de haber votado. PUEDE HACERTE FALTA», Archivo General de la Administración (AGA), Presidencia del Gobierno (PG), Secretaría General del Movimiento (SGM), caixa 304.

documentació que emana de l'Ajuntament de Vila-real, generalment en contestació a les demandes de la superioritat.

Visita del general Franco a Vila-real el 1958, acompanyat per l'alcalde
(Arxiu Municipal de Vila-real, Fons Fotogràfic d'Alcaldia José Ferrer Ripollés)

Eleccions municipals

Com ens indica el professor Miguel Martínez Cuadrado, amb l'aprovació de la Llei de bases del règim local de 1945, seria el ministre de la Governació el que nomenaria, a banda d'altres jerarquies del règim (governadors civils, presidents de les diputacions), els alcaldes de les poblacions superiors a 10.000 habitants, de manera que es recuperava una potestat típica de l'estructura política del segle XIX, curiosament del liberalisme tan odiat pel règim franquista, però dins d'una línia d'actuació típica del franquisme, tan plena de contradiccions entre les seues declaracions oficials i les seues actuacions. La llei de bases esmentada també establia un mecanisme per a escollir els regidors basat en un sistema anomenat terciari, ja que s'escollien entre tres terços, un amb el vot dels caps de família aveïnats; el segon, procedent de l'organització sindical local o comarcal, i un tercer, nomenat per les entitats culturals, econòmiques i professionals d'àmbit local. És evident que el més interessant políticament, en principi, era el terç que escollien els veïns caps de família, encara que la realitat ha estat més monòtona a causa de l'elecció repetida en les diferents convocatòries dels candidats oficials lligats a l'aparell falangista i de la participació molt escassa de candidats no oficials, unit a taxes de participació molt elevada, segons les declaracions oficials.

Tanmateix, sempre ha estat complicat esbrinar el vertader abast de l'abstencionisme, tenint en compte les mesures emanades des de l'aparell falangista per tal de vigilar estretament el perfil dels candidats i el veto a aquells no desitjats, per la qual cosa es feia una estreta depuració dels membres de les juntes municipals del cens i les meses electorals.

> Con la debida antelación, con la mayor discreción y tacto, en estrecha colaboración con la Alcaldía, confeccionarás las referidas listas, cuidando de buscar entre los electores, elementos idóneos y seguros que atiendan a cualquier sugerencia del Mando, pues ha de cuidarse especialmente de que ante una posible abstención parcial del electorado se hiciese preciso el aumento proporcional de votos emitidos a favor de cada uno de los candidatos.[7]

L'opinió pública les considerava una representació teatral, davant de fets consumats i de la certesa que el resultat estava trucat; d'aquesta manera, l'ambient davant una convocatòria era sempre molt gelat, indiferent i apàtic, encara que la coerció amenaçant obligava a peregrinar fins a l'urna. El professor C. Cerón[8] ens diu que les eleccions municipals van ser una forma de dotar la dictadura d'estabilitat formant un grup de persones com a personal polític per a sustentar-la en l'àmbit local.

Vegem com es van desenvolupar les diferents eleccions dins del municipi de Vila-real seguint una ordenació cronològica.

1948

Durant l'any 1945, en el context del final de la Segona Guerra Mundial i les pressions internacionals contra la dictadura franquista pel seu passat juntament amb els derrotats, el nazi Hitler i el feixista Mussolini, el règim va iniciar un procés per a maquillar el seu tarannà autoritari i filofeixista amb el recurs de celebrar una sèrie de consultes electorals que l'aproparen, almenys de cara a la galeria, a un sistema democràtic. Així, el govern franquista va començar a legislar en matèria electoral amb la intenció de preparar-se tant per a un referèndum legitimador com per a unes eleccions municipals amb participació, això sí, limitada, del veïnat. D'aquesta manera, una ordre de Presidència del Govern de 29-9-1945 ordenava l'elaboració d'un cens de veïns caps de família que hauria d'estar supervisat per una junta provincial del cens, que a Castelló es va constituir

[7] AGA, PG, SGM, caixa 318.

[8] Cerón, C. «Institucionalización y legitimación del nuevo estado. Referéndum y elecciones municipales en Málaga durante el primer franquismo». *HAOL*, núm. 12, 2007, p. 107-118.

l'11-10-1945 i va tenir com a president Joaquín Ramírez Magentí (president de l'Audiència Provincial) i com a vicepresident Luis Querol Roso (director de l'IES Francesc Ribalta).[9] Al començament de 1946 altres disposicions del Govern anaven en la mateixa direcció, com ara agilitzar la confecció del padró amb la concessió d'un crèdit extraordinari de 22 milions de pessetes per a sufragar les despeses de l'elaboració del cens.[10]

Convocades les eleccions per un decret del Ministeri de Governació (Blas Pérez González) de 30 de setembre de 1948 (BOE, 7-10-1948), es va establir el nombre de regidors segons el nombre d'habitants del municipi. En el cas de Vila-real, com que segons el cens de 1940 tenia 20.025 habitants i segons el cens de 1950 en tenia 20.703, li pertocaven 15 regidors; a més a més, es van assenyalar els dies 21 de novembre, 28 de novembre i 5 de desembre per a les tres votacions: el primer dia, la dels veïns caps de família; el segon, dels compromissaris de l'organització sindical, i el tercer, per a escollir els representants de les entitats econòmiques, culturals i professionals. També en el mateix dia un altre decret del Ministeri de Governació (BOE, 7-10-1948) establia la normativa per a la seua celebració: per al primer grup podien votar els caps de família, homes o dones, majors de 21 anys inscrits en el cens de caps de família; per al segon, els homes o dones majors de 21 anys afiliats a les organitzacions sindicals, i per al tercer, els regidors escollits en els dos grups anteriors; tots els veïns (excepte majors de 70 anys, impedits, religiosos, jutges i notaris) tenien l'obligació de votar; no podien votar els veïns que hagueren perdut la pàtria potestat; podien ser regidors els veïns, homes o dones majors de 23 anys, que saberen llegir i escriure i segons el grup pel qual eren escollits, caps de família, membres de l'organització sindical i formar part d'entitats econòmiques, culturals o professionals; el càrrec de regidor era obligatori i gratuït, però podien excusar-se els majors de 65 anys, els impedits, les dones, els jutges, els fiscals, els sacerdots i els militars; per al primer grup, en cada papereta els veïns assenyalarien tants candidats com regidors hagueren d'escollir; si hi haguera un nombre igual de candidats i regidors per a escollir, els primers serien nomenats regidors automàticament; els membres de les meses serien escollits per l'alcalde i la Junta Municipal del Cens; les votacions del primer grup es farien de les 9 a les 17 hores, i el mandat dels regidors duraria sis anys i se'n renovaria la meitat cada tres.

No he trobat molta informació sobre aquestes eleccions referides a Vila-real. En les actes de les reunions de l'Ajuntament apareix, en la del 31-XII-1948, una petició a l'Ajuntament del Sr. Girona, del Club Cultural, perquè li paguen una factura de 279 pessetes «por cubiertos servidos» (supose que es refereix a racions de menjar) a la Junta Municipal del Cens, a la qual cosa li contesta l'Ajuntament que no està obligat a pagar-li la factura

[9] *Butlletí Oficial de la Província de Castelló* (BOP) núm. 121 de 13-10-1945. També apareix com a vocal suplent un altre professor de l'institut Francesc Ribalta, l'exdirector i sacerdot Salvador Miliant Albalat. Els altres membres són el secretari de la Diputació Provincial, José M. González Quílez, el cap provincial d'Estadística, el degà del Col·legi d'Advocats, el notari més antic i els caps dels diferents sindicats franquistes.

[10] *Butlletí Oficial de la Província de Castelló* núm. 2 de 3-1-1946 i núm. 5 de 10-1-1946.

esmentada «máxime cuando nada se ha satisfecho a los Presidente y adjuntos en las próximas pasadas elecciones», és a dir, que com que no van pagar res als membres de les meses electorals res paguen als membres de la Junta Municipal del Cens.

En el butlletí provincial[11] sí que trobem els llocs de votació, que el governador civil, Luis Julve Ceperuelo, demana que els alcaldes facen públics amb els millors mitjans a la seua disposició. Per a Vila-real, els locals estaven situats als llocs següents:

Districte	Secció	Adreça
Primer	Primera	Escola de xiquets, c/ Comte Albay
Primer	Segona	Escola de xiquets, c/ Cova Santa
Primer	Tercera	Porteria del convent dels Desemparats
Segon	Primera	Casa núm. 62 del c/ Sant Pasqual
Segon	Segona	Repés municipal, plaça de Colom
Segon	Tercera	Escola de xiquets
Segon	Quarta	Patronat, avinguda del 18 de juliol
Segon	Cinquena	Casa núm. 14, c/ Aviador Franco
Segon	Sisena	Grup escolar, c/ Vázquez de Mella
Tercer	Primera	Escoles públiques, c/ Ecce Homo
Tercer	Segona	Repés públic, c/ Comte Albay
Tercer	Tercera	Grup escolar, c/ Vicente Sánchiz
Tercer	Quarta	Escola pública, plaça de Colom
Tercer	Cinquena	Grup escolar núm. 2
Tercer	Sisena	C/ Vilavella
Tercer	Setena	Porteria de l'Hospital
Tercer	Vuitena	Casa Hort de Ferrer
Tercer	Novena	C/ Sant Blai
Quart	Primera	Porteria del convent dels Franciscans
Quart	Segona	Casa núm. 67, c/ Zumalacárregui
Quart	Tercera	Escola de pàrvuls
Quart	Quarta	Escoles públiques
Quart	Cinquena	Casa de Vicente Ortells
Quart	Sisena	Grup escolar del barri del Forn

[11] *Butlletí Oficial de la Província de Castelló*, suplement extraordinari, núm. 127 de 23-10-1948.

Visita del general Franco a Vila-real el 1958 (Arxiu Municipal de Vila-real, Fons Fotogràfic d'Alcaldia José Ferrer Ripollés)

Els resultats sí que apareixen en el *Butlletí Oficial de la Província de Castelló*,[12] en el qual podem veure que es van presentar un bon grapat de candidats que van obtenir els vots següents: Vicente Casalta Gil, 2.593; Juan Martí Goterris, 1.084; Vicente Mata Albella, 945; Vicente Cantavella Miró, 911; Manuel Bonet Renau, 771; Vicente Ferrer Maimó, 727; Francisco Rius Arrufat, 722; Salvador Tirado Costa, 703; Manuel Vicent Moliner, 658; José Izquierdo Huertas, 527. Els votants en el cens eren 6.016, mentre que van exercir el sufragi 3.928 persones,[13] la qual cosa ens diu que la participació va ser del 65 %. Cada votant havia d'escollir-ne cinc, que eren els regidors que havien de nomenar-se, per la qual cosa van ser nomenats els cinc primers que més vots hi van obtenir. Evidentment es tracta dels resultats dels comicis dels representats escollits pels caps de família del dia 21 de novembre de 1948.

1951

En un document[14] de les eleccions de l'any 1954 (amb data 3-12-1954, que certifica el secretari amb el vistiplau de l'alcalde) es diu que l'any 1951 van ser escollits fins a 1956

[12] *Butlletí Oficial de la Província de Castelló* núm. 141 de 25-11-1948.

[13] Diari *Mediterráneo*, 23-11-1948, pàgina 2. En el diari el nombre de vots no correspon amb els que apareixen al BOP, ja que a Vicente Casalta li atorguen 2.606 vots; a Juan Martí, 1.094; a Vicente Mata, 986; a Vicente Cantavella, 904, i a Manuel Bonet, 774.

[14] Document 90/1954, Arxiu Municipal de Vila-real.

els regidors següents: Vicente Casalta Gil i José Carda Costa pel terç de representació familiar, Santiago Cabedo Martín i Manuel Gil Llorens pel terç de representació sindical i Vicente Ros Vicent i José Candau Menero pel terç de les entitats econòmiques, culturals i professionals.

També el diari *Mediterráneo*[15] ens aporta més informació, ja que confirma que els dos regidors escollits pels caps de família van ser Vicente Casalta Gil, amb 3.453 vots, que era llaurador d'ofici, i José Carda Costa, amb 1.490 vots, que era secretari sindical. També ens diu que s'hi havien presentat sis candidats però es va retirar Antonio Llorens Notari. La participació va ser del 75 % del cens. El que sí que podem comprovar és que el primer, Vicente Casalta Gil, va ser reelegit, ja que havia estat escollit regidor, també, el 1948. En un altre número del mateix diari, una setmana després[16], apareix també la notícia de les eleccions del terç sindical, en el qual van ser escollits Manuel Gil Llorens, que era vocal representant de la secció econòmica de la Germandat així com president de la cooperativa vila-realenca d'hortalisses, i Santiago Cabedo Martín, membre del Consell Local del Movimiento i secretari tècnic de la Secció Social. Finalment, també apareix en la premsa, una setmana més tard,[17] el breu en el qual s'indica el nom dels regidors escollits pel terç de les entitats, que són Vicente Ros Vicent, de les Alqueries, i José Candau Menero. El sis regidors escollits ho van ser per un període de sis anys.

1954

Pel Decret del Ministeri de la Governació de 24 de setembre de 1954 (BOE del 20 d'octubre de 1954) es van convocar eleccions en tots els municipis del territori nacional i es van assenyalar els dies 21 i 28 de novembre i 5 de desembre de 1954, els tres diumenges, perquè es feren les diferents votacions segons els tres grups d'electors: caps de família, compromissaris escollits per l'organització sindical i regidors que representaren les organitzacions econòmiques, culturals i professionals.

Amb data de 22 d'octubre, el governador civil va recordar a l'Ajuntament de Vila-real[18] que s'havien convocat eleccions i, després, el va requerir amb urgència perquè notificara quines eren les vacants que s'havien de cobrir a l'Ajuntament de Vila-real pel que fa a les eleccions. Des del Govern Civil també es va ordenar que, al més ràpid possible, els ajuntaments presentaren a la Junta Electoral Municipal els noms dels veïns que havien de formar les diferents meses electorals. El 30 d'octubre, el Govern

[15] Diari *Mediterráneo*, 27-11-1951.

[16] Diari *Mediterráneo*, 4-12-1951.

[17] Diari *Mediterráneo*, 11-12-1951.

[18] Document 90/1954, Arxiu Municipal de Vila-real.

Civil va comunicar que es podien presentar els candidats per al grup que escollien els caps de família entre el 20 d'octubre i el 6 de novembre. El dia 14 de novembre la Junta Municipal del Cens va proclamar els candidats per al terç de representació familiar que escollien els caps de família, que van ser José Pascual Arnal Dualde, José Cantavella Font, Francisco Gandía Barrachina, Santiago Manrique Miró, José Pascual Manrique Roca i José Moliner Mezquita. El dia 15 de novembre l'Ajuntament va comunicar que el nombre de candidats era superior al de llocs per a cobrir, per la qual cosa s'havien de fer les votacions ja que, en cas contrari, quedaven proclamats automàticament com preveia la llei. El dia 17 de novembre, el Govern Civil va enviar, mitjançant les circulars reservades, un seguit de normes que havien d'observar, de forma exacta i precisa, les autoritats municipals el dia de les votacions i, així, tant l'Ajuntament com el partit únic, Falange Española Tradicionalista (FET), animaven els caps de família perquè votaren en el major nombre possible i que comunicaren, una vegada acabada la votació, els resultats (nombre de vots de cada candidat, nombre total de sufragis, vots en blanc, vots nuls, vots d'homes i vots de dones) i la més important (està subratllada amb llapis), l'endemà (18 de novembre) l'Ajuntament havia d'enviar informació personal (edat, estat civil i professió) i significació política sobre els diferents candidats. L'Ajuntament acompleix l'ordre ja que el dia 18 de novembre envia la informació sobre els sis candidats que li demanen des de Govern Civil: els candidats són tots homes que estan entre els 39 i 47 anys, tots estan casats; pel que fa a les professions, tres són agricultors, dos treballen en el sector de la construcció i un és comptable, i, finalment, cinc estan afiliats a FET i l'altre és catòlic, «patriota y poco político» (curiós que una persona qualificada com que no té gust per la política es presente a unes eleccions). El 22 de novembre, l'alcalde de Vila-real notifica al governador civil els resultats de les eleccions de regidors de representació familiar:

José Pascual Arnal Dualde	3.300 vots
Francisco Gandía Barrachina	3.021 vots
José Cantavella Font	2.207 vots
Santiago Manrique Miró	2.123 vots
José Pascual Manrique Roca	1.322 vots
José Moliner Mezquita	1.130 vots

Els vots en blanc van ser 36, el percentatge de votants va ser del 69,23 %, el nombre de vots emesos va ser de 4.694 que corresponen a 3.699 barons caps de família i 995 dones caps de família. El 23 de novembre el governador civil demana informació a l'Alcaldia sobre les eleccions de regidors pel terç sindical així com de la filiació i significació política dels escollits i les circumstàncies de l'elecció d'aquests: nombre de vacants, nombre de compromissaris que han votat, candidats escollits regidors, nombre de vots aconseguits per cadascun i altres observacions sobre l'acte que mereixen atenció. El 24 de novembre contesta l'Alcaldia amb els resultats: els candidats són tots homes que tenen entre 40 i

54 anys, tots casats, dos són propietaris agricultors, un empleat de banca, un oficial d'un forn de pa, un comerciant d'ultramarins, un industrial de maquinària i un comerciant de fruites, quatre estan afiliats a FET i els altres tres no tenen afiliació política. El 29 de novembre l'Alcaldia informa el governador que les vacants pel terç sindical són tres i que els votants són 30 persones de les quals han votat totes i s'han escollit els tres regidors, que són Vicente Mata Albella amb 30 vots, Enrique Moreno Cabedo amb 28 vots i Vicente Costa Herrero amb 26 vots, dos dels quals són afiliats a FET i els tres són membres de diferents seccions de l'organització del sindicat vertical franquista. Finalment, l'1 de desembre el governador demana la mateixa informació sobre les eleccions de regidors pel terç d'associacions econòmiques, culturals i professionals: nombre de vacants, nombre d'electors, nombre i filiació personal i política dels candidats així com el nombre de vots aconseguits. El 7 de desembre s'envia un full en el qual consten tots els noms dels nous regidors (nou, en total) amb el nombre de persones que podien votar i els vots aconseguits. Els tres que van ser escollits pel terç de les entitats econòmiques, culturals i professionals van ser Francisco Rambla Gil amb 10 vots de 10 possibles, Vicente Ramón Petit Ramos amb 9 de 10 i Fernando Broch Rius amb 9 de 10 vots.

1957

En el Decret de 18 d'octubre de 1957[19] es convocaven unes noves eleccions municipals. A partir del 23 d'octubre, segons consta en la circular enviada pel governador civil als ajuntaments, començava el termini per a enviar les llistes dels que havien de formar part de les meses electorals així com per a sol·licitar ser candidat a regidor o ser proposat per qui estiguera en condicions de fer-ho, i el 9 de novembre acabava el termini per a presentar candidatures per al terç de representació familiar. En l'acta del dia 26 d'octubre de 1957 de la Comissió Permanent de l'Ajuntament queda constància que es va rebre una nota del governador provincial i del Ministeri de la Governació sobre la pròxima celebració d'eleccions municipals segons la qual s'acorda que es faça tot allò a què estan obligats. Les votacions havien de realitzar-se el 24 de novembre, el primer de desembre i el vuit del mateix mes per a escollir els regidors pels tres grups que integraven els ajuntaments franquistes (caps de família, organitzacions sindicals i entitats econòmiques, culturals i professionals). Per a les de caps de família els llocs de votació van estar oberts de les 9 a les 19 hores.

El diari *Mediterráneo*[20] ens informa que els nous regidors a Vila-real, pel sector de caps de família, van ser Victoriano Candau Añó i Bautista Llorens Almela. Més endavant

[19] BOE núm. 266 de 22 d'octubre de 1957.

[20] Diari *Mediterráneo*, 27-11-1957.

Visita del general Franco a Vila-real el 1958, ací atés pel pare Marcet
(Arxiu Municipal de Vila-real, Fons Fotogràfic d'Alcaldia José Ferrer Ripollés)

el mateix diari[21] també informa que han estat nomenats regidors pel sector d'entitats econòmiques, culturals i professionals Vicente Costa Llorens i José Izquierdo Huertas. Llevat de les eleccions a la capital, l'únic diari d'abast provincial i portaveu del partit únic, Falange Española Tradicionalista y de las JONS, no mostra un gran entusiasme per la celebració de les eleccions municipals.

El cens de votants era de 7.610 persones[22], els votants van ser 4.182, els vots nuls i en blanc van ser 26 i el percentatge de vots sobre el cens va ser del 54,7 %. Ací tenim la distribució de vots per districtes i seccions així com els vots emesos per homes i dones, tenint en compte que tots eren caps de família.

[21] Diari *Mediterráneo*, 11-12-1957.

[22] El cens de votants de Vila-real de 1956 el formaven 7.651 caps de família dels qual 5.825 eren homes i 1.826 eren dones. És a dir, els caps de família homes formaven el 76,1 % del cens mentre que els caps de família dones el 23,9 %. El cens de Vila-real de l'any 1956 es pot trobar en el *Butlletí Oficial de la Província de Castelló*.

Distr. Sec.	Antonio Adsuara Peris	Victoriano Candau Añó	Bautista Llorens Almela	Manuel Goterris Tellols	En blanc	Vots emesos per barons	Vots emesos per dones	Total de votants
1.1	53	104	102	84	5	157	32	189
1.2	51	128	159	79		197	35	232
2.1	62	129	131	64	5	162	48	210
2.2	77	195	176	91		246	46	292
2.3	83	104	107	47		?	?	179
2.4	36	54	54	55		87	16	103
2.5	104	138	142	96		225	25	250
2.6	70	103	91	68		149	19	168
3.1	58	153	79	40	7	177	21	198
3.2	44	112	70	52		126	28	154
3.3	92	130	94	67	2	191	20	211
3.4	97	137	57	37		155	16	171
3.5	70	70	65	123	1	152	31	183
3.6	44	56	43	56		121	20	141
3.7	151	107	82	116	5	240	27	267
3.8	91	145	179	112		251	15	266
4.1	30	65	38	37		78	19	97
4.2	70	96	61	70		143	38	181
4.3	67	97	60	38		?	?	188
4.4	177	20	177	22		?	?	199
4.5	121	56	145	43		152	36	188
4.6	89	16	98	18	1	93	22	115
Total	1.737	2.215	2.210	1.415	26	*3.102**	514*	4.182

*Els totals de votants per sexes no són exactes perquè falten les dades de tres meses i, en conseqüència, la suma no coincideix amb el total de votants del poble.

font

Després d'estudiar la participació per sexes, comprovem que la participació dels caps de família masculins es va situar, amb un 53 %, en la mitjana de la participació total, però la participació electoral dels caps de família femenins es redueix fins al 28 %, una xifra molt reduïda que en algunes seccions (1a, 4a i 8a) del tercer districte[23] està per sota del 20 %, justament en un dels districtes locals que durant la Segona República es va mostrar, des del punt de vista electoral, més apropat a donar suport a les candidatures republicanosocialistes, és a dir, a l'esquerra. En canvi, pel que fa als homes, aquesta última tendència només està clarament dibuixada en la secció 4a del mateix districte tercer, amb una participació dels caps de família masculins del 36 %, la més baixa, per als homes, de tota la població. Hem de recordar que aquesta era, per a aquells que s'ho podien permetre (els que pel seu ofici no havien de presentar justificant d'haver votat), una forma de mostrar la seua oposició al règim franquista.

El dia primer de desembre de 1957 es procedí a escollir els regidors pel terç sindical. Els que van ser nomenats regidors per aquesta elecció van ser Luis Pallarés Soldevila i José Arnau Mata, amb 20 vots cadascun sobre vint votants, és a dir, que tots van votar els dos mateixos candidats.

El 8 de desembre de 1957 es van celebrar les eleccions pel terç de les entitats econòmiques, culturals i professionals, els electors del qual, com ja sabem, eren els mateixos regidors de l'Ajuntament. Van ser escollits Vicente Costa Llorens i José Izquierdo Costa, els dos amb 10 vots cadascun, mentre que Manuel Ferrer Candau, Juan Mollar Arnal, Víctor Balaguer Ortiz i Julio Ferrer Gil no van obtenir cap vot. Els vots emesos van ser deu, per la qual cosa queda clar que cada regidor podia votar dos candidats i pel resultat es veu que van votar tots els mateixos.

1960

Van ser convocades per un decret de 13 d'octubre de 1960,[24] referides a tots els municipis excepte a Madrid i Barcelona, i provocaven la renovació dels regidors escollits en les

[23] El districte 3r de la secció 1a el formaven els carrers dels Àngels, Buenos Aires, plaça de Colom, Comunió (del núm. 1 al 36), Dolors, Ecce Homo, Ermita (del núm. 1 al 45), Església, Bisbe Rocamora, Penitència, Puríssima i Sant Cristòfol (imparells). El districte 3r de la secció 4a, els carrers del Cronista Traver, Creus Velles, 55a Divisió (avui comte de Ribagorça, parells), Cordó, Ambaixador Mascarell, Ermita, Fàbrica, Màrtirs de la Independència, Onda, Pintor Orient, Sant Joan Bosco, Serreria, travessia Cordó a M. Coret i travessia Cordó a M. Campos. El districte 3r de la secció 8a, Circumval·lació (del núm. 2 al 68 i de l'1 al 67), Josep Ramon Batalla (del núm. 65 i del 26 al final), Pietat (parells), Sant Bartomeu (núm. 63 i 72), Sant Blai (núm. 73 a 66), Sant Ferran, Sant Joan, Sant Lluc, Sant Manuel, Sant Marc, Sant Mateu, Rei en Jaume (núm. 87 al 92), Villacan i Pinella.

[24] BOE núm. 256 de 25 d'octubre de 1960.

eleccions de 1954 i l'ocupació d'altres vacants produïdes des de l'última convocatòria electoral. Com era habitual, s'havien de realitzar en tres dates, segons cadascuns dels grups pels quals s'optava a l'Ajuntament: 27 de novembre per als caps de família, el 4 de desembre per a les organitzacions sindicals i l'11 de desembre per a les entitats econòmiques, culturals i professionals.

Segons el diari *Mediterráneo. Diario de Falange Tradicionalista y de las JONS*,[25] va haver-hi una gran afluència de votants i un ordre absolut en la jornada electoral. A la província de Castelló afegeix que van votar el 65,13 % dels votants. El mateix diari informa que a Vila-real es van presentar sis candidatures per a cobrir els tres llocs de regidor. També diu que la participació hi va ser nombrosa, encara que no indica la xifra de participació, repartida entre els 22 llocs de votació. La documentació municipal ens permet emplenar el buit de la participació en dir-nos que el cens estava format per 7.637 caps de família i que el nombre de votants va ser de 5.128, és a dir, que la participació va ser de 67,15 %, un poc més elevada que la mitjana provincial. Els resultats, segons el diari, van ser els següents: Juan Bautista Pitarch Villarreal, 2.954 vots; Enrique Martí Goterris, 2.388 vots; Antonio Font Candau, 2.387 vots; Fermín Font García, 2.314 vots; José M. Sifre Marco, 1.474 vots, i Luis Giménez Achón, 985 vots. Tanmateix, la documentació oficial no diu exactament el mateix. Sí que és veritat que els guanyadors són els mateixos, però el nombre de vots difereix, com podem veure a continuació.

Juan Bautista Pitarch Villarreal	2.930 vots
Enrique Martí Goterris	2.373 vots
Antonio Font Candau	2.347 vots

El diari també fa una petita ressemblança dels tres primers candidats que resultaren escollits com a regidors, dels quals diu que «Ni qué decir tiene que todos ellos son personas muy ligadas a los ideales del Movimiento».

El diumenge 4 de desembre es van celebrar les eleccions municipals pel terç sindical, per a les quals a Vila-real es van presentar sis candidats (José Parra Pérez, Miguel Arrufat Gómez, Domingo Vilar Borillo, Juan Sempere Bono, José P. Arrufat Català i Pascual Mezquita Martí), per a escollir a tres regidors, tots enquadrats prèviament dins de l'organització sindical falangista.[26] Els escollits van ser Juan Sempere Bono amb 21 vots de 29 possibles, Domingo Vilar Borillo amb 20 de 29 i José Parra Pérez amb 19 de 29.

El diumenge següent, 11 de desembre, es van celebrar les eleccions municipals pel terç d'entitats i van ser escollits José P. Nácher Rius amb 10 vots de 10 possibles, Diego Herrero Meseguer amb 10 de 10 i José M. Taurá Broch amb 10 de 10.

[25] Diari *Mediterráneo*, 29 de novembre de 1960.

[26] Diari *Mediterráneo*, 30 de novembre de 1960.

Visita del general Franco a Vila-real el 1958, ací contemplant el projecte de la basílica de Sant Pasqual (Arxiu Municipal de Vila-real, Fons Fotogràfic d'Alcaldia José Ferrer Ripollés)

1963

La nova convocatòria electoral es va fer per un decret de 23 de setembre de 1963[27] i afectava la renovació dels escollits en les eleccions de 1957, a més de vacants produïdes des de les últimes eleccions. Com era habitual, les eleccions es van convocar per als dies 3, 10 i 17 de novembre per a cadascun dels grups que formaven les corporacions municipals.

L'únic diari provincial ens informa que a Vila-real els regidors escollits pel terç familiar van ser Manuel Arrufat Bort, amb 4.176 vots, i Juan B. Vilanova Verdiá, amb 4.004 vots, mentre que la participació va ser del 79 %.[28] Al mateix respecte, la documentació municipal ens confirma que els regidors electes pel terç familiar van ser Manuel Arrufat Bort (però amb 4.167 vots) i Juan Bautista Vilanova Verdiá. Els escollits pel terç sindical van ser José Amer Gil, amb 17 vots, i José Ramón Poré García, amb 11 vots. Finalment, els que van ser triats pel terç d'entitats van ser José Izquierdo Huerta, amb 10 vots, i Manuel Parra Renau, també amb 10 vots.

[27] BOE núm. 234 de 30 de setembre de 1963 i les correccions sobre aquest que es realitzen en el núm. 240 de 7 d'octubre de 1963.

[28] Diari *Mediterráneo*, 6 de novembre de 1963.

1966

Per un decret de 10 d'octubre de 1966[29] es van convocar noves eleccions municipals per a substituir els regidors escollits el 1960 i ocupar les vacants per altres motius, i aquestes es van celebrar com era habitual en tres dies diferents, el 13, 20 i 27 de novembre, en atenció als diferents grups de regidors que formaven les corporacions municipals. Des del govern provincial, segons una circular de 8 de novembre de 1966, es va insistir davant els alcaldes que havien de procurar que la participació fora la més elevada possible i, per tal motiu, es va fer la publicitat necessària i es van donar les màximes facilitats al veïnat perquè poguera exercir el vot.

La ubicació dels col·legis electorals va sofrir algunes modificacions respecte a les eleccions anteriors, però no es van explicar les causes d'aquesta variació. Els col·legis i la ubicació apareixen en el quadre següent.

Districte	Secció	Lloc
1	1	Escola de xiquets de la Torre al carrer del Comte Albay
1	2	Magatzem del carrer de Primo de Rivera, 13
2	1	Casa Sindical
2	2	Carrer de l'Aviador Franco, 44
2	3	Escola Vázquez de Mella. Xiquets
2	4	Escola Vázquez de Mella. Xiquetes
2	5	Carrer de Santa Bàrbara, 110
2	6	Carrer d'Almassora, 13
3	1	Escola de xiquets al carrer de l'Ecce Homo, 1
3	2	Carrer de la Soledat, 48
3	3	Cinema Casablanca
3	4	Panderola
3	5	Escola del carrer de Betxí
3	6	Porta del convent dels Franciscans
4	1	Escola de Pius XII, xiquets
4	2	Carrer de la Vilavella, 64
4	3	Escola Concepció Arenal
4	4	Escoles Lloreta
4	5	Bellaguarda
4	6	Escola Forn

[29] BOE núm. 243 d'11 d'octubre de 1966.

La premsa[30] ens informa que la participació a Vila-real va ser del 46,85 %, és a dir, molt baixa si la comparem amb la de la capital provincial que va ser del 63 % o la de la Vall d'Uixó, amb un 81 %, o Benicarló, que va estar entre el «60 al 70 por ciento de porcentaje». El cens de votants a Vila-real el componien 9.563 persones; en canvi, només en van votar 4.481. Els resultats apareixen en el quadre següent d'elaboració pròpia a partir de les dades que proporciona el diari *Mediterráneo*.

Candidat / Districte	1r	2n	3r	4t	Total de vots
Salvador Almela Falcó	360	823	724	1.057	2.964
Pascual Balaguer Usó	192	541	385	663	1.781
Salvador Forner Girona	241	482	438	865	2.026
José P. Goterris Cabedo	271	620	618	1.034	2.543
Vicente Herrero Fortuño	236	755	664	1.041	2.696

El diari també ens indica que la diferència en el nombre de vots entre el primer districte i els altres té com a motiu que el primer només tenia dues seccions i la resta en tenien sis, és a dir, el primer tenia molts menys possibles votants. Els tres candidats escollits pel terç de representació familiar, per tant, van ser Salvador Almela Falcó, Vicente Herrero Fortuño i José P. Goterris Cabedo.

Els resultats que apareixen en la documentació municipal sobre l'acte electoral són més abundants i detallats, amb alguna discrepància de detall respecte al nombre de vots. Ací els presente, corregint alguna errada lleu en el càlcul dels percentatges de vots de les seccions i de les sumes finals de vots, com es pot veure en els casos dels candidats Forner i Goterris, en què la premsa reprodueix la suma del document municipal que estava equivocada. Destaca la tradicional baixa participació (realment, molt baixa, ja que està per sota del 13 %) del districte 3, secció 4, on se situava l'antic vot d'esquerra al poble i, a la manera que es podia aleshores, feia un acte de protesta contra el règim. De tota manera, les autoritats franquistes provincials no devien estar massa contentes amb l'Ajuntament per no haver propiciat una major participació, ja que la global se situava per sota del 50 %.

[30] Diari *Mediterráneo*, 15 de novembre de 1966.

Distr. Sec.	Cens	Vots	%	Vàlids	Nuls	En blanc	Almela	Balaguer	Forner	Goterris	Herrero
1.1	429	212	49,42	211	0	1	151	87	94	118	94
1.2	575	310	53,91	309		1	209	105	147	153	142
2.1	373	189	50,67	187		2	126	87	79	101	114
2.2	539	248	46,01	248			164	102	75	94	143
2.3	425	174	40,94	174			121	63	50	93	116
2.4	794	280	35,26	280			203	154	151	160	198
2.5	302	275	91,06	275			160	128	119	136	144
2.6	321	56	17,45	56			49	7	8	36	43
3.1	461	225	48,81	225			184	59	66	182	157
3.2	399	138	34,59	138			90	41	57	93	100
3.3	446	274	61,43	274			190	141	189	173	179
3.4	619	80	12,92	80			56	18	26	48	53
3.5	324	166	51,23	166			75	49	37	57	64
3.6	483	211	43,69	211			129	67	113	95	111
4.1	457	246	53,83	246			90	58	63	83	89
4.2	840	510	60,71	508	2		504	432	456	495	508
4.3	679	310	45,66	310			89	64	81	78	86
4.4	463	235	50,76	235			153	15	86	167	140
4.5	391	217	55,50	216		1	131	87	143	116	126
4.6	243	125	51,44	125			90	17	36	95	89
	9.563	4.481	46,86	4.474	2	5	2.964	1.781	2.076	2.573	2.696

De tota manera, els resultats oficials van donar a Salvador Almela Falcó 2.964 vots, a Vicente Herrero Fortuño 2.664 vots i a José Pascual Goterris Cabedo 2.543 vots.

La setmana posterior la premsa[31] també ens informa sobre les eleccions pel terç sindical a Vila-real, en les quals van resultar escollits Elías Casalta Ayet (22 vots), Vicente Andreu Maiques (20 vots) i Antonio Broch Gil (18 vots). També van rebre vots Manuel Moreno Sanjuán (16 vots), Miguel Miró Ferrer (5 vots) i Manuel Pesudo Ramos (4 vots). Segons l'informe que envia l'Ajuntament, cap d'ells era membre de FET, encara que la seua filiació política era qualificada com de «derechas». De fet, dels sis candidats que es presentaren, sols un estava afiliat al partit únic franquista i, pel que fa a les seues activitats

[31] Diari *Mediterráneo*, 22 de novembre de 1966.

professionals, tres pertanyien al sector terciari, dos al secundari i una al primari. El nombre total dels compromissaris per a aquesta elecció era de 30 persones, tots homes, dels quals només van votar 29.

Finalment, també apareixen els escollits pel terç d'associacions que van ser José M. Sifre Marco, Francisco Mezquita Usó i José P. Poré Planes.[32] Els candidats per a aquest sector en van ser nou, tots militants de FET, dos dels quals treballaven en el sector primari, dos més en el sector secundari i els cinc restants en el sector terciari. Els que votaven eren deu regidors, que van votar els tres escollits de forma unànime, ja que s'havien de triar tres persones i els tres escollits van obtenir 10 vots. La resta de candidats, Luis Giménez Achón, Pascual Eixea Ros, Pascual Sebastià Amer, Enrique Viciano Nácher, Luis Basiero Valls i Julio Ferrer Gil, no van obtenir cap vot.

1970

Pel Decret de 12 de setembre de 1970[33] es convocaven les eleccions municipals per a renovar els escollits l'any 1963 i altres vacants produïdes des de les últimes eleccions. Les votacions es van produir el 17 i el 24 de novembre i l'1 de desembre de 1970 per als diferents grups que escollien regidors. En aquestes eleccions es va produir una modificació important en les normes de votació electoral, ja que a conseqüència de les darreres eleccions per a escollir procuradors a Corts pel terç familiar s'havia donat la possibilitat que també pogueren votar les dones casades juntament amb els caps de família, la qual cosa va provocar, aproximadament, una duplicació del cens electoral per a les votacions pel terç familiar en les eleccions municipals, com havia passat tres anys enrere per a les de procuradors a Corts. La major concurrència tant d'electors i electores com de candidats, lligada a un pretés i propagandístic oberturisme del període final de la dictadura franquista, van animar els darrers comicis de la dictadura, per la qual cosa el règim es va veure en la necessitat de legislar per a controlar al màxim els processos electorals; així va fer extensibles les disposicions sobre la campanya electoral dels candidats que ja havia promulgat amb ocasió de les eleccions a procuradors per a les Corts de 1967,[34] però, com s'indica en el preàmbul d'una d'aquestes disposicions, s'ha de tenir extrema cura que els candidats no compten amb el suport de cap organització partidista («impedir la existencia de vínculos asociativos que sirvan de apoyo a los candidatos»), ja que tots havien d'acceptar els principis fonamentals del Movimiento.

[32] Diari *Mediterráneo*, 29 de novembre de 1966.

[33] BOE núm. 226 de 21 de setembre de 1970.

[34] BOE núm. 224 de 18 de setembre de 1970, núm. 231 de 26 de setembre de 1970 i núm. 265 de 5 de novembre de 1970.

També es recorda l'obligatorietat de votar dels funcionaris de l'Estat i es donen facilitats perquè els treballadors puguen exercir el vot durant el període laboral.[35]

En l'àmbit local, van començar les eleccions per a regidors pel terç de representació familiar, amb l'elaboració de les llistes dels membres de les meses electorals i la concreció dels llocs de les votacions. Les noves possibilitats que proporcionava la convocatòria van obligar a habilitar per l'Ajuntament tres llocs per a la celebració de mítings, fet que no es produïa des de les eleccions de febrer de 1936, els quals van ser la sala d'actes de l'Institut d'Ensenyament Mitjà, el Camp Municipal d'Esports i el mercat majorista de la plaça de Sant Ferran. També es van assenyalar punts de suport per a fixar la propaganda electoral, per a la qual cosa es van escollir els llocs habituals de fixació de les notificacions municipals. Des de l'Alcaldia es va enviar fins i tot una circular a Ràdio Popular de la Plana, per a animar la població de Vila-real que acudira a votar en les eleccions. Poc després, el president de la Junta Municipal del Cens Electoral va proclamar els candidats, que en van ser quatre: Manuel Amorós Castanyer, Francisco Cabedo Bernat, Samuel Garrido Juan i José Antonio Serra Llorens, dels quals un treballava en el sector primari, dos en el sector secundari i l'altre en el terciari. Respecte a la seua filiació política, els quatre es consideraven, segons la informació remesa per l'Ajuntament, de dretes. El resultat oficial de les votacions va donar 9.358 vots a Manuel Amorós Castanyer, 8.858 vots a Samuel Garrido Juan, 8.280 vots a José Antonio Serra Llorens i 7.939 a Francisco Cabedo Bernat. Els cens estava format per 17.645 persones de les quals van votar 14.602, és a dir, la participació va ser del 82,75 %. Els vots en blanc van ser 81 i els nuls, 87. D'aquesta manera, van ser escollits els tres primers, que representaven els tres sectors professionals del món del treball: un del sector primari, un altre del secundari i l'altre del terciari.

Per a les eleccions al terç de representació sindical, celebrades el 24 de novembre de 1970, els electors van ser 20 persones, tots homes. Van ser escollits Agustín Llop Vidal amb 13 vots i Manuel Manzanet Usó amb 12 vots, professionalment situats en el sector primari i vinculats a la Comunió Tradicionalista (carlistes), segons l'informe d'Alcaldia. Els candidats que no van ser escollits van ser Alberto Arrufat Manrique amb 7 vots i Pascual Segura Balaguer, també amb 7 vots.

Encara que no queda molt clar en la documentació, pareix que pel terç d'entitats van ser escollits Pascual Eixea Ros i Francisco Cabedo Bernat, els dos amb 10 vots sobre 10 possibles.

El diari *Mediterráneo*,[36] amb informació gràfica de llargues cues, ens diu que les votacions van arribar a una participació del 81 % del cens a la província de Castelló, encara que a la capital només d'un 61 %, i afirma que al conjunt d'Espanya va ser més del 50 %,

[35] BOE núm. 247 de 15 d'octubre de 1970.

[36] Diari *Mediterráneo*, 18 de novembre de 1970.

un eufemisme que delata la baixa participació. Tanmateix, a Vila-real la participació va ser del 83 %. També informa que, com ja sabem, els regidors escollits van ser Manuel Amorós Castanyer amb 9.358 vots, Samuel Garrido Juan amb 8.858 vots i José Antonio Serra Llorens amb 8.250 vots.

1973

Pel Decret de 17 d'agost de 1973[37] es van convocar unes noves eleccions municipals que, com sempre, havien de renovar els regidors de 1966 i altres vacants produïdes amb anticipació. Les eleccions s'havien de celebrar els dies 13, 20 i 27 de novembre i en la primera d'aquestes estaven convocats els caps de família i les dones casades. Durant aquestes eleccions es va d'haver de legislar en matèria de tria dels regidors per circumscripcions electorals menors que el municipi, a causa del creixement poblacional de moltes ciutats espanyoles, un sistema que, amb antelació, ja s'havia utilitzat per a Madrid i Barcelona, i que ara es va estendre a altres municipis com és el cas de València, Màlaga, Pamplona i d'altres dels voltants de Barcelona.[38]

Com en les eleccions anteriors, es va preveure la realització d'actes de propaganda per part dels candidats així com l'habilitació de llocs específics per a la col·locació de cartells amb fotografies i noms per a fer campanya per part dels diferents candidats. A tals efectes, es va posar a disposició dels candidats el pavelló poliesportiu i el camp d'esports situats a la plaça del Calvari així com també les cartelleres que tenia reservades l'Ajuntament a la via pública. El mateix Ajuntament informava que els candidats que estaven desenvolupant una intensa campanya de propaganda van ser Joaquín Balaguer, Manuel Cabedo i Alejandro Monfort. També que des de l'Ajuntament es va enviar propaganda als domicilis dels votants dels diferents candidats, així com les normes de la votació i certificats de vot.

La premsa[39] ens informa que en l'àmbit estatal van votar al voltant del 40 % dels possibles votants, mentre que al conjunt de la província de Castelló va votar el 71 %, a la ciutat de Castelló el 56 %, mentre que a Vila-real ho va fer el 68 %, ja que formaven el cens electoral 19.265 persones i hi van votar 13.024. Els regidors escollits van ser Vicente Ros Ribelles amb 6.558 vots, José P. Esteve Soriano amb 6.400 vots, Joaquín Balaguer Pesudo amb 6.173 vots, Vicente Usó Cerisuelo amb 6.158 vots, Alejandro Monfort Trilles amb 5.262 vots i Manuel Cabedo Sancho amb 5.219 vots.

[37] BOE núm. 223 de 17 de setembre de 1973.

[38] BOE núm. 223 de 17 de setembre de 1973.

[39] Diari *Mediterráneo*, 14 de novembre de 1973.

Les actes oficials de les votacions ens confirmen que pel terç familiar van resultar escollits Vicente Ros Ribelles, José Pascual Esteve Soriano i Joaquín Balaguer Pesudo. Els altres candidats van ser Alejandro Monfort Trilles, Manuel Cabedo Sancho i Vicente Usó Cerisuelo, tal com hem vist en la nota de premsa sobre aquestes eleccions i amb els vots que hi apareixen. Els resultats per districtes i seccions van ser els que apareixen en la taula següent.

Distr. Sec.	Part. %	Balaguer	Cabedo	Esteve	Monfort	Ros	Usó	En blanc	Nuls
1.1	71,6	218	191	305	203	279	205	0	15
1.2	73,4	270	335	304	382	264	292	0	10
1.3	67,6	274	197	200	195	185	197	10	8
2.1	62,5	314	248	344	207	296	233	0	15
2.2	77,9	311	265	434	225	367	358	8	2
2.3	65,4	177	124	268	125	256	279	0	23
2.4	52,9	228	189	212	365	231	208	0	0
2.5	71,4	212	210	202	165	190	223	0	0
2.6	70,1	237	212	151	195	154	140	0	4
2.7	61,7	269	174	207	182	178	197	2	0
3.1	71,6	198	194	294	212	310	223	5	7
3.2	76,3	241	198	220	168	299	284	0	13
3.3	71,3	258	221	260	235	295	358	0	9
3.4	60,1	195	147	208	147	206	254	0	0
3.5	75,6	201	124	219	143	265	210	6	2
3.6	68,3	400	324	366	312	370	363	9	7
3.7	53,2	231	226	194	204	215	212	0	0
4.1	68,7	363	316	349	306	318	286	1	12
4.2	67,2	428	374	370	352	422	347	2	8
4.3	68,3	183	176	367	164	339	341	0	0
4.4	62,7	258	195	311	270	396	302	0	0
4.5	75,8	139	98	122	68	159	150	0	0
4.6	85,1	180	164	181	123	228	171	0	0
4.7	65,1	229	193	162	180	168	170	0	1
4.8	65,9	159	124	150	134	168	155	0	0
Total	67,6	6.173	5.219	6.400	5.262	6.558	6.158	43	136

A banda dels resultats dels diferents candidats, com sempre, hem de fixar-nos en les meses en què la participació va ser més reduïda per a poder esbrinar així algun rastre de crítica al règim franquista. Tot i que la participació en aquestes eleccions van ser bastant uniforme en totes les meses, podem remarcar la menor participació en el districte segon secció quarta, amb 15 punts menys de participació que la mitjana, i en el districte tercer secció setena, amb 14 punts menys respecte a la mitjana. És curiós un document en el qual es fa una quantificació del cens electoral separant els caps de família, les dones casades i la resta de la població major de 21 anys, ja que els dos primers podien votar i el tercer no podia. Els caps de família representen el 50,2 % dels cens, les dones casades el 36,7 %, mentre que els majors de 21 anys que no poden votar sols representen el 13,1 %, i aquests percentatges es mantenen dins d'un marge de 3 punts per dalt i per baix en totes les meses; així, al districte primer secció primera i al districte segon secció setena tenim menor població jove, atés que se situa el primer en l'11,1 % i en el 10,7 % el segon; per contra, al districte quart secció cinquena, la població jove arriba fins al 16,1 %, i aquests són els límits per dalt i per baix de la població que no podia votar en les diferents meses.

Entre la documentació també es conserva un escrit que l'Alcaldia va dirigir als mitjans de comunicació per a la seua difusió, en el qual felicitava i donava les gràcies a tota la ciutat i als participants en la celebració de les eleccions pel comportament exemplar, ordenat i respectuós, i també feia un reconeixement especial als candidats, components de les meses, empreses i tots els que d'alguna manera van participar en l'esdeveniment.

Pel terç sindical van resultar escollits Vicente Gozalbo Barberá, amb 25 vots de 30 votants compromissaris, José Barrachina Usó i Rafael Moner Casalta, amb 19 vots sobre 30 votants cadascun. Dos representaven el sector empresarial i l'altre, el dels treballadors. Quant a la seua activitat laboral, dos pertanyien al sector secundari i l'altre al terciari. La seua filiació política era qualificada de dretes en el cas de dos i l'altre pertanyia al Movimiento. Van haver-hi tres candidats més que van obtenir 12 vots (Fernando Mocholí Colomer), 8 (José R. Chulvi Rubio) i 1 (Salvador Tirado Rubert).

Finalment, pel terç d'entitats, van ser triats José María Carda Babiloni, Manuel Usó Badenes, Pascual Parra Roig, amb 10 vots sobre 10 votants, i Vicente Sanz Sanz, amb 9 vots sobre 10 votants, aquest últim per a cobrir la vacant ocasionada per la mort del regidor Pascual Eixea Ros, que havia estat escollit feia tres anys. D'aquests, tres tenien oficis dins del sector primari i l'altre, al terciari. Respecte a la seua filiació política, tres eren considerats de dretes mentre que l'altre era tradicionalista. De la resta dels 8 candidats per a aquest terç d'entitats, n'hi havia 7 que treballaven en el sector terciari i un en el secundari; respecte a la filiació política, 6 eren qualificats de dretes i 2 pertanyien a Falange. Aquests no van rebre cap vot.

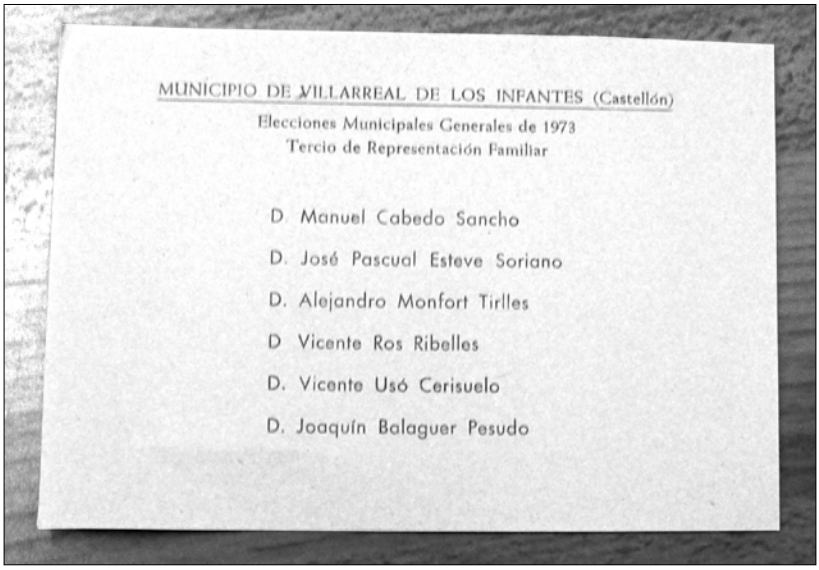
MUNICIPIO DE VILLARREAL DE LOS INFANTES (Castellón)
Elecciones Municipales Generales de 1973
Tercio de Representación Familiar

D. Manuel Cabedo Sancho
D. José Pascual Esteve Soriano
D. Alejandro Monfort Tirlles
D. Vicente Ros Ribelles
D. Vicente Usó Cerisuelo
D. Joaquín Balaguer Pesudo

Papereta de votació per a les eleccions municipals de 1973 (Arxiu Municipal de Vila-real)

1976

La renovació dels ajuntaments havia de produir-se l'any 1976, però és evident que moltes coses havien canviat lligades a la desaparició física del dictador, el general Franco, i al fet que Espanya estava vivint l'anomenada Transició. Amb un nou cap d'Estat, el rei Joan Carles I, i un nou president del Govern, Adolfo Suárez, capficats, amb la resta d'Espanya, en el difícil procés de passar d'una dictadura a una democràcia, es va veure convenient ajornar la celebració de les eleccions municipals fins a la celebració d'unes eleccions legislatives per a les Corts,[40] plenament democràtiques, i per aquest motiu es van renovar *sine die* els regidors municipals d'aquell moment.

[40] Reial decret llei de 8 d'octubre de 1976, BOE núm. 244 d'11 d'octubre de 1976.

Eleccions a procuradors pel terç familiar

1967

La celebració d'eleccions a procuradors de les Corts pel terç familiar, que es realitzaven per primera vegada, va generar una important allau legislativa per part del govern franquista per tal de canalitzar aquesta participació massiva de manera que es desenvolupara dins de les coordenades ideològiques del règim dictatorial.

La llei[41] que portava endavant aquesta novetat assenyalava en el preàmbul que, una vegada modificada la llei de les Corts al començament de 1967, es preveia que les noves Corts comptarien amb dos representants de les famílies per cada província escollits pels caps de família i per les dones casades. Les candidatures havien de ser de caps de família o dones casades de la mateixa província, per naixement o llarg arrelament. Amb un decret del 18 d'agost de 1967 (BOE núm. 203 de 25 d'agost) es convocaven les eleccions, que es fixaven per al dia 10 d'octubre de 1967. Un nou decret[42] al mes de setembre establia el model oficial de papereta, un altre[43] reglava la forma com es formalitzava la figura dels apoderats electorals, una ordre[44] recordava l'obligatorietat del vot per als funcionaris i animava la resta de treballadors i les dones casades a exercir el vot, i una altra ordre[45] recordava als empresaris que havien de deixar anar a votar els seus empleats encara que podien exigir-los després el certificat de vot.

A Vila-real, l'activitat, relacionada amb aquesta cita electoral, comença quan la Junta Municipal del Cens Electoral designa els locals on se situaran les diferents meses electorals, així com el nombre d'electors, separant caps de família i dones casades, de cadascuna de les meses (30 d'agost) i, poc després, l'alcalde notifica les persones que formaran les meses electorals (4 de setembre), evidentment tots homes.

La premsa[46] ens diu que la participació a Espanya va ser del 64%, mentre que a la província va arribar fins al 72%, i que van ser escollits com a procuradors a Corts Virgilio Oñate Gil i Manuel Breva Valls. A Vila-real els resultats van ser els següents: Oñate va aconseguir 9.022 vots, Breva va obtenir 8.504 vots, Guardiola 3.045 vots, Balada 2.371 vots i Tomás 295 vots. Els resultats disgregats per districtes i seccions van ser els del quadre següent.

---

[41] Llei 26, de 28 de juny de 1967 (BOE núm. 156 d'1 de juliol de 1967), de representació familiar a les Corts. En el Decret de 20 de juliol de 1967 (BOE núm. 183 de 2 d'agost de 1967) es van publicar normes complementàries per a les eleccions que actualitzaven la llei electoral a les noves circumstàncies.

[42] Ordre de 12 de setembre de 1967 (BOE núm. 220 de 14 de setembre).

[43] Decret de 16 de setembre de 1967 (BOE núm. 226 de 21 de setembre).

[44] Ordre de 27 de setembre de 1967 (BOE núm. 232 de 28 de setembre).

[45] Ordre de 28 de setembre de 1967 (BOE núm. 234 de 30 de setembre).

[46] Diari *Mediterráneo*, 11 d'octubre de 1967 i 12 d'octubre de 1967.

Distr. Sec.	Participació %	Balada	Breva	Guardiola	Oñate	Tomás
1.1	84,7	95	415	140	469	16
1.2	85,1	169	555	219	627	39
2.1	80,6	108	327	129	375	11
2.2	80,9	169	500	152	538	22
2.3	80,3	147	373	160	421	11
2.4	60,3	148	614	190	655	23
2.5	64,4	70	296	66	317	6
2.6	67,9	87	265	97	275	9
3.1	86,6	135	441	176	487	11
3.2	82,5	112	378	135	414	13
3.3	82,6	129	411	176	487	11
3.4	72,1	158	576	210	598	20
3.5	75,7	50	319	66	330	6
3.6	81,3	138	430	182	499	14
4.1	78,4	209	364	224	380	13
4.2	82,8	220	789	273	838	14
4.3	69,7	121	580	122	507	26
4.4	57,9	50	339	155	302	6
4.5	59,0	32	312	70	320	3
4.6	68,9	24	220	81	205	20
Total	74,8	2.371	8.504	3.005	9.022	295

Com s'hi pot veure, els resultats reals (els d'aquesta taula, confeccionada amb les actes oficials de les meses electorals) discrepen dels oficials que van aparéixer en la premsa, pel que fa als vots totals del candidat Guardiola en adjudicar-li quaranta vots més dels que realment va tenir. Curiosament es tracta d'una mala transcripció dels vots del districte tercer, secció segona, l'acta de la qual li atorga 135 vots, encara que la persona encarregada de passar-la al document de recompte oficial li va anotar 175 vots. Tot i que no variava el resultat final, ja que aquest candidat va estar molt lluny dels dos primers guanyadors, no fa una bona impressió quant al rigor del procés electoral.

1971

Per un decret de 13 d'agost de 1971[47] es van convocar eleccions per a escollir els procuradors a Corts en representació de les famílies que, com en l'anterior votació, eren dos per cada província. Es van celebrar el 29 de setembre de 1971. Aquesta convocatòria disposava les normes que havien de regir la campanya electoral i, entre aquestes, l'article quart prohibia que la televisió i les emissores oficials de ràdio proporcionaren informació que atraguera l'atenció cap a qualsevol candidat ni inclogueren intervencions d'aquests, però un mes després apareixia una nova ordre[48] que regulava la utilització de la premsa i les emissores de ràdio no oficials per a fer propaganda electoral, ja que es preveia que els candidats tenien dret a propaganda gratuïta en els mitjans esmentats encara que també podien incloure més espais de propaganda però pagant. Com en l'anterior, només podien votar els caps de família i les dones casades, es recordava també als funcionaris públics l'obligatorietat de votar i es donaven facilitats perquè les persones que treballaven pogueren exercir el vot.[49]

L'únic mitjà de premsa provincial[50] ens diu, de forma molt magra, que la participació provincial va ser al voltant del 60 % i a la capital vora el 50 %. Els procuradors a Corts

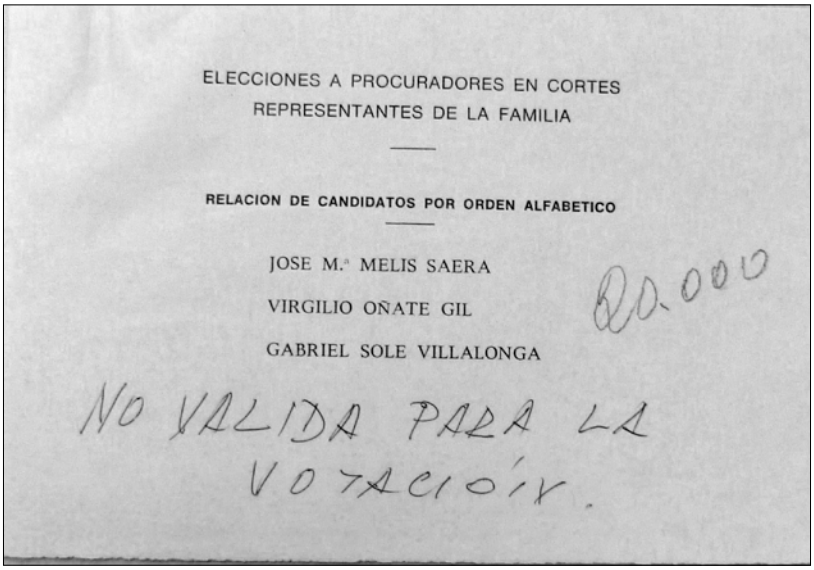
ELECCIONES A PROCURADORES EN CORTES
REPRESENTANTES DE LA FAMILIA

RELACION DE CANDIDATOS POR ORDEN ALFABETICO

JOSE M.ª MELIS SAERA
VIRGILIO OÑATE GIL
GABRIEL SOLE VILLALONGA

NO VALIDA PARA LA VOTACIÓN.

Papereta de votació per a triar els procuradors a Corts de 1971 (Arxiu Municipal de Vila-real)

[47] BOE núm. 195 de 16 d'agost de 1971.

[48] Ordre de 13 de setembre de 1971 (BOE núm. 220 de 14 de setembre).

[49] Ordre de 16 d'agost de 1971 (BOE núm. 196 de 17 d'agost) i Ordre de 24 d'agost de 1971 (BOE núm. 215 de 8 de setembre de 1971).

[50] Diari *Mediterráneo*, 30 de setembre de 1971.

escollits van ser Virgilio Oñate Gil i Gabriel Solé Villalonga, encara que a Vila-real el guanyador va ser Melis amb 9.008 vots, mentre que els dos que van ser nomenats procuradors van obtenir 2.653 vots (Oñate) i 1.620 vots (Solé). Els resultats locals per districtes i seccions van ser els que apareixen en el quadre següent.

Distr. Sec.	Cens	Votants	%	Nuls	Melis	Oñate	Solé
1.1	700	509	72,7	2	431	173	88
1.2	1.138	811	71,3	22	699	228	150
2.1	699	439	62,8	7	374	151	65
2.2	937	633	67,6	13	475	140	72
2.3	728	461	63,3	7	420	114	68
2.4	1.673	676	40,4	4	582	157	123
2.5	570	358	62,8	3	319	78	55
2.6	595	301	50,6	6	258	63	54
3.1	770	535	69,5	17	475	148	61
3.2	661	461	69,7	7	425	123	42
3.3	797	502	63,0	12	468	103	74
3.4	1.361	577	42,4	13	528	160	121
3.5	594	356	59,9	10	326	113	42
3.6	893	586	65,6	6	534	173	85
4.1	934	549	58,8	16	455	180	125
4.2	1.620	965	59,6	16	875	204	142
4.3	1.289	702	54,5	15	617	146	116
4.4	852	418	49,1	8	386	63	30
4.5	682	290	42,5	2	238	61	47
4.6	428	183	42,8	0	123	75	60
Total	17.924	10.312	57,5	186	9.008	2.653	1.620

Les votacions es van realitzar el dimecres 29 de setembre, entre les 9 i les 19 hores, i cada votant havia d'escollir-ne dos entre els tres candidats. També es conserven les dades de participació, que ací oferisc amb percentatges, a diferents hores del dia.

Districte Secció	A les 11 hores	A les 13 hores	A les 16 hores	A les 19 hores
1.1	14,3	33,4	54,6	72,7
1.2	14,1	28,0	49,6	71,3
2.1	11,4	21,9	42,3	62,8
2.2	14,0	30,1	48,0	67,6
2.3	9,3	24,7	44,0	63,3
2.4	4,8	12,4	23,0	40,4
2.5	10,0	24,7	41,1	62,8
2.6	9,6	18,5	34,1	50,6
3.1	14,2	27,4	51,7	69,5
3.2	17,1	30,4	55,5	69,7
3.3	16,2	28,9	44,7	63,0
3.4	7,0	15,4	25,9	42,4
3.5	14,5	25,3	42,9	59,9
3.6	18,5	29,7	50,3	65,6
4.1	17,2	27,8	45,4	58,8
4.2	11,7	21,5	37,2	59,6
4.3	11,6	22,3	37,5	54,5
4.4	10,2	Sense dades	31,5	49,1
4.5	8,2	Sense dades	30,1	42,5
4.6	7,0	Sense dades	31,8	42,8
Total	11,7	21,1	39,8	57,5

Com podem veure, les seccions i districtes que es mostren per sota de la participació mitjana del poble van ser els tradicionals, el districte segon (secció 4a i 6a)[51] i tercer (secció

[51] El districte 2n secció 4a comprén els carrers d'Almassora (des de Santa Caterina fins al final), Borriol, Calvari (des de Santa Caterina fins al final), Castelló, Quarta de Navarra, 18 de Juliol (des de Santa Caterina fins al final), General Aranda, Maestrat, Pilar, Pintor Orient (des de Santa Caterina fins al final), Riu, Santa Caterina (parells), Santa Isabel (des de Santa Caterina fins al final), Santa Quitèria, Partida Solades, Treball, travessia de Borriol i Vázquez de Mella (des de Santa Caterina fins al final); el districte 2n secció 6a, els carrers d'Almassora, Calvari, plaça del Calvari, Ermita, Partida Madrigal, Molí Bisbal, Salut, Santa Bàrbara, Santa Caterina i travessia de Santa Bàrbara.

4a)[52], als quals es va unir el districte quart (secció 3a, 4a, 5a i 6a).[53] Si observem les xifres finals podem constatar una tendència que presenta una disminució de la participació que va des del centre del poble, on tenim les taxes de participació més altes, fins a la perifèria, on trobem les taxes més baixes.

Conclusions

La primera consideració que hem de fer, de forma clara, és que aquestes eleccions són una manera de participació política d'una part de la població dins d'un règim no democràtic, amb un impacte molt reduït sobre les decisions polítiques, menys encara en les d'abast nacional i un poc més sobre les d'àmbit municipal.

Com assenyala Javier García Fernández[54], la participació electoral durant el franquisme ha de mirar-se amb moltes reserves ja que es va fer sota un ambient de falta de llibertats públiques, coacció psicològica i una reducció molt significativa de les persones convocades a les votacions, condicions d'abast general que podríem aplicar igualment al cas de Vila-real. El mateix autor també diu que el 1948 es van presentar, en tota Espanya, candidatures *oficials*, de persones lligades a l'aparell franquista, és a dir, falangistes del Movimiento, enfront de candidatures no oficials, però que no tenien res a veure amb cap dels grups derrotats en la passada Guerra Civil, és a dir, persones de tarannà molt conservador però no integrades dins de l'estructura del partit únic (FET de las JONS). En el cas de Madrid, l'autor també indica que les eleccions municipals eren el trampolí per a introduir dins de l'Ajuntament persones vinculades als grups de pressió econòmica vinculats als interessos immobiliaris. Les eleccions de final dels anys seixanta i principis dels setanta, el tardofranquisme, van fer augmentar l'abstencionisme lligat a una major consciència política dels ciutadans que veien que els representants escollits, tant en l'àmbit municipal com els procuradors a les Corts, estaven molt allunyats dels seus interessos concrets.

[52] El districte 3r secció 4a comprén els carrers de la 55a Divisió (parells), Circumval·lació (des del carrer d'Onda fins a Santa Llúcia), Cordó, Cronista Traver (des de la 55a Divisió fins al final), Creus Velles (des de la 55a Divisió fins a Circumval·lació), Ambaixador Mascarell, Ermita (imparells des de la 55a Divisió fins al final), Fàbrica, Màrtirs de la Independència, Onda (des de la 55a Divisió fins al final), Pintor Orient (des de Cronista Traver fins a Ermita), Sant Joan Bosco, Santa Llúcia (parells des de la 55a Divisió fins a Circumval·lació), Serreria, travessia Cordó-Campos, travessia Cordó-Coret.

[53] El districte 4t secció 3a comprén Circumval·lació (des de Josep Ramon Batalla fins a Pietat), Josep Ramon Batalla, Miralcamp, Pietat, Partida Pinella, Rei en Jaume, Sant Bertomeu, Sant Blai, Sant Ferran, Sant Joan Evangelista, Sant Lluc, Sant Manuel, Sant Marc, Sant Mateu i travessia de Sant Manel; el districte 4t secció 4a comprén Lloreta i Pla Redó; el districte 4t secció 5a comprén Bellaguarda i Pi, i el districte 4t secció 6a comprén Forn.

[54] García Fernández, Javier, <*https://elpais.com/diario/1977/08/23/madrid/241183461_850215.html*>. En l'article, l'autor analitza les eleccions a la ciutat de Madrid sota el franquisme.

En el cas de Vila-real, podem extraure algunes consideracions que difereixen un poc de les esmentades abans.

Participació en les eleccions municipals pel terç familiar i a procuradors a corts pel terç familiar a Vila-real (1948-1973)

TIPUS D'ELECCIÓ	ANY	PARTICIPACIÓ (%)
Eleccions municipals	1948	65
Eleccions municipals	1951	75
Eleccions municipals	1954	69,23
Eleccions municipals	1957	54,70
Eleccions municipals	1960	67,15 (65 prov.)
Eleccions municipals	1963	79
Eleccions municipals	1966	46,85
Eleccions municipals	1970	82,75
Eleccions municipals	1973	67,60
Eleccions a procuradors a Corts	1967	74,75 (72 prov.)
Eleccions a procuradors a Corts	1971	57,50 (60 prov.)

Font: Elaboració pròpia

Pel que fa a la participació podem veure que no fou exageradament elevada, fins i tot l'any 1966 fou inferior al 50 % del cens electoral, que ja de per si estava mutilat oficialment. Una altra consideració que hem de fer és si les xifres de les votacions són o no fiables. En principi, en la documentació no apareixen falsificacions evidents de les dades, a banda d'algunes errades menors en fer el recompte de vots, la qual cosa no vol dir que no se'n feren, ja que coneixent l'àmplia tradició de falsificació dels resultats electorals a l'Espanya de la Restauració (1875-1931), no seria estrany que sota una presentació *neta* s'emmascararen uns resultats falsos. El que també es conserva són les diferents amonestacions que les autoritats provincials van fer a les autoritats locals per a fomentar la participació, encara que, pels resultats electorals, no pareix que foren seguides de forma molt estricta i tampoc és massa evident que les conseqüències, per aquest relaxament en el compliment de les ordres de la superioritat, foren força dures sobre les màximes autoritats locals. Podem conéixer la participació als diferents districtes i seccions de sis eleccions, la major part dels anys seixanta i setanta per només una dels anys cinquanta, i podem constatar una certa continuïtat en les tendències abstencionistes, així la secció 4a del districte 3r apareix en totes les votacions com la que vota per sota de la mitjana de participació del poble, també el districte 4t, sobretot les seccions de les Alqueries, tenen un participació per sota de la mitjana a final dels seixanta i principis dels setanta; finalment, la secció 4a del districte 2n també vota per sota de la mitjana en cinc de les sis votacions de les quals tenim dades. En conclusió, i a grans trets, podríem dir que la zona

centre vota més que la perifèria, de la qual cosa podríem induir que hi ha més gent crítica amb el règim en aquesta última zona urbana.

Les característiques dels regidors escollits pel terç de representació familiar en les eleccions són bastant uniformes. La mitjana d'edat se situa en els 42 anys, entre els 27 anys del més jove i els 61 del més vell, encara que la majoria (11 sobre 25) està entre els 40 i els 50 anys. Respecte a les activitats professionals, hi ha un predomini de les englobades dins del sector terciari (12 sobre 25) i, dins d'aquest, són majoritaris els que se situen dins de l'activitat comercial (8 dels 12) en les seues diferents formes; quasi tan nombrosos com el grup anterior són els que s'engloben dins del sector primari (10 de 25), com ara llauradors, agricultors o propietaris; finalment, són pocs els que podríem qualificar dins del sector secundari (3 de 25) i els tres en funcions més de direcció que no pas de treball mecànic. Evidentment, tots reconeixen saber llegir i escriure i, pel que fa a la situació dels seus domicilis habituals, la majoria estan ubicats dins del districte primer (11 de 25), situat al centre de la vila; del districte segon en trobem 7, del tercer 6 i del quart 1; és a dir, la majoria pertany a la zona més cèntrica del poble i són menys nombrosos quan ens allunyem d'aquest centre.

En totes les eleccions, el governador civil demana a l'alcalde que li comunique la filiació política dels candidats escollits, juntament amb els resultats en vots de cadascun d'ells. D'aquesta manera he pogut esbrinar les diferents filiacions polítiques dels candidats, encara que només m'han arribat les de 19 candidats sobre els 25 que van ser escollits. També he afegit, quan ha sigut possible, la seua filiació política d'abans de la Guerra Civil. És clar que no hi ha cap sorpresa, tots són d'ideologia compatible amb el règim franquista, ja que en cas contrari no hagueren pogut arribar ni a presentar-se a les eleccions. Així, 5 es manifesten pertanyents al partit únic, FE de las JONS; 4 es qualifiquen com a tradicionalistes, és a dir, pertanyents al sector carlista afí al règim, encara que dos d'ells també afegeixen el qualificatiu d'excombatents (és a dir, participants actius durant la Guerra Civil en el bàndol vencedor), fet que augmentava la seua consideració dins de l'organigrama franquista; 8 simplement es qualifiquen com de dretes, cosa que em fa pensar que estarien més relacionats amb el sector catòlic del règim i que en el context de Vila-real, tant abans com després de la Guerra Civil, era preponderant en els grups de població d'ideologia més conservadora; també trobem dos casos que afegeixen algun qualificatiu, a més de ser de dretes, com formar part de la Guàrdia de Franco[55] o haver format part del Frente de Juventudes.[56] Finalment, dels 25 escollits, 7 d'ells, situats cronològicament en els anys quaranta i cinquanta, havien format part durant la Segona República d'algun partit (Dreta Regional Valenciana, Joventuts del mateix partit) o

[55] Organització paramilitar existent a Espanya entre 1944 i 1977, que estava formada al principi per falangistes de la primera fornada (*camisas viejas*) i que després incloïa els elements d'extrema dreta i més immobilistes del règim franquista.

[56] Organització infantil i juvenil de FET de las JONS.

associació (Federació d'Obrers Catòlics, sindicats catòlics) d'ideologia conservadora o de dretes.

En conclusió, amb aquestes eleccions, el franquisme intentava crear els quadres en l'àmbit local per a mantenir l'estructura de la seua organització política i formar els possibles dirigents que pogueren aspirar a llocs més elevats dins de la jerarquia franquista. Finalment, no es poden equiparar aquestes eleccions amb les desenvolupades en un règim democràtic, entre altres qüestions, per no haver-hi la possibilitat de presentar-se opcions polítiques diferenciades de les que formaven el franquisme i quan el mateix Estat franquista durant tota la seua vigència va exercir la violència (execucions sumàries, empresonaments, multes, pallisses) contra tots aquells que no pensaven igual i que ho manifestaven.

Documentació

Butlletí Oficial de la Província. Arxiu de la Diputació de Castelló.

Caixes núm. 300, 301, 304, 318, 319 i 321. Archivo General de la Administración. Presidencia del Gobierno. Secretaría General del Movimiento. Delegación Nacional de Provincias.

Caixes núm. 743, 11.205, 11.207 i 11.259. Arxiu Provincial de Castelló.

Diari *Mediterráneo.* Arxiu Municipal de Castelló.

Documents núm. 30/1945, 2/1946, 90/1954, 102/1957, 120/1960, 67/1963, 77/1966, 114/1967, 164/1970, 131/1971 i 54/1973. Arxiu Municipal de Vila-real.

Bibliografia

Cerón, Cristian Matías. «Institucionalización y legitimación del nuevo estado. Referéndum y elecciones municipales en Málaga durante el primer franquismo». *Historia Actual On Line*, núm. 12, 2007, p. 107-118.

Domper, Carlos. «El franquismo a través de las urnas. Metodología, fuentes y retos para una aproximación electoral al régimen de Franco». *Política y Sociedad*, núm. 55. Madrid: Ediciones Complutense, 2018, p. 115-134.

Fraga, Manuel; Velarde, Juan; Campo, Salustiano del (codirectors). *La España de los años 70*. Madrid: Moneda y Crédito, 1974, 3 vol.

Martínez, Miguel. «Representación. Elecciones. Referéndum». *La España de los años 70* (Velarde i altres ed.), vol. 3. Madrid: Moneda y Crédito, 1974, p. 1393 i 1395.

Mezquita, Pascual. «La Transició a Vila-real: les eleccions de juny de 1977». *Font*, núm. 20. Vila-real: Ajuntament de Vila-real, 2018.

— «Referèndums franquistes a Vila-real». *Font*, núm. 21. Vila-real: Ajuntament de Vila-real, 2019.

Miranda, José Antonio; Pérez, Juan Francisco. «Actitudes falangistas ante las elecciones municipales (1948-1957)». *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Contemporánea 1991-1992*. Universitat d'Alacant, 1992, 8-9, p. 139-147.

Solé, Jordi. «Elecciones municipales y estructura del poder político». *Estudios de Ciencia Política y Sociología. Homenaje al profesor Carlos Ollero*. Madrid, 1972, p. 785-800.

6

Jacinto Heredia Robres

MEMÒRIA DEL CINE CLUB

Emblema de l'associació

Memòria del Cine Club

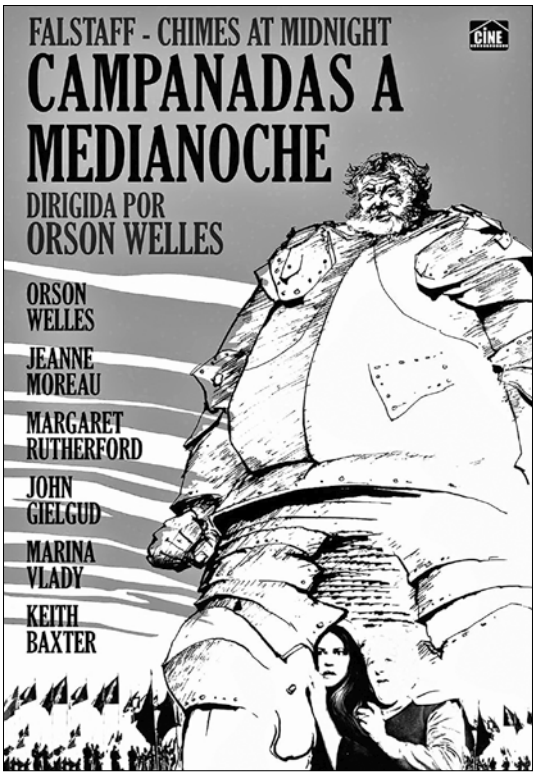

El Cine Club Villarreal va començar a funcionar d'una manera informal, però amb un destacable èxit de públic aficionat, al saló del cine Bahía de la ciutat, la quarta setmana del mes de gener de 1968 amb una breu sèrie de projeccions que van culminar amb l'obra mestra del director nord-americà Orson Welles *Campanadas a medianoche*.

Un nom clau per a l'inici d'aquesta associació cultural va ser el de Rafael Llopis Castelló, professor de Física i Química, que al juliol de 1966 va arribar al nou institut d'ensenyament mitjà de Vila-real acabat d'inaugurar, i nomenat director del centre en ser el seu primer catedràtic. Tot just al cap de tres mesos, després d'haver participat en la selecció del professorat, va deixar transitòriament la direcció de l'institut en mans del professor de Dibuix, Juan Renau, i va marxar en comissió de serveis durant un curs a la ciutat francesa de Caen, per a conéixer noves orientacions didàctiques als liceus i el seu funcionament, becat pel Govern francés.

Durant els nous mesos de la seua estada, va tenir ocasió de comprovar la innovadora activitat cultural desenvolupada al Théâtre-Maison de la Culture[1] d'aquella població, que va marcar els seus objectius pedagògics i culturals en retornar de la ciutat normanda per al curs 1967-68. Una idea que prompte va transmetre al conjunt de nous professors del

[1] El TMC de la ciutat de Caen va experimentar després de la seua reconstrucció una innovadora programació cultural sota la direcció de l'actor Jo Tréhard, a partir de l'abril de 1963, que a més d'espectacles teatrals i musicals de primer ordre, incloïa exposicions, conferències i projeccions de cinema d'art i assaig tots els dies de la setmana, des de migdia fins a mitjanit. La persistent oposició de la burgesia local i els enfrontaments amb el govern municipal que, aprofitant els fets del maig del 68 va retirar la subvenció, va fer que l'activitat es donara per tancada de manera definitiva a l'agost de 1969.

centre vila-realenc, molts d'ells procedents de la ciutat de València i amb contactes amb l'ambient cultural de la capital.[2]

Amb el jove equip es va aconseguir la col·laboració dels empresaris del cine Acteón, que van proporcionar el lot de films, i la col·laboració de membres redactors de la revista *Cartelera Túria* que van acudir per a realitzar la presentació dels programes i els debats posteriors a la projecció. L'excel·lent acollida popular d'aquest cicle inicial va fer pensar al grup d'aficionats que l'havia promogut l'oportunitat de realitzar d'una manera continuada projeccions de pel·lícules de la llista que disposava la Federació Nacional de Cineclubs. I així, a partir del mes de febrer del mateix any i amb una periodicitat quinzenal, que es va estendre al llarg de tres mesos consecutius, van ser presentades una sèrie de pel·lícules, projectades amb una màquina de 16 mm a la sala d'actes del centre d'ensenyament mitjà.[3] Durant aquestes setmanes va començar a consolidar-se el funcionament del Cine Club, en poder reunir-se una primera llista de socis que serien els que donarien empenta i vigor a les realitzacions immediates.[4]

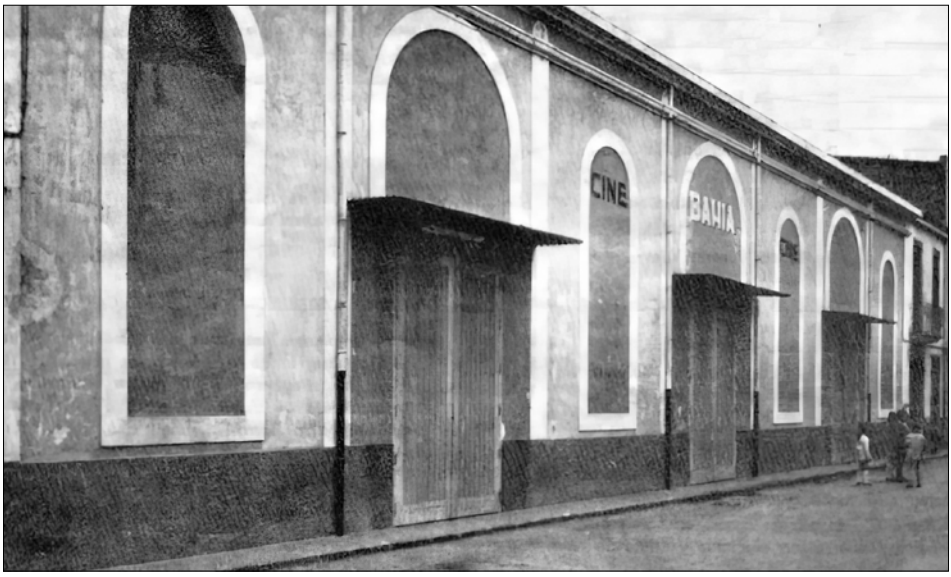

Cine Bahía

[2] Cal recordar entre ells noms com els de Manuela Balanzá, Emilio Ladrón de Cegama, Antonio Arrufat, Gonçal Zaragoza, Fernando Casal, que van impulsar una opció progressista en l'ideari del centre, no sense enfrontaments amb el professorat més conservador, i inclús reaccionari per la seua adscripció o procedència de les files de l'anomenat Movimiento Nacional, els quals es traduirien als pocs anys en un dramàtic conflicte que va afectar tota la comunitat educativa.

[3] Després d'infructuoses demandes de millores pedagògiques de la direcció del centre al Ministeri d'Educació, entre d'altres, la dotació d'un projector de cinema per a la sala d'actes, on estava prevista la corresponent cabina, finalment va ser l'Ajuntament de Vila-real qui va fer la donació d'un senzill projector amb el qual començaren les sessions cinematogràfiques per als alumnes i els socis.

[4] El vila-realenc José Luis Fortuño Moner, pintor de professió, cineasta aficionat i amic personal de Rafael Llopis va ser des dels inicis ànima del Cine Club com a projeccionista i directiu de l'associació.

Per tal de dur a terme una nova convocatòria d'aficionats es va programar un nou cicle de quatre pel·lícules, encapçalades per *Ciudadano Kane*, novament del genial Orson Welles, al cine Bahía vila-realenc. La projecció de les pel·lícules estava precedida, com ja era habitual, per una adequada presentació i es concloïa la sessió amb un breu col·loqui. Amb això es va aconseguir reunir de manera decidida un nodrit grup d'estudiosos del cinema que, per primera vegada a Vila-real, consolidava el nivell cultural cinematogràficament parlant. Van començar a gestionar els tràmits per a l'oportuna integració en la Federació Nacional de Cineclubs, i es van redactar de manera formal els primers estatuts com a associació cultural.

Ingrés en la Federació Nacional de Cineclubs

L'any següent, i a la vista dels èxits aconseguits, el Cine Club va creure oportú col·laborar en les festes patronals de la ciutat, i va aportar amb les seues activitats un major esplendor a les celebracions locals. Per aquest motiu, sent alcalde de la ciutat el senyor Juan Vilanova Verdiá, es va incloure en el programa oficial de les festes de l'any 1969 una pàgina en la qual es convidava els socis i simpatitzants del Cine Club a la III Setmana de Cinema, que va tenir lloc els dies 5, 6 i 7 de maig al cine Infanta d'Aragó. Aquesta setmana, tal com reflectia el citat programa, va estar patrocinada per l'Ajuntament, l'institut Francisco Tárrega, i les col·laboracions de l'emissora Ràdio Popular de la Plana i l'empresa d'exhibició Esyde SL, la propietària del local. Les pel·lícules programades van ser: *Fahrenheit 451, Yo, yo, yo y los demás* i *Amèrica, Amèrica*. En la mateixa convocatòria s'anunciava que el Cine Club Villarreal havia ja ingressat com a membre de la Federació Nacional, però fins al mes de febrer de l'any immediat no va iniciar regularment les seues activitats. El dia 20 d'aquest mes es va iniciar un cicle d'onze films integrat per una sèrie

Carnet de cineclubista (part de davant)

MINISTERIO DE INFORMACION Y TURISMO

Reglamento Nacional de Cine-Clubs.

Art. 4.º—Solamente los socios podrán tener acceso a las sesiones cinematográficas que organicen los Cine-Clubs.

Los socios podrán ser numerarios o de honor. Los primeros estarán obligados al pago de las cuotas ordinarias y, en su caso, de la cuota de entrada que pueda fijarse por los Cine Clubs.

En ningún caso se admitirá la cualidad de socio transúnte.

Tanto los socios numerarios como los de honor, deberán hallarse provistos del correspondiente carnet que será personal e intransferible.

(Orden del 4-7-63 B. O. del E., núm. 178)

CREDENCIAL CINECLUBISTA

El carnet cineclubista es una credencial de suma utilidad, cómoda y práctica que al titular de la mismo le permitirá acreditarse ante otros cine-clubs españoles, de localidad distinta a la de su residencia, y poder conseguir con ello el acceso a sus sesiones.

Esta relación cordial cineclubista que mantienen los cine-clubs españoles y a la cual se han sumado varios por medio de la Federación Nacional no es de obligado cumplimiento para los mismos, solamente tiene un carácter u obligación de tipo moral que todos los buenos cine-clubs federados cumplen muy gustosos.

Carnet de cineclubista (part de darrere)

de clàssics del cinema francés.[5] Totes les pel·lícules es van projectar en 16 mm a la sala d'actes de l'institut que, a partir d'aquest moment, es convertiria en la seu social del Cine Club, gràcies al suport de la direcció del centre educatiu. El final d'aquest cicle va enllaçar amb la IV Setmana de Cinema, de nou inclosa en les festes patronals de la ciutat i que va comptar amb el patrocini de l'Ajuntament i el centre de batxillerat, amb la col·laboració de Ràdio Popular de la Plana. Amb un nou èxit aclaparador d'assistència es va tancar el tercer curs d'activitats.

Institut nacional d'ensenyament mitjà el 1966

[5] La professora de francés, Susana Sanjuán Pedraza, esposa de Rafael Llopis, va ser l'encarregada de gestionar davant de les institucions culturals del Govern francés la cessió del conjunt de pel·lícules projectades.

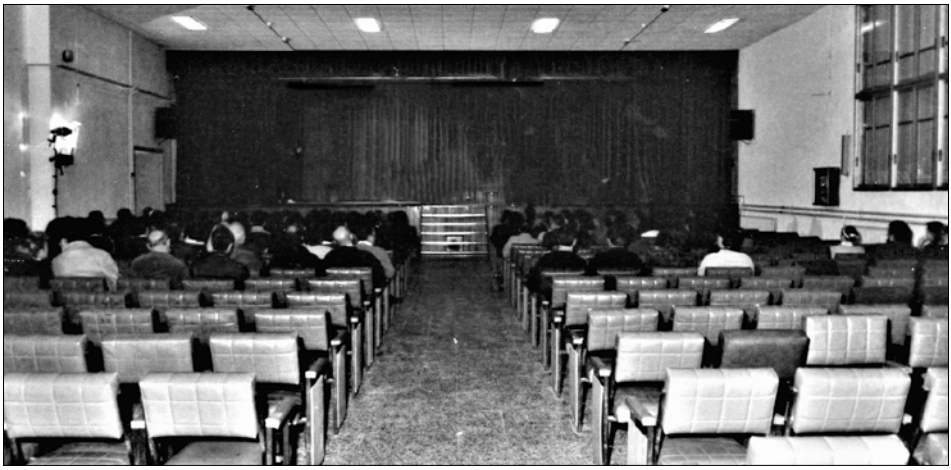

Sala d'actes de l'institut

Vestíbul de la sala d'actes, al pati de l'institut

Roma, città aperta, l'obra clau del moviment neorealista italià, va inaugurar la temporada següent, ja a principis del mes de febrer i, amb lleugera intermitència, van continuar programant-se les pel·lícules a un ritme que va començar sent quinzenal per convertir-se aviat en setmanal. Els films es van projectar ja en 35 mm, una dotació de millora de les infraestructures de l'institut concedida finalment pel Ministeri d'Educació, després de successives demandes.[6]

[6] El necessari i anhelat projector de 35 mm, amb sistema lumínic d'elèctrodes de carbó, proporcionat pel Ministeri tenia l'inconvenient d'admetre una sola bobina de cel·luloide, de duració aproximada de 60 minuts, a diferència de les sales comercials que disposaven de dos projectors de canvi automàtic que permetia la continuïtat de les pel·lícules sense talls d'imatge. Calia desmuntar la bobina, tot parant la projecció i col·locar una segona mentre es rebobinava manualment la primera. Els minuts de pausa en la sessió que calia fer, era aprofitat pels assistents per a eixir de la sala, comentar els detalls del film i, normalment fer plans per a l'immediat cap de setmana.

Projector de 35 mm

La V Setmana de Cinema, dedicada a les obres de Carlos Saura, va tenir lloc la vespra de les festes patronals del mes de maig, amb una nova col·laboració municipal que va ajudar a eixugar el dèficit econòmic que es produïa, fruit de les constants despeses d'aquesta difícil primera època. En ella, les ocasionals aportacions materials i morals de les autoritats van significar un constant motiu d'estímul.

Al costat d'això, no es pot ometre, per descomptat, el suport i l'alé que la direcció i el claustre de professors de l'institut[7] van oferir a la naixent associació cultural, amb la cessió desinteressada del seu local, el que suposava un estalvi considerable de despeses de tot tipus, als quals l'associació no haguera pogut fer front en el seu conjunt, sumat

[7] Aquest suport inicial al Cine Club Villarreal va ser la generosa tònica dels successius equips directius de l'institut durant tot el període d'existència de l'associació cultural, les activitats de la qual eren considerades com a pròpies del centre educatiu, com una manifestació important del seu objectiu en aquells anys de convertir-se en un focus cultural a la ciutat, acompanyat per conferències, recitals musicals i representacions de teatre.

a una fructífera col·laboració personal de tots els seus membres, que participaren amb els seus suggeriments de programació i de manera ocasional en la presentació de les sessions. Finalment, cal fer un merescut reconeixement a Ràdio Popular de la Plana i al seu director Juan Soler, que en tot moment va ser un entusiasta difusor de les inquietuds, projectes i realitzacions del grup de cinèfils.

Sessions setmanals

El quart any d'activitats va concloure amb sengles cicles dedicats al director anglés Richard Lester i a un grup de pel·lícules amb contingut psicològic que van ser presentades sota el títol general de *Violencia mental*. La programació setmanal de films es va iniciar el dia primer d'octubre de 1971 i, tot i les nombroses vicissituds que el Cine Club va sofrir des del primer moment, es va procurar sempre mantenir el ritme de les sessions, fins i tot incrementar-lo amb diverses projeccions ocasionals.

Cal destacar que, des d'aquesta temporada, les sessions de cada divendres a les deu de la nit eren complementades amb documentals i curtmetratges d'entre els més interessants que era possible contractar en el reduït mercat de l'època. Aquest costum va ser mantingut fins que les considerables alces dels preus de contractació van fer aconsellable reduir-lo o suprimir-lo, inclinant els pressupostos en la recerca d'una millor selecció dels curtmetratges. No van ser tampoc estranyes a la programació algunes sessions dobles o les superproduccions de durada superior a l'habitual.

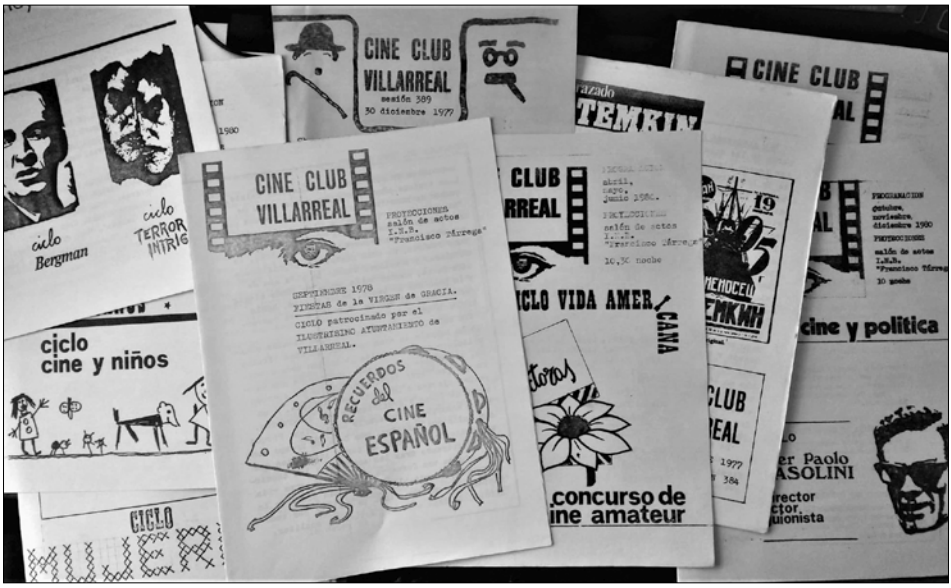

Programes ciclostilats

Durant l'any 1972 i alternant amb altres films de destacat interés el Cine Club va presentar els cicles següents: *Recuerdos del cine español* amb un total de cinc llargmetratges als quals caldria afegir el Festival del Curtmetratge Espanyol ofert el 29 de març; altres cinc films van constituir durant el mes d'abril el cicle de *Terror e intriga*; altres es van dedicar al cinema contemporani a Hollywood, l'antiga meca cinematogràfica, i a les produccions txecoslovaques més recents. El cinema d'autor va estar representat per la revisió de dues de les més famoses realitzacions del genial Charles Chaplin: *El circo* i *El chico*, i per sengles cicles dedicats a Joseph Losey (sis films) i François Truffaut (quatre films).

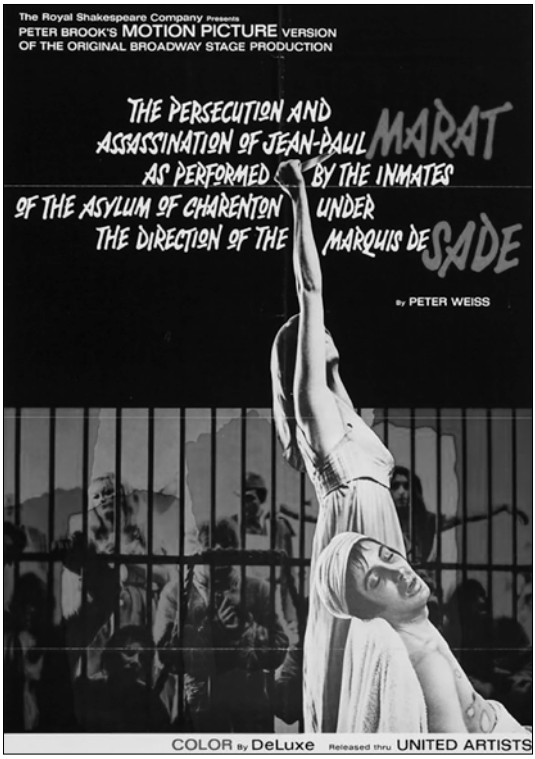

Al mes de novembre va tenir lloc una de les sessions més concorregudes i memorables de la temporada, amb la projecció de *La persecución y asesinato de Jean Paul Marat, representados por los internos del asilo de Charenton bajo la dirección del Marqués de Sade*. La celebèrrima obra de Peter Brook va congregar a la sala de projeccions aficionats de les poblacions de la contornada, la qual cosa va ser el punt de partida per al despertar de nombroses inquietuds cinèfiles que van fer florir arreu de la comarca en les temporades següents una sèrie de cineclubs més o menys sòlids, alguns d'efímera existència, però altres de fructífera tasca cultural en la seua respectiva població.[8]

A banda de l'èxit extern, aquesta sessió va representar per a l'associació un substanciós increment en el nombre d'afiliats que, per tant, va repercutir gràcies a les quotes mensuals en una millora econòmica amb la qual pal·liar les creixents despeses i en una superior selecció dels films programats.

A partir de gener de 1973 la tasca del Cine Club es mostrava ja plenament consolidada i, excepte alguns inevitables xicotets problemes en la seua estructura, molt ben afermada. L'any es va iniciar, gràcies a l'aportació de material de la Federació Nacional, amb el qual

[8] Durant prou de temps va ser habitual l'arribada d'autobusos contractats per grups de socis provinents de les poblacions de l'entorn comarcal, des de Castelló fins a la Vall d'Uixó.

va passar a ser un dels cicles més celebrats, complets i originals: el dedicat al comediant Buster Keaton, amb una selecció de les obres rescatades de l'oblit per Henri Langlois a la Cinemateca Francesa l'any 1962. A aquest van seguir altres cicles més breus consagrats una vegada més a autors espanyols, al costat d'un segon festival de curtmetratges, i durant el mes d'abril un altre dedicat al cinema musical.

Canvi de local de projeccions

Però a mitjans del mes de maig, i per causes que no van quedar aclarides de manera definitiva pels tècnics investigadors, es va declarar un incendi a l'escenari de la sala d'actes de l'institut, en el qual poc abans s'havien realitzat els assajos previs per a la realització d'una revista parlada dedicada a les festes patronals. Per fortuna no es van produir danys personals, però la intensitat del foc va destruir gairebé tot el mobiliari, material i instal·lacions. El Cine Club va perdre d'improvís no només moltes de les seues propietats, sinó la seu de les activitats setmanals i la seguretat de comptar amb un local adequat per a donar-los continuïtat.[9]

Estat de la sala d'actes després de l'incendi el 1973

[9] Com a anècdota curiosa dins de la gravetat de l'incendi, cal recordar que el film programat per a aquella ocasió i amb el qual es van reprendre les sessions, portava per títol *Queimada*, una obra de rellevant contingut polític i històric dirigida per l'italià Gillo Pontecorvo i protagonitzada per Marlon Brando.

Amb l'ajuda de diversos estaments i amb un suplement en la quota mensual dels afiliats s'aconsegueix prompte el trasllat funcional al cine Bahía, amb la col·laboració més o menys directa que s'havia comptat ja des dels primers dies d'existència de l'entitat. D'aquesta manera es va perdre tot just una setmana de programació en la marxa de les activitats, tot i que a partir d'aquest moment s'haguera de fer front a un nou obstacle econòmic, en una situació que hauria de prolongar-se durant més de dos anys.

En el nou local continuen els programes, entre els quals cal destacar els cicles dedicats als directors de l'anomenada *generació perduda* nord-americana, a l'espanyol Luis Buñuel, i a les cinematografies japonesa i dels països de l'Europa oriental. Precisament, aquest cicle sota el títol *Aproximación al Este* va despertar tots els innocents i mesurats arguments de les obres que s'exhibien, les suspicàcies de les autoritats governatives donada la crítica situació política que s'estava travessant, i en les sessions no va faltar als ulls observadors una discreta presència policial, sense conseqüències negatives.

Les majors dimensions del local en què es desenvolupaven els col·loquis posteriors a la projecció impedien sovint la bona marxa d'aquests, en resultar complicada la formació d'un grup compacte de participants que pogueren escoltar-se debatent entre ells, tot i l'esforç dels presentadors i coordinadors; el problema econòmic es va tornar urgent en haver d'abonar els inevitables pagaments pel lloguer de la sala de manera continuada, al qual s'havia d'afegir la pujada de les tarifes de contractació de les pel·lícules, això va fer necessari un nou augment en l'import de les quotes als afiliats, amb la conseqüència d'un apreciable retraïment en el flux de noves inscripcions.

Van ser moments molt complicats per al Cine Club, però malgrat tot es van seguir programant breus cicles dedicats als directors Ingmar Bergman, Jean Luc Godard, Claude Chabrol, novament Luis Buñuel, i altres amb la recuperació d'obres clàssiques d'Eisenstein, Chaplin o els mestres del neorealisme italià. Només l'esforç personal permanent del xicotet equip directiu i la fidelitat de nombrosos aficionats que els van donar suport enmig d'aquestes dificultats van evitar l'enfonsament o la dissolució del Cine Club que va haver de renunciar, però, a prou dels seus projectes.

La programació de 1975 es va ressentir d'aquestes dolentes circumstàncies, ja que no va ser possible concordar cap cicle temàtic ni d'autor, tot i que no hi mancaren grans obres com *Ludwig*, de Luchino Visconti, *La noche* de Antonioni, el documental *Woodstock* sobre el gran festival musical del moviment *hippie* als Estats Units, o *Johnny cogió su fusil* de Dalton Trumbo que va tancar la temporada, entre d'altres films de precisa actualitat i d'evident impacte entre els fidels associats. Malgrat tots els inconvenients morals i econòmics que el Club travessava, va seguir sent una de les primeres entitats culturals de la ciutat.

Retorn a l'institut de batxillerat

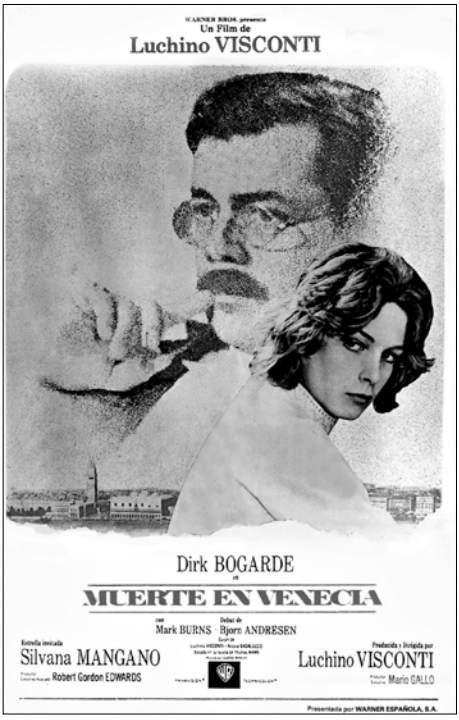

Feliçment, amb data 11 de juny i en un solemne acte patrocinat per la direcció i claustre de l'institut de batxillerat, aleshores ja anomenat Francisco Tárrega, el Cine Club torna a la seua antiga seu social una vegada reparats per l'Administració els enormes desperfectes produïts pel voraç incendi que s'havia declarat a la sala dues temporades enrere. En aquest acte es reposa en sessió especial el film de Luchino Visconti *Muerte en Venecia*, autèntic testament fílmic del seu autor. Aquesta tornada a la sala tradicional tanca una difícil etapa i fa preveure per a l'associació la possible recuperació de moltes de les anteriors aspiracions, el que troba oportú ressò en les noves incorporacions d'afiliats, que aquesta vegada procedeixen de manera especial dels mitjans juvenils i estudiantils, fortament interessats per l'art cinematogràfic, i que troben en l'organització cineclubística el lloc adequat per a augmentar el seu cabal de cultura i una selecta manera d'esplai.

La novena temporada d'activitats va plantejar l'hora d'enfocar amb realisme i objectivitat el futur de l'associació, sense planificar utopies fora del seu abast però tampoc abandonar una tasca que semblava ja arrelada a la ciutat i que a més comptava amb un notable prestigi en tota la comarca i inclús a la província. La programació del curs aconsegueix mantenir i fins i tot superar la mitjana de qualitat que ja havia estat norma en ocasions anteriors i que és una de les premisses bàsiques per als dirigents del Club.

Per això s'intenta des del primer moment combinar els films aïllats, que per la seua qualitat o oportunitat mereixien ser programats, amb els cicles de llargmetratges que tornen a ser incorporats amb un excel·lent nivell d'acceptació pels socis per la seua pluralitat, tant en les temàtiques tractades com en la varietat dels films que els integraven. Tornen a programar-se cicles dedicats a les produccions artístiques dels països de l'Est europeu, als nous realitzadors nord-americans, a cineastes clau com Luis Buñuel, així com els consagrats al cinema d'intriga, al documental, i sobretot els que presenten la filmografia de mestres com Bresson, Lubitsch, Makienwicz, Renoir o Welles, paral·lelament a altres dels més interessants realitzadors del panorama contemporani espanyol que són així donats a conéixer i valorats pels socis cinèfils i els recent incorporats.

Durant el curs següent, desé de la seua existència, el Cine Club entra en un cert període d'estabilitat tot i que no sempre exempt de dificultats. D'una banda les econòmiques, ja que mai es va voler elevar l'import de les quotes per sobre de l'accessibilitat de la majoria dels associats, la qual cosa va fer que s'hagueren de suprimir de cap nou els complements prèviament projectats als llargmetratges, foren documentals, o curtmetratges còmics, o de joves realitzadors espanyols. D'altra banda, la manca d'una sistemàtica col·laboració per part oficial, repetidament demandada, un suport més obert i continuat de les entitats locals i en especial del govern municipal, només manifest en ocasions molt puntuals, en relació a les festes patronals de la ciutat, com va ser el setembre d'aquest any 1977 amb un cicle de set pel·lícules protagonitzades per l'actor nord-americà Humphrey Bogart al llarg de la setmana festiva.

Esforços personals i col·lectius

Si l'entitat no va començar a trontollar va ser pel continuat recolzament dels successius equips directius del centre educatiu com ja s'ha fet constar, i la discreta i fecunda tasca del grup d'aficionats que el van portar endavant amb la seua personal disponibilitat[10] i la decidida voluntat de superació cultural en benefici de les nombroses promocions de socis i, en definitiva, dels ciutadans vila-realencs. Un treball que no es limitava a la presentació i projecció dels films anunciats, sinó que incloïa també la preparació, ordre i neteja de la sala prèvies a la sessió, muntatge i retirada en cada ocasió de la pantalla de projecció, muntatge ordenat de les bobines de cel·luloide, recollida i devolució dels voluminosos sacs amb les caixes metàl·liques que les contenien, fora per mitjà del ferrocarril, agències de transport o a la direcció dels exhibidors locals concessionaris, sense comptar les gestions de programació, publicitat, recaptació, pagaments, correspondència, etc.

Llaunes i bobines de cel·luloide dels films

[10] Durant tots aquests darrers anys i els que van seguir, el nucli directiu del Cine Club va estar format per José Luis Fortuño Moner, com a president i projeccionista, Vicente Gil Champel, com a tresorer i recaptador, i qui escriu aquesta memòria, Jacinto Heredia Robres, com a secretari, programador i presentador de les sessions. Amb ells convé recordar col·laboradors ocasionals com Manuel Pons, Bernardo Valiente, Lola Aguilella i alguns altres professors del centre.

Amb tot, el curs es va saldar amb cicles dedicats a la cinematografia alemanya i la suïssa, a la comèdia contemporània nord-americana o temes de debat polèmic que van recollir diverses versions de la realitat circumdant a través dels films integrats sota els títols *La càmera subjectiva, L'home front al poder, Cinema i política* o el cicle que va prendre com a protagonista la presència de la dona en la societat i l'art. L'any es va tancar amb una breu sèrie de grans obres mestres en la història de cinema entre les quals cal fer menció especial a la reposició pública d'*El acorazado Potemkin* d'Eisenstein.

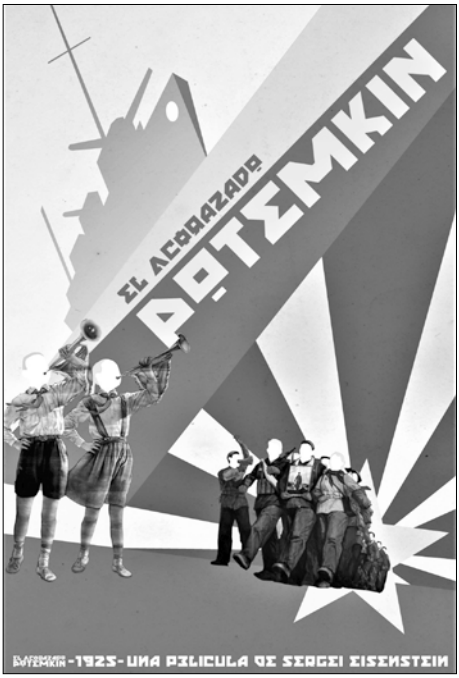

Després d'un cicle de vuit pel·lícules de directors espanyols (Regueiro, García Sánchez, Franco, Berlanga, Chávarri, Herralde, Borau i Saura) entre gener i març de 1978, el 17 d'aquest últim mes es va celebrar la sessió 400 amb la projecció del film *Aguirre, la cólera de Dios* de l'alemany Werner Herzog. En el segon trimestre hi va haver un breu lot d'obres d'Ingmar Bergman i un complet cicle de terror i intriga, a part, entre altres pel·lícules, d'un parell de documentals: el del concert *Pink Floyd en Pompeya*, i el cru relat *Estimadísimos verdugos* protagonitzat per funcionaris administradors de justícia, complementat per *Canciones para después de una guerra* també de Basilio Martín Patino al mes d'agost següent.

En aquest trimestre estiuenc hi va haver un documental musical sobre Jimi Hendrix i un altre sobre el grup Yessongs, així com un cicle de directors italians (Damiani, Comolli, Citti, Salerno i Comencini). A la programació regular del mes de setembre

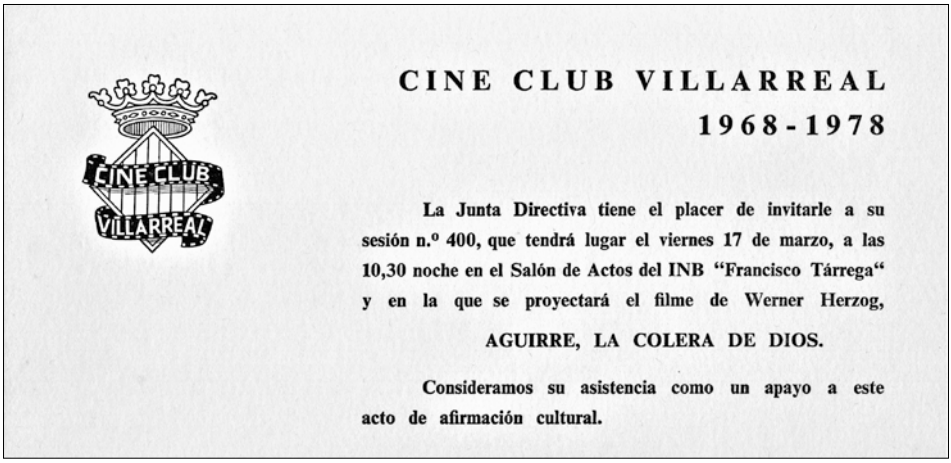

CINE CLUB VILLARREAL
1968-1978

La Junta Directiva tiene el placer de invitarle a su sesión n.º 400, que tendrá lugar el viernes 17 de marzo, a las 10,30 noche en el Salón de Actos del INB "Francisco Tárrega" y en la que se proyectará el filme de Werner Herzog,

AGUIRRE, LA COLERA DE DIOS.

Consideramos su asistencia como un apayo a este acto de afirmación cultural.

Invitació sessió 400

es va afegir una nova col·laboració amb l'Ajuntament de la ciutat durant les festes de la Mare de Déu de Gràcia, amb un cicle de projeccions de lliure accés sota el títol de *Recuerdos del cine español*[11] per a les sessions del qual va quedar insuficient l'aforament de la sala d'actes de l'institut.

L'any es va tancar amb un cicle sobre problemàtiques juvenils i un altre de caràcter polític l'eix central del qual va ser la projecció en successives sessions del documental de Patricio Guzmán *La batalla de Chile*. Per a ambdues parts: *La rebelión de la burguesía* (1975) i *El golpe de estado* (1976) es va comptar per als debats posteriors amb la presència del periodista Ernest Nabàs que, havent estat sacerdot obrer en una parròquia dels suburbis de Santiago de Xile durant els fets, va ser testimoni directe del que narraven els films i va patir durant prou de temps les represàlies de la dictadura de Pinochet.

Als cicles sobre el nou cinema suís i una nova aproximació al cinema de l'Est europeu (Polònia, Rússia, Txecoslovàquia)

[11] El peculiar conjunt de films d'aquest exitós cicle popular va estar integrat per les obres: *El clavo* (Rafael Gil, 1944), *Agustina de Aragón* (Juan de Orduña, 1950), *La hermana San Sulpicio* (Luis Lucia, 1952), *Doña Francisquita* (Ladislao Vajda, 1952), *El pescador de coplas* (Antonio del Amo, 1953), i *Esa voz es una mina* (Luis Lucia, 1955).

del primer trimestre de 1979 es van unir altres sobre els problemes en l'educació, i sobre les causes i efectes de la Guerra Civil espanyola, a més d'obres clau com *La jauría humana* d'Arthur Penn o *Dersu Uzala* d'Akira Kurosawa, entre altres diverses. I també una sessió especial oberta al públic en general amb la projecció del musical *Jesucristo Superstar* el dimarts 10 d'abril, en plena Setmana Santa, novament amb la sala al complet amb assistents de totes les edats.

Els mesos d'estiu van ser ocupats per un cicle de cinc films amb rerefons d'anàlisi psicològica, i altres dos que van oferir de manera alternada pel·lícules protagonitzades pel comediant Buster Keaton amb altres recents de directors espanyols (Estelrich, Ungría, Suárez, García Sánchez i Fernán Gómez). En els últims mesos es va repetir l'experiència de programació de títols variats amb un cicle de cinema francés (Baratier, Marquand, Chabrol, Casaril) per finalitzar amb un nou repertori de grans clàssics (Wilder, Polansky, Coppola, Bergman) que van culminar amb la projecció de les dues parts de la pel·lícula *Novecento* de Bernardo Bertolucci en dues sessions successives al mes de desembre.

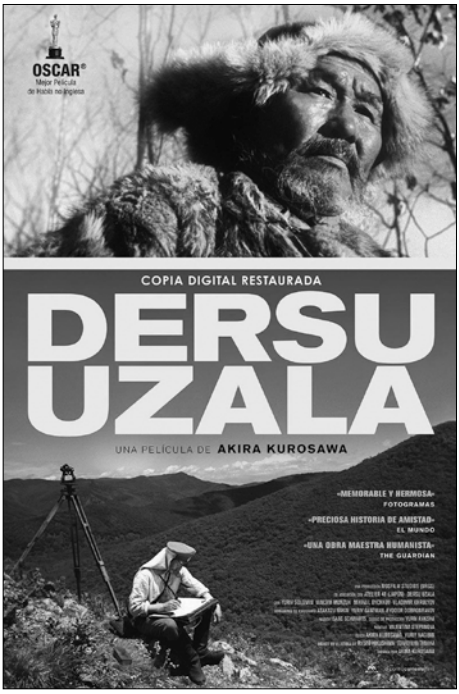

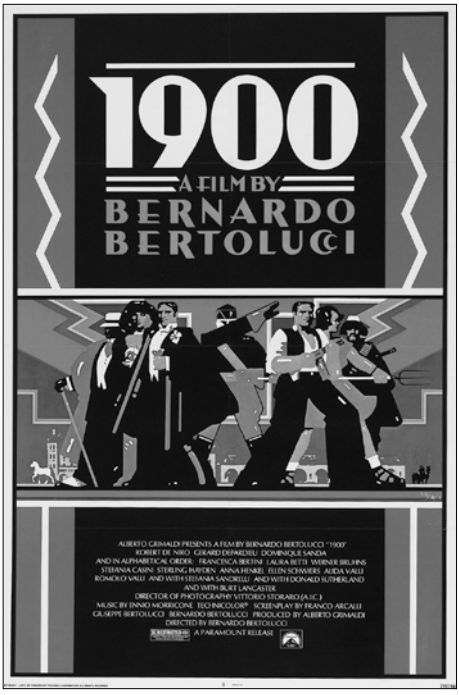

Commemoració

Aquest cicle de grans mestres va ser interromput amb una sessió especial per a commemorar la número 500[12] i es va perllongar durant els mesos de gener i de febrer de 1980 amb obres, entre d'altres, de Peckimpah, Hitchcock, Fellini i Resnais. A això va seguir un nou cicle dedicat a les protagonistes femenines, que en el trimestre següent es va dedicar a dones directores (Varda, Cavani, Moreau, Bellon).

Com a dades commemoratives, la pel·lícula programada durant la Setmana Santa, el 3 d'abril en aquest cas, va ser *El evangelio según Mateo* de Pier Paolo Pasolini, i durant la setmana de festes patronals al mes de maig, el dia 20 va tenir lloc una altra sessió especial amb la projecció dels curtmetratges guanyadors i el lliurament de premis del I Concurs Nacional de Cinema Amateur,[13] organitzat pel Cine Club amb el patrocini de l'Ajuntament, i celebrat els dies 11 a 14 del mes de maig.

Hi va haver un cicle alternat amb diversos gèneres durant l'estiu del 80 (*western*, musical, fantàstic, comèdia) i un altre sobre *Cine y niños* amb films de nacionalitat francesa. Per als últims mesos de l'any, després d'una sèrie de films de contingut polític el gran protagonista va ser l'intel·lectual italià Pier Paolo Pasolini per tal de commemorar el cinqué aniversari de la seua tràgica mort amb un conjunt de pel·lícules que el van homenatjar en la seua complexa qualitat artística com a guionista, actor i director.

Va ser l'últim gran cicle de llargmetratges programat pel Cine Club, ja que l'experiència estava en vies d'esgotar-se. En els dos anys següents, encara amb l'esforçat afany d'un grup de professors de l'institut Tàrrega van continuar de forma irregular i amb certa intermitència les sessions del Cine Club, i malgrat que en el període van seguir mostrant una selecció de grans obres cinematogràfiques, com *Cristo se detuvo en Eboli* de Francesco Rossi, *Retorno al pasado* de Jacques Tourneur, *Rey y patria* de Josep Losey, *Copérnico* de Czeslaw Petelski o *El compromiso* d'Elia Kazan, van ser diverses les causes perquè l'activitat fora llanguint fins a donar per conclosa la trajectòria del Cine Club Villarreal.

[12] Com un inevitable incident més, entre molts altres, no van arribar a temps les bobines de l'espectacular pel·lícula prevista per a l'esdeveniment, la recopilació de films musicals *Érase una vez en Hollywood*, i va haver de ser substituïda a tota pressa pel drama *American Gigoló*, dirigit per Paul Schrader.

[13] Un total de trenta participants van presentar obres documentals i d'argument, enviades des de localitats com ara Madrid, Conca, Melilla, Múrcia, València, Manresa, Castelló o la mateixa ciutat de Vila-real.

Crisi dels cineclubs

No va ser l'únic cas.[14] Les dissensions internes a la Federació Nacional de Cineclubs, que va passar a ser Federació Espanyola a la fi dels anys setanta, després Federació de l'Estat i finalment Confederació de Cineclubs de l'Estat Espanyol, conformada per les diverses petites federacions en cadascuna de les comunitats autònomes, va significar en la realitat una pèrdua de l'energia inicial del moviment cineclubístic en comptes d'enfortir-lo i proporcionar material fílmic i mitjans adequats per al seu manteniment, a poc a poc els fons filmogràfics van quedar obsolets o limitats en la seua renovació per la falta de capacitat econòmica.[15]

La creació de les anomenades sales d'art i assaig va ser una competència comercial a les associacions cinèfiles, sobretot a l'entorn de les grans capitals, encara que en el cas de Vila-real, al no haver-hi cap en la zona, els lots de films d'aquestes característiques van servir sovint per a enriquir la programació;[16] l'aparició del vídeo domèstic i la comercialització d'enregistraments per a ús particular, així com l'augment en la varietat dels programes televisius relacionats amb el cinema, o que feien servir pel·lícules de qualitat en el contingut per complementar-los, van ser successius motius d'allunyament dels aficionats a les entitats cineclubístiques.

La desaparició de la censura i la llibertat en l'activitat econòmica derivades de la nova situació política democràtica va tenir, de manera paradoxal, efectes negatius per als aficionats al cinema. La programació de les cadenes d'exhibidors a les sales comercials va caure gairebé en exclusiva en mans dels agents de les grans productores nord-americanes, amb el conseqüent i desorbitat augment dels preus de lloguer. Excepte rares excepcions per algun premi internacional, o per la personalitat d'algun actor o director europeu, la immensa majoria de les pel·lícules que arribaven a les pantalles eren de procedència nord-americana, marginant fins i tot les produccions espanyoles, i no diguem al cinema del nostre entorn geogràfic més proper: pel·lícules italianes, franceses, angleses o alemanyes només presents a les cartelleres en els seus nivells més tòpics fins a dates bastant recents. El mateix, si més no, es podria dir respecte a les pel·lícules de països asiàtics, a les de les cinematografies hispanoamericanes i ni tan sols a les dels països del nord i de l'est d'Europa.

---

[14] Sánchez Alarcón, Inmaculada; Fernández Paradas, Mercedes. «Entre la utopía y la falta de continuidad». Revista *Cilniana*, Marbella, 2002. Martín, Martín, Francisco M. «La desaparición de los cinefórum como reflejo del ocaso del movimiento cineclubista». *Área Abierta*, Universidad Complutense, 2004. Eijo Barro, Mario. *Cineclubismo e cine non comercial en Santiago nos años 60 e 70*. Universitat de Santiago de Compostel·la, 1988.

[15] Hernández Marcos, J. L.; Ruiz Buitrón, E. *Historia de los cine clubs en España*. Madrid: Ministeri de Cultura, 1978.

[16] La col·laboració amb les empreses de les sales de cinema local Bahía i Condal va ser fonamental ja que accedien a cedir amb ajustada compensació econòmica, per a l'exhibició al Cine Club, aquells films suposadament menys comercials però idonis per a l'associació cinèfila, per la seua temàtica, autoria, procedència o peculiaritat.

Sembla que en els darrers anys aquesta situació ha canviat i el mercat té una major varietat, però de manera simultània ha crescut l'oferta cinèfila a través dels mitjans digitals i els enregistraments videogràfics, de manera que la satisfacció que en el seu moment podia trobar el cinèfil assistint a les sessions d'un cineclub, fora aquest de caràcter universitari, municipal o associatiu, estan cobertes en el seu propi domicili, per al seu ús personal o en companyia dels més propers.

Tan sols un aspecte no queda ara cobert. I és el caràcter social dels antics cineclubs, la possibilitat d'intercanviar opinions i informació amb grups d'altres aficionats, la importància de la visualització material del film d'una manera relaxada i entre un col·lectiu amb interessos comuns, i no en les sorollosament esgotadores projeccions a les sales comercials. El valor dels fòrums de debat sobre les formes i els continguts fílmics, tan enriquidors en el seu moment, potser siga un motiu per recuperar, en la mesura del possible, l'activitat cultural que van cobrir els cineclubs.

I per això mateix, el que en principi podria ser un fet contraproduent, com és l'aparició de les gravacions discogràfiques, els mitjans audiovisuals de reproducció i projecció tan manejables i immediats, poguera ser així mateix com a alternativa una via perquè la cultura cinematogràfica aconseguisca estar de nou present en la nostra societat, sempre que amb visió política positiva es manifeste al mateix temps un mínim suport oficial i econòmic[17] perquè es puga posar en marxa. Locals acollidors i propicis no falten a la ciutat, només manquen les instal·lacions tècniques adients i el factor humà capaç de coordinar i assumir l'esforç d'una programació digna i continuada.

Tot i que manquen alguns noms i títols, a causa de l'absència de documentació en alguna etapa i el temps transcorregut, la relació que s'hi annexa mostra la importància artística de la programació desenvolupada pel Cine Club Villarreal en temps difícils, amb més limitacions econòmiques i estructurals que els presents, però amb una seriosa implicació dels estaments educatius, comercials i municipals, en un projecte impulsat per un col·lectiu de ciutadans amb l'objectiu de difondre els valors formatius i culturals del cinema.

[17] Lamentablement, l'interés dels responsables municipals respecte de la cultura cinematogràfica ha estat ben escàs en les darreres legislatures, tot i els continuats suggeriments i propostes efectuades. Sols el suport d'entitats privades han permés atraure el públic interessat amb ocasionals cicles temàtics a l'aire lliure estiuenc o en sala tancada.

Films projectats

Allen, Woody: *Interiores*

Altman, Robert: *Un día de boda*

Antonioni, Michelangelo: *La noche, Blow-up*

Bacon, Lloyd: *La calle 42*

Bardem, Juan Antonio: *Nunca pasa nada, Calle Mayor, Siete días de mayo*

Bellocchio, Marco: *I pugni in tasca, En el nombre del padre, La Cina é vicina*

Bergman, Ingmar: *Pasión, La vergüenza, La calumnia, Fresas salvajes, El manantial de la doncella, El séptimo sello, Una historia sueca de amor, El silencio, Cara a cara, La flauta mágica, El huevo de la serpiente*

Bertolucci, Bernardo: *Antes de la revolución, La estrategia de la araña, El conformista, Novecento*

Bogdanovich, Peter: *¿Qué me pasa doctor?, Targets, Luna de papel*

Bolognini, Lauro: *Le streghe, Bubu de Montparnasse, Senilità, El bello Antonio*

Borau, José Luis: *Furtivos*

Borowczyk, Walerian: *Blanche, Cuentos inmorales, Una mujer de la vida, Historia de un pecado*

Bresson, Robert: *Cuatro noches de un soñador, Lancelot du Lac*

Brook, Peter: *Marat-Sade*

Brooks, Richard: *A sangre fría, La gata sobre el tejado de cinc*

Buñuel, Luis: *Diario de una camarera, Un chien andalou, Nazarín, El ángel exterminador, La joven, Tristana, Él, Abismos de pasión, La fiebre sube al Pao, Así es la aurora, Muerte en el jardín, Don Quintín el amargao, El gran calavera, El fantasma de la libertad, Ese oscuro objeto del deseo*

Cacoyannis, Michael: *Zorba el griego*

Cavani, Liliana: *Galileo*

Chabrol, Claude: *Los primos, Landrú, El carnicero, Accidente sin huella, Al anochecer, La década prodigiosa, Les biches*

Chaplin, Charles: *El circo, El chico, Luces de la ciudad, Tiempos modernos*, curtmetratges

Chytilova, Vera:	*Dos vidas, Las margaritas*
Citti, Sergio:	*Ostia, Storie scelerate*
Clair, René:	*La belleza del diablo*
Clayton, Jack:	*El gran Gatsby*
Coppola, Francis Ford:	*La conversación, El padrino II*
Corman, Roger:	*Mamá sangrienta*
Costa-Gavras	*La confesión*
Cukor, Georges:	*My fair lady*
Curtiz, Michael:	*Casablanca*
Damiani, Damiano:	*La isla de Arturo, ¿Por qué se asesina a un magistrado?*
De Palma, Brian:	*Hermanas*
De Sica, Vittorio:	*El techo, Dos mujeres, La rifa (Bocaccio 70)*
Donen, Stanley:	*Cantado bajo la lluvia*
Dunning, George:	*Yellow Submarine*
Eisenstein, Serguei:	*El acorazado Potemkin, Iván el terrible, La conjura de los boyardos*
Fassbinder, Rainer W:	*La ley del más fuerte, Viaje a la felicidad de mamá Kursters*
Fellini, Federico:	*Los clowns, Amarcord, El Casanova, Las tentaciones del doctor Faustino (Bocaccio 70)*
Fleischer, Richard:	*Sara*
Ford, John:	*El gran combate, Fort Apache, Wagon Master*
Forman, Milos:	*Los amores de una rubia, Taking off*
Gance, Abel:	*Napoleón*
García Berlanga, Luis:	*El verdugo, Plácido*
Godard, Jean Luc:	*Lemmy contra Alphaville, Bande a part, Los carabineros, El pequeño soldado, París visto por…, Une femme mariée*
Goretta, Claude:	*La invitación, La encajera*
Haskin, Byron:	*La guerra de los mundos*
Hawks, Howard:	*Hatari, Tener y no tener, El sueño eterno*
Herzog, Werner:	*Gaspar Hauser, Aguirre, la cólera de Dios*

Hitchcock, Alfred:	*Con la muerte en los talones, Sospecha, Atrapa a un ladrón, Family plot*
Hopper, Denis:	*Easy Rider*
Huston, John:	*Freud, pasión secreta, La reina de África, Paseo por el amor y la muerte, El halcón maltés, Cayo Largo, Reflejos en un ojo dorado*
Jancso, Miklos:	*Rojo atardecer, Los desesperados*
Kawalerowicz, Jerzy:	*Madre Juana de los Ángeles, Faraón*
Kazan, Elia:	*América, América, Esplendor en la hierba, Al este del Edén, El compromiso, Los visitantes, Un tranvía llamado Deseo*
Keaton, Buster:	*La ley de la hospitalidad, Siete ocasiones, El héroe del río, El maquinista de la general, El cameraman*
Kobayashi, Masaki:	*Rebelión samurai, Kwaidan*
Kubrick, Stanley:	*2001, una odisea espacial, Espartaco, Lolita*
Kurosawa, Akira:	*Dodes Ka Den, Ikiru, Dersu Uzala*
Lean, David:	*Breve encuentro*
Lelouch, Claude:	*Un hombre y una mujer, Del amor y de la infidelidad, La aventura es la aventura, Toda una vida, Una dama y un bribón*
Lester, Richard:	*Golfus de Roma, Cómo gané la guerra, Petulia, The knack, Help!, Royal Flash*
Lizzani, Carlo:	*El proceso de Verona, Il gobbo*
Losey, Joseph:	*El muchacho de los cabellos verdes, El sirviente, El criminal, Modesty Blaise, Caza humana, El tigre dormido, Intimidad con un extraño, Los condenados, King and country, Chantaje contra una esposa, El otro señor Klein*
Lubitsch, Ernest:	*To be or not to be*
Malle, Louis:	*Le souffle au coeur*
Malraux, André:	*Sierra de Teruel*
Mankiewicz, Joseph:	*El día de los tramposos, La huella*
Martín Patiño, Emilio:	*Queridísimos verdugos, Canciones para después de una guerra*

Mazursky, Paul:	*Harry and Tonto, Próxima parada, Greenwich Village*
Menzel, Jiri:	*Trenes rigurosamente vigilados*
Mulligan, Robert:	*El otro, Verano del 42*
Ophuls, Max:	*Madame de…, Carta de una desconocida, Lola Montes*
Oshima, Naghisa:	*El muchacho, Diario de un ladrón de Shinjuku, Murió después de la guerra*
Pasolini, Pier Paolo:	*Mamma Roma, Porcile, Teorema, El evangelio según Mateo, Uccellacci e uccellini, Los cuentos de Canterbury, Las mil y una noches*
Peckinpah, Sam:	*Duelo en la alta sierra, La balada de Cable Hogue, Perros de paja, Quiero la cabeza de Alfredo García*
Pietrangeli, Antonio:	*Le streghe, La chica de Parma*
Polansky, Roman:	*Repulsión, Cul de sac, Macbeth, Chinatown*
Pollack, Sidney:	*El prestamista, Danzad, danzad malditos, Las aventuras de Jeremiah Johnson, Tal como éramos*
Pontecorvo, Gillo:	*Queimada, La batalla de Argel*
Reisz, Karel:	*Morgan, un caso clínico, Sábado noche, domingo mañana*
Renoir, Jean:	*La carrosse d'or, La marsellesa, French Can Can, Los bajos fondos, La chienne*
Resnais, Alain:	*Hiroshima, mon amour, Muriel, La guerre est finie, Providence*
Rocha, Glauber:	*Dios y el diablo en la tierra del sol, Antonio das mortes, Cabezas cortadas*
Rohmer, Eric:	*Ma nuit chez Maud, Le genou de Claire, L'amour après midi, La marquise d'O*
Rosellini, Roberto:	*Roma città aperta, Vanina Vanini, Anima nera*
Rossi, Francesco:	*Salvatore Giuliano, El caso Matei, Cristo se paró en Éboli*
Russell, Ken:	*Tommy*
Saura, Carlos:	*Los golfos, La caza, Pippermint frappè, La madriguera, Llanto por un bandido, El jardín de las delicias, Ana y los lobos, Cría cuervos, Los ojos vendados, Elisa, vida mía*
Schoedsack, Ernest:	*King Kong, El gran gorila*

Scholondorf, Volker:	*El joven Törless, Fuego de paja, La repentina riqueza de los pobres de Kombach, Tiro de gracia*
Schorm, Evald:	*El coraje cotidiano, El regreso del hijo pródigo*
Scorsese, Martin:	*Malas calles*
Stemberg, Joseph:	*El ángel azul*
Summers, Manuel:	*Juguetes rotos, No somos de piedra, El juego de la oca, Yo la vi primero, Por qué te engaña tu marido*
Tanner, Alain:	*La salamandra, Charles, vivo o muerto, Jonás que cumplirá los 25 en el 2000*
Tati, Jacques:	*Play Time, Trafic*
Taviani, Paolo e Vittorio:	*Allosanfan, Padre padrone*
Tourneur, Jacques:	*Retorno al pasado, Yo anduve con un zombie*
Troell, Jan:	*El fuego de la vida*
Truffaut, François:	*Fahrenheit 451, El pequeño salvaje, Besos robados, Jules et Jim, La novia vestía de negro, El amor a los veinte años, La piel dura, Domicilio conyugal*
Trumbo, Dalton:	*Johnny cogió su fusil*
Ungria, Alfonso:	*El hombre oculto, Gulliver*
Vadim, Roger:	*Barbarella*
Visconti, Luchino:	*Muerte en Venecia, Ludwig, Rocco y sus hermanos, Senso, Vaghe stelle dell'Orsa, Confidencias, Il lavoro (Bocaccio 70)*
Wajda, Andrzej:	*La tierra de la gran promesa, Caza de moscas, El bosque de abedules*
Weiss, Jiri:	*Romeo, Julieta y las tinieblas*
Welles, Orson:	*Campanadas a medianoche, Ciudadano Kane, Sed de mal, Una historia inmortal, La magnificencia de los Amberson, Question Mark*
Wilder, Billy:	*La vida privada de Sherlock Holmes, Bésame tonto, Primera plana*
Wise, Robert:	*West Side Story, Camelot*
Winderberg, Bo:	*Joe Hill, Un hombre en el tejado*
Zetterling, Mai:	*Los enamorados, Las chicas*

7

Mn. Vicent Gimeno i Estornell

LA MÚSICA A LA PARRÒQUIA DE SANT JAUME DE VILA-REAL (II)

Orgue simfònic o romàntic d'Amezua, 1931.
Arxiprestal Sant Jaume de Vila-real

La música a la parròquia de Sant Jaume de Vila-real (II)

Introducció

La primera part d'aquest treball es va publicar en el núm. 22 de la revista *Font*, octubre de 2020, on es relata els primers passos dels anys quaranta (1940), amb la figura de mossén Jerés durant els seus últims anys a l'Arxiprestal de Vila-real, continuarem amb aquesta segona part del treball en el fet del nou cor necessari per a la instal·lació de l'orgue romàntic o simfònic, que ens servirà per a seguir l'estudi de la música i els músics en aquest temple major, la parròquia arxiprestal Sant Jaume de Vila-real, fins arribar als nostres dies.

Arxiprestal Sant Jaume: cor i orgue d'Amezua, Vila-real

En la primera part només preteníem recordar les dades que ens havien posat a l'abast els bons estudiosos d'aquest tema, les vam recordar i les vam posar al dia. En aquesta segona part, seguim amb la mateixa idea i il·lusió i ens adonem que no és tot el que s'ha fet, en aquesta qüestió musical eclesiàstica de Vila-real, totalment abastat, sinó sols una xicoteta aportació a l'estudi esmerat que puga fer algú millor entés.

En aquesta segona part, el material emprat és fruit de l'estudi fet per a aquest treball i com a tal, novetat en el tractament per al record i la història, perquè és encara viu en la memòria de molts dels agents que han actuat en aquest període d'anys passats. Es trobaran defectes, oblits, punts de vista diferents, etc., com és normal que es troben en una història encara viva i que, per això, té tot el dret de ser revisada i aclarida en altres estudis que es poden fer. Hem fet el que sabem, i si no sabem més, què hem de fer...?

El nou cor de l'Arxiprestal

Agraïm i aprofitem, al mateix temps, sabent de la seua benevolència, la notícia feta text per Joan Damià Bautista, mestre excel·lent en tota obra d'art, publicada en la revista *Exágono* de la Congregació de Lluïsos, el desembre de 1989.

> Serà aquesta l'obra arquitectònica més important mampresa en el conjunt de l'edifici durant el segle xx. S'hi uniran la necessitat pràctica de servir de suport a l'instrument que s'estava construint, i uns afanys estètics, fàcilment comprovables en la tria de l'autor, ben representatiu del moment en la nostra zona, perfectament connectat amb l'esdevenir dels corrents constructius en l'ambient estatal.
>
> Amb planta rectangular aixamfranada, el front presenta el típic esquema d'arc de triomf. Amb tres arcs, els laterals més baixets i el central envaint el fris. A més hi ha dues portes més, coincidint amb les del cancell que feu Ramón Casaus el 1802, i dos vans adintelats als xamfrans. La cornisa, molt marcada, avança sobre els parells de columnes adossades corínties que separen els vans, conferint-li un accentuat moviment de caràcter barroc. Tot remata amb àmbit de balustres.
>
> Al repertori barroc, corresponen també els detalls decoratius, concentrats sobre els arcs, en forma d'òvals entre fullam. Destaca en aquest aspecte el motiu en la barana, sobre l'arc major, amb dos querubes que sostenen un medalló amb la inscripció JHS, tot daurat.
>
> Les obres començaren poc després del dia 6 de febrer de 1930 i segurament ja estarien acabades per a les festes de la Verge de Gràcia d'aquell any. Amb tot l'orgue que l'havia d'ocupar no estaria instal·lat fins a Pasqua de l'any següent.
>
> Tenim ací una mostra significativa de la producció de l'arquitecte Francesc Maristany (1897-1950).[1]

[1] Bautista, Joan Damià. «Un nou Cor de l'Arxiprestal». *Exágono*, núm. 400, Vila-real, desembre, 1989.

L'orgue sisé de la parròquia: el romàntic d'Amezua

El 13 d'agost de 1931, la vespra de l'Assumpció de la Mare de Déu, amb la solemnitat que l'acte demana, s'inaugura el sisé dels orgues de la parròquia de Sant Jaume de Vila-real.

És obra de la casa d'Amezua de Sant Sebastià i ocupa el nou cor que s'ha construït per a l'instrument. Té 33 registres manuals, dos combinacions lliures, cinc combinacions automàtiques, dos anul·ladors, un piano pedal, expressió, transportador, dos teclats, pedaler de 30 notes, manxa i consola independent.

És rector i arxipreste de la parròquia, Miquel Pedrós i Bañón. Actuava com a concertista l'organista de la catedral de Sevilla, Norberto Almandoz, acompanyava l'Schola Cantorum de la parròquia i compartia aquell honor amb el reverend Juan B. López Avellana, organista des d'aleshores d'aquest orgue romàntic, que ha manat fer, com a marmessor de l'herència de Beatriu Verdià.

Memorial de la música a l'arxiprestal Sant Jaume de Vila-real, 1943

Vicent Enrique i Tarancón (1943-1946)

Més conegut pel cardenal Tarancón. En fem memòria en aquest treball, com a músic i organista, i sobretot els anys passats a Vila-real com a arxipreste.

Va nàixer a Borriana el 14 de maig de 1907, va estudiar al Seminari de Tortosa i a la Universitat de València. És ordenat prevere pel bisbe de Tortosa, Félix Bilbao Ugarriza, l'1 de novembre de 1921, va celebrar la primera missa al seu poble dos dies després; mentre acabava la llicenciatura a València, el seu treball pastoral el va realitzar a les Alqueries.

El 4 d'agost de 1930 és destinat com a vicari i organista a la parròquia de Vinaròs, on compon diverses partitures de música religiosa, com ara *Missa in honorem B.V.M.*

Vicent Enrique i Tarancón, en els anys d'arxipreste de Vila-real

sub titulo a Misericordia. El 7 de març de 1933 és destinat a la Casa del Consiliari de l'Acció Catòlica a Madrid. Va impartir uns cursets d'Acció Catòlica a Galícia i el sorprén la Guerra Civil el 1936. L'any 1938 torna a la parròquia de Vinaròs com a arxipreste, per a substituir Mn. José Pascual Bono Boix, natural de Vila-real, que ha estat màrtir.

El 13 de juliol de 1943 és nomenat tinent i arxipreste de la Major de Vila-real i el 1944, ja que havia renunciat a la rectoria el titular Miquel Pedrós i Bañón, el bisbe de Tortosa Manuel Moll i Salord el nomena també cura de Vila-real. L'1 de desembre de 1945 és nomenat bisbe de Solsona, el 1964 és arquebisbe d'Oviedo i poc després primat i arquebisbe de Toledo, cardenal i al poc de temps, 4 de desembre de 1971, arquebisbe de Madrid i president de la Conferència Episcopal Espanyola per tres triennis (de 1972 a 1981). Jubilat i emèrit de Madrid (11 d'abril de 1983), es retira a Vil·la Anita prop de l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia de Vila-real.

Va passar d'aquesta vida a l'altra a València el 28 de novembre de 1994, està soterrat a la Col·legiata de Sant Isidre de Madrid.

Com a cura de la Major de Vila-real, animava totes les entitats religioses, en aquells anys difícils de la postguerra. Es va fer càrrec de l'estat de l'orgue romàntic i amb Mn. López el posaren a to per al culte.

En aquells anys va compondre unes quantes partitures per a ser cantades per l'Associació de Filles de Maria del Rosari i unes altres per a la Congregació de Maria Immaculada: *Trisagio a la Santísima Trinidad,* a veus i orgue; *Avemaria, Misteris del Rosari, Goigs a la Puríssima,* etc. que es guarden als arxius musicals de l'associació i de la congregació i encara es canten en les festes d'ambdues, amb molta estima.

Vicente García Julve (1944-1990)

Amb l'arribada a Vila-real del que seria el cardenal Tarancón, que anima l'activitat i les festes de les entitats religioses, trobem Mn. Vicente García Julve, com a director de la *Missa del Roser* de Mn. Lluís Romeu, per a poble, a 4 veus i orgue, que es canta els dos diumenges de la festa de l'Associació de Filles de Maria del Rosari i el de la Confraria del Rosari, primer i segon diumenge d'octubre, cada any.

Mn. García Julve és com de la família Bono Boix, ja que recorda amb molta estima Mn. José Pascual Bono Boix, fill de Vila-real i arxipreste de Vinaròs, amb el qual va tenir molt de contacte els anys abans de ser màrtir, el 1936.

Mn. Vicente García Julve, a més de dirigir la *Missa del Roser*, compon diverses partitures

per a les parts diferents de la missa, com a regal a l'associació i confraria, que es poden trobar a l'arxiu propi.

També és de Mn. Vicente la partitura de les parts variables de la missa per a les bodes de diamant de la Congregació de Maria Immaculada, Sant Lluís Gonzaga i Sant Joan Berchmans, estrenada el tercer diumenge de setembre de 1948, quan era director de la congregació Mn. Enrique Portalés Salvà.

Recordem en el seu lloc les festes del trasllat de les restes de sant Pasqual Baylón al cambril del convent, 3 de juny de 1952, quan Mn. Vicente García Julve va dirigir la missa i els cants en el pontifical del matí a l'Arxiprestal.

És de bona memòria per a nosaltres que el tinguérem al Seminari de Tortosa com a director i professor.

Vicente Avellana Guinot

Vicente Avellana Guinot

Natural de Vila-real, on naix el 6 de febrer de l'any 1899, va ser batejat a l'Arxiprestal el 9 de febrer de 1899. Els estudis eclesiàstics els realitza a Tortosa al Col·legi de Sant Josep de la Germandat d'Operaris Diocesans, en la qual exercirà la seua vida sacerdotal. Ordenat prevere a Tortosa, canta la seua primera missa a l'Arxiprestal de Vila-real el 23 de juny de 1924.

El trobem de rector dels seminaris d'Orihuela i de Lleó; rector del Seminari d'Almeria, del Col·legi de Sant Josep a València i del Seminari Metropolità de Saragossa, durant onze anys. L'última destinació de la seua vida sacerdotal i dedicació docent va ser el de rector de l'església de Santa Caterina a València, on va morir en caure per una de les escales de l'edifici, el 6 de desembre de 1951. Mn. Avellana fou un home i sacerdot atent i somrient, fins i tot quan era malalt el veies somrient i dient a tots que estava bé; fins a l'últim moment de la seua vida comunicava a tothom «que estava bé!».

Mn. Avellana és un dels millors músics del món eclesiàstic de la diòcesi de Tortosa, juntament amb Mn. Peris. A càrrec seu era l'educació musical dels col·legis de Sant Josep dels Operaris, començant pel *Método de música I y II,* que va ser el llibre de textos per a la classe de música dels seminaris, en els anys 1940 i 1950, on moltes de les lliçons havien estat preparades i compostes per Mn. Avellana.

És l'autor, juntament amb Mn. Juan Bta. López Avellana, de la partitura de *Les Santes Llagues al Santíssim Crist de l'Hospital de Vila-real*, amb la lletra del poeta, sacerdot operari també, Mn. Joaquín García Girona; aquesta partitura és per a solo de veu de tiple, per a 2 i 3 veus iguals i cor popular, amb acompanyament d'orgue. Així mateix és de Mn. Avellana la partitura de l'*Himno de la Congregación de Luises*, amb lletra del reverend Miquel Llop Català, per a les bodes de diamant de la congregació.

També és de Mn. Avellana l'introit de la missa solemne de l'Associació de Filles de Maria del Rosari, primer i segon diumenge d'octubre, *Gaudeamus omnes in Domino,* a cor popular, 4 veus mixtes i orgue; aquest introit dona pas a la *Missa del Roser* de Mn. Lluís Romeu.

Moltes composicions de Mn. Avellana es guarden a l'arxiu musical de l'Associació de Filles de Maria del Rosari a Vila-real. A més, entre moltes altres composicions religioses musicals podem assenyalar:

Christus vincit: a 4 veus

Viene ya mi dulce amor: per a cor i orgue

A la Nanita: solo i orgue

Trisagio a la Santísima Trinidad: orgue amb cor popular, a 4 veus

Trisagio Mariano: orgue amb cor popular, a 3 veus

Misterios Dolorosos del Rosario: orgue, a 3 veus

Letanía Lauretana: a 4 veus

Himno al Papa Rey: orgue, a 4 veus

Despedida a la Santísima Virgen: orgue, a 4 veus

Oh quam Pulchra es: a 3 veus

Adiós, del cielo encanto: solo

Salve Regina, ¡Oh Virgen, mi dulce amor!, El trece de mayo: totes a solo i veus mixtes

Avemaría i Santa María: orgue, a 4 veus

Santa, santa, santa: a 3 veus

Venid al Sagrario: cor popular

Mn. Vicent Avellana Guinot és soterrat al Cementeri de Vila-real, al costat del seu germà màrtir, Mn. José Avellana Guinot.

Juan Bautista López Avellana (fins a 1952)

Juan Bautista López Avellana

Nascut a Vila-real el 29 d'agost de 1869. Va fer la carrera eclesiàstica al Seminari de Tortosa i es va ordenar sacerdot l'any 1897. Estudià Harmonia amb el mestre Úbeda, organista del col·legi del Corpus Christi de València. Es presentà com a opositor a la plaça d'organista de la catedral de Terol i va guanyar. Beneficiat de la capella del Crist de l'Hospital, fundada per son tio Francisco Avellana Petit; després beneficiat de l'Arxiprestal i director de l'Associació Josefina.

El 13 d'agost de 1931 era rector i arxipreste Miquel Pedrós i Bañón, en un concert a càrrec de l'organista canonge de la catedral de Sevilla, Norberto Almandoz, acompanyant l'Schola Cantorum de l'Arxiprestal, dirigida per Mn. Jerés, s'estrena l'orgue simfònic o romàntic de la casa Aquilino Amezua de Sant Sebastià, encarregat a fer per Mn. Juan Bta. López Avellana, com a marmessor de l'herència de Beatriu Verdià.

L'any 1930 es va construir el nou cor per a l'orgue i l'Schola Cantorum, que serà utilitzat ordinàriament, i deixa quasi sense ús l'orgue vell o barroc, que continua tocant-lo Mn. Benito. El dia que s'inaugurava el romàntic, en acabar el concert a càrrec de l'organista major de la catedral de Sevilla, Mn. Benito va fer sonar la trompeteria del barroc amb tota la potència, com si fora la benvinguda al nou instrument i el comiat de l'instrument vell, que l'any 1936, en la Guerra Civil, va quedar inutilitzat; Mn. Benito moria l'any 1933.

A l'arxiu de l'Arxiprestal es troben obres religioses compostes per Mn. López, com *Responsorio y Gozos de San Pascual*, així com llibres i quaderns de música de la seua propietat que deixava per a l'ús de l'orgue romàntic. També hi ha partitures d'obres religioses de Mn. López a l'arxiu musical de les Filles de Maria Immaculada, d'entre totes la que més estima la congregació és *Bendita sea tu pureza* que es cantava tots els anys en la sabatina de la festa de les dones i de les xiques.

A la mort de Mn. Benito Traver, passava a ser l'organista de l'Arxiprestal Mn. López, fins a la seua mort el 31 de maig de 1954, a Vila-real, on descansa esperant la resurrecció al Cementeri del poble, camí de l'Ermita, a la vinya de Ferreres.

Juan Bautista Orenga Safont (1949-1952)

Natural d'Atzeneta del Maestrat. Els seus estudis eclesiàstics els va fer al Seminari Menor de Tortosa i al Major de Sant Josep també de Tortosa. Ordenat prevere a Tortosa el juny del 1949, fou destinat com a vicari de l'arxiprestal Sant Jaume de Vila-real.

A més de tota la tasca com a vicari, Mn. Orenga estava destinat a la cura musical de la parròquia a l'Schola Cantorum; de seguida feia una crida als xiquets per a formar la part de tiples i al cor alt de l'església de la Sang, provava les veus i elegia els que creia que podien fer un bon paper.

Juan Bta. Orenga Safont

Hi havia Pere el de l'aigua (com li déiem), que l'ajudava fent els assajos dels tiples al local dels Lluïsos amb el piano, per a unir-los després a tot el cor, assajava a la sagristia parroquial; les misses assajades foren les de *Refice i Perosi, la del Roser, Responsoris de Tomàs Lluís de Victoria per a la Setmana Santa, el Gloria Laus de Rams, composició de Mn. García Julve*, etc.

Amb Pere el de l'aigua, els tiples i els nostres amics representàrem la sarsuela de la Galeria Salesiana, *El Maestro Canillas*, al teatre dels Franciscans i als Lluïsos; al primer lloc acompanyava al piano Manuel Carda Pitarch i al segon Mn. Salvador Ballester Canelles.

Mn. Orenga tenia el do dels xiquets i tots el volien; era bon músic i organista, fins i tot compositor; es copiava a mà totes les partitures que assajava i moltes més; anys després, pel 1994, ens va enviar còpies d'aquelles, per si a l'arxiu musical de l'Arxiprestal no es conservaven, com en algunes havia passat, i gràcies a ell les hem recuperades.

La vespra de les festes de l'Associació de Filles de Maria del Rosari venia Mn. Vicent García Julve a casa Mn. Bono i les germanes per a dirigir la part musical de la festa i els tiples, amb Pere el de l'aigua, anàvem a la casa per a saludar-lo i estar un moment amb ell, agradablement; així cada any de Mn. Orenga.

La dada més solemne que va viure Mn. Orenga com a director musical va ser el dia del trasllat de les restes de sant Pasqual Baylón de l'Arxiprestal a la cel·la cambril del sant, preparada en el temple en obres començades el 3 de juny de 1952. La missa fou dirigida per Mn. Vicente García Julve, però l'organització i assajos foren tasca i obra de Mn. Orenga. Aquell diumenge a l'Arxiprestal no cabien tots; al cor només pujaven els cantors, que n'érem més dels acostumats i es trobava un avalot de gent volent pujar; l'Schola Cantorum amb els tiples ja hi estàvem al nostre lloc, mirant tota la feina i treball de Mn. Orenga per a donar cabuda a uns i altres i estar atent a les ordres del director, canonge de Tortosa Mn. García; tot va anar la mar de bé, apretats per ací i per allà: gràcies a Mn. Orenga!

Aquell any. Mn. Orenga fou traslladat com a rector a la parròquia de Sant Jordi. Anys després es retirà al seu poble, Adzeneta del Maestrat, des d'on el Nostre Senyor el cridà cap al cel a les darreries del segle XX.

Salvador Ballester Canelles (1951-1963)

Mn. Ballester era natural d'Onda i va fer els estudis eclesiàstics a Tortosa. Ordenat prevere l'any 1939 és destinat com a vicari a Tivissa i l'any 1951 a l'Arxiprestal de Vila-real, va substituir Mn. Enrique Portalés Salvà (1943-1951) en la direcció dels Lluïsos i capellà del Crist de l'Hospital de Vila-real.

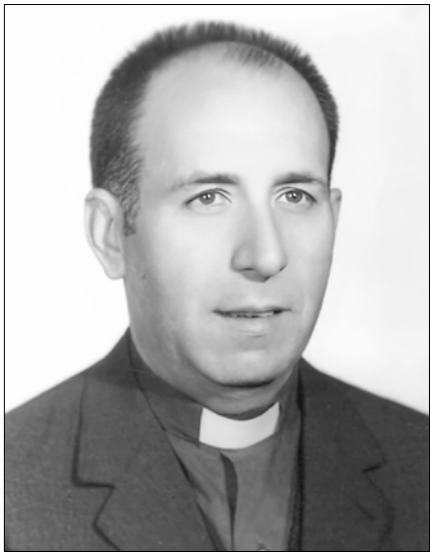
Salvador Ballester Canelles

Encara que no era l'encarregat de la música, Mn. Ballester feia un bon organista i pianista, ja que tenia els estudis musicals del seminari; gaudia d'una veu de baríton i baix esplendorosa i animava el cant de la parròquia i de la Congregació de Lluïsos, per la qual es desvivia i sacrificava, fins a perdre la salut. La seua presència com a capellà i com a amic era estimada per tot el poble, especialment per la joventut. Mn. Ballester va ser l'ànima en aquells anys dels Lluïsos i era estimat per tot Vila-real pel seu apostolat. Per la malaltia que patia, el bisbe el destinà a les oficines del bisbat. L'any 1971 era cridat pel Pare a la casa celestial.

L'Ajuntament de Vila-real li va dedicar la placeta de la Sang, amb el nom de plaça de Mossén Ballester.

José María Gavara Gavara (1952-1970)

José María Gavara Gavara

Natural de Nules, vicari de l'Arxiprestal de Vila-real. Ha estat l'últim organista i mestre de capella de l'Arxiprestal. Prevere ordenat a Tortosa, ja que havia cursat els estudis sacerdotals, l'any 1952, al setembre, és destinat com a vicari i encarregat de la part musical a la parròquia arxiprestal Sant Jaume de Vila-real.

Mn. Gavara era un excel·lent músic, compositor i organista, a l'arxiu musical de l'Associació de Filles de Maria del Rosari es troben algunes de les seues composicions en aquells anys. Últim director de l'Schola Cantorum i també l'últim organista oficial de l'Arxiprestal. Quan ell era director musical, se seguien cantant les composicions tradicionals i misses a veus amb tota solemnitat en les festes grans: Setmana Santa, Corpus, Sant Jaume, Sant Pasqual, Mare de Déu de Gràcia, Lluïsos, Associació Filles de Maria del Rosari, Congregació Filles de Maria Immaculada, Nadal, etc.

La seua facilitat per a compondre «mentre cantàvem un trisagi marià, que havia començat a compondre uns moments abans, a dalt en el cor parroquial, en els punts de les oracions que a la trona llegia Mn. Bellido, componia la part musical que havíem de cantar de seguida» i així es feia.

Era un gran organista; en la cura de l'orgue romàntic, que en aquells anys necessitava d'una total restauració, la que no es podia fer per manca de recursos econòmics, Mn. Gavara se les apanyava per a reparar el que podia i eliminar el que no tenia remei, donant-li continuïtat a l'orgue major, salvat de la guerra, com conta la tradició gràcies a un frare carmelita, soldat republicà aleshores i de guarda al temple parroquial, que sempre que pensaven en destrossar-lo deia: «No el destrossem i ens servirà per a fer ball!», i li feien cas.

Mn. Gavara gaudia del *genus musicalis* i quan els seminaristes eren de vacances, aprofitava les ganes de tocar l'orgue i els harmòniums d'un d'ells, Mn. Vicent Gimeno i Estornell, i l'ocupava en tocar l'orgue romàntic en bodes i actes menors i fins i tot en la visita de les infantes carlistes a l'Arxiprestal, feta en aquells anys de 1950; també el seminarista acompanyava a l'harmònium xicotet del presbiteri les misses de difunts de cada dia de la setmana, on Mn. Ballester, al setial darrere, tractava d'animar el jove músic, «els

dits de la mà esquerra...!» li corregia. Mn. Gavara l'iniciava en la direcció, quan en sa casa escoltaven les grans composicions de Mozart en el *Requiem*, de Beethoven en les simfonies, etc., fent-li seguir l'obra elegida amb la partitura completa, iniciant-li aquesta «afició musical».

Mn. Gavara va ser el segon rector de la parròquia dels Sants Evangelistes, va deixar l'Arxiprestal i acabava el seu currículum sacerdotal com a capellà del monestir de Dominiques a Borriana, així el final fou on començava feia molts anys com a vicari del Salvador. Finalment, jubilat, es retirava, amb la germana que sempre l'havia acompanyat, a Múrcia, al convent on hi era monja una de les seues germanes i, poc de temps després, el Nostre Senyor el va cridar al cel.

José María Torres Montañés, coronel capellà de l'Armada Espanyola

José María Torres Montañés

Naix a Vila-real, el dia 20 de març de l'any 1899. El 26 de maig de 1923 és ordenat prevere. L'any 1936 es presenta en oposició per a capellà de l'Armada Espanyola i embarca aquest mateix any al vaixell Ciutat de Palma per a les pràctiques. El 1938 és destinat al penal militar de l'Arsenal de Cartagena, on passa a la situació de retirat en espera de destinació. L'any 1940 reingressa en l'Armada i és ascendit a capellà de primera, destinat al Primer Regiment d'Infanteria de Marina, per un any, després embarca al vaixell escola *Neptuno*, amb base a Ferrol. El 1941 passa a ser capellà de l'Hospital Militar de Castelló i el 1943 és a l'Escola d'Armes Submarines de Sóller (Mallorca), des del 29 de febrer de 1943 va ser instructor dels cursos d'ajudants especialistes torpeders. És ascendit a capellà major i destinat a l'Escola de Submarins de Cartagena, responsable de l'assistència religiosa del personal.

Se li concedeix la Creu de Sant Hermenegild i ascendeix al grau de tinent vicari de segona (1946) i a tinent vicari de primera (1955), placa de Sant Hermenegild (1957), amb destinació a la Base Naval de Ferrol.

El 1960 és destinat a la Base Naval de Cartagena (Múrcia) i el 20 de març de 1963 és jubilat en l'Armada i es retira al seu poble, Vila-real. L'1 d'octubre de 1966 rep en els salons de la Caixa Rural de Vila-real, l'homenatge reglamentari de l'Heretos (Germandat de Retirats dels Tres Exèrcits), en agraïment als anys de servei a l'Armada; l'Ajuntament

de Vila-real s'uneix a l'acte i aprofita per fer-li l'homenatge de la ciutat, és nomenat capellà honorari de l'Ajuntament, des d'aleshores assistia als actes públics que presidia la corporació municipal.

L'activitat espiritual amb què Mn. Torres serví a l'Armada fou molt beneficiosa, independentment de l'alta graduació que ostentava, que era la màxima que un capellà castrense pot rebre, que és la de coronel, ja que la de general només li correspon a l'arquebisbe castrense. Mn. Torres no mostrava mai la seua graduació sinó ser capellà castrense, de manera que els soldats i tots li donaven el tractament de *pater*. A Cartagena va fundar El Patronat del Sagrat Cor, que era com l'Acció Catòlica de la Marina.

El 31 de maig de 1973 celebrava a l'església arxiprestal Sant Jaume de Vila-real les bodes d'or sacerdotals.

Mn. Torres, que té dedicat un carrer al seu poble, Vila-real, cultivà la poesia i la música, va escriure obres de teatre i per a banda i cors, interpretades per l'Agrupació Els XIII i Schola Cantorum de l'Arxiprestal: *Cançó d'enyorança*, i alguna més, *El Belén*, música i lletra, i L'*Himne a la Patrona, la Mare de Déu de Gràcia*, a una veu i orgue.

El llegat dels seus llibres de música es conserva a l'arxiu de la parròquia Arxiprestal: *Himne a la Mare de Déu de Gràcia; Tractat d'harmonia*, compost per ell durant l'estada als vaixells de l'Armada; llibres de música i tractats d'orgue de diferents autors; partitures de misses, etc. Una obra, sarsuela, lletra i música d'ell: *El Belén*, a l'arxiu musical de la Congregació de Filles de Maria Immaculada.

Mn. Torres va morir a Vila-real el 22 de setembre de l'any 1975 i és soterrat al Cementeri Municipal fins a la resurrecció dels morts.

Joan Baptista Alba Berenguer (1978-2001)

La Fatarella és el poble on veia la llum del nostre món el 30 de desembre de 1928 Mn. Alba. A la pila baptismal de Sant Andreu rebia el nom de Joan Baptista.

El 1940 va entrar al Seminari de Jesús, Tortosa, on estudià Llatí, Humanitats i Filosofia, després va passar al Col·legi de Sant Josep a Tortosa per a fer Teologia, guiat pels operaris diocesans de Mn. Sol.

El 28 d'octubre de 1951 és quan el bisbe Manuel Moll i Salord imposa les mans i ordena el jove Joan Baptista, en aquella primera ordenació sacerdotal al nou Seminari de l'Assumpció de Tortosa, que així s'inaugurava. Sacerdot nou i missa nova el 4 de novembre de 1951, al Santuari de la Misericòrdia.

És nomenat prefecte del Seminari Major, i al poc de temps substitueix com a prefecte d'aquest Seminari Menor Mn. Vicent Pasqual i Moliner. Secretari particular del bisbe Moll i Salord, viu a Palau: 1952-1958. L'any 1958, va a la Universitat Pontifícia de Salamanca, on es va llicenciar en Dret Canònic.

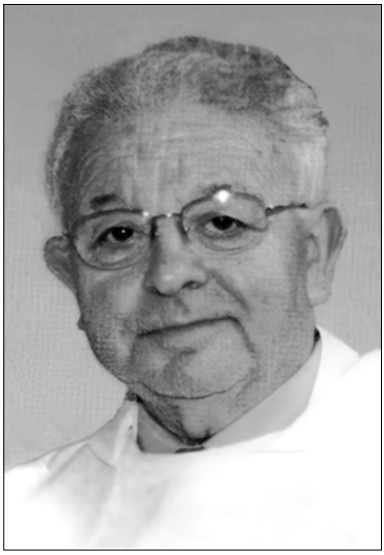

Joan Baptista Alba Berenguer

El 1960, finalitzats els cursos a Salamanca amb la llicenciatura en Dret Canònic, *summa cum laude*, trobem Mn. Alba a Barcelona ajudant una parròquia i fent molt bon apostolat. Mentre, naix la nova diòcesi de Segorbe-Castelló, i l'any 1964, animat pel seu amic Mn. Deig, aleshores secretari del bisbe Pont i Gol i canonge de la catedral, oposita i guanya la canongia de penitencier de la catedral de Segorbe i pren possessió.

Comença l'etapa més fructífera de la vida sacerdotal de Mn. Alba, que ajuda a arrelar-se aquesta nova diòcesi, fent present els camins marcats pel Concili Vaticà II, on el bisbe Pont i Gol havia actuat de ferm, des de la seua pastoral preparant-lo, que es va fer famosa entre els pares conciliars.

Aquest bisbe nomena Mn. Alba, rector del Seminari Conciliar de Segorbe. L'any 1971, el bisbe Pont i Gol és nomenat arquebisbe de Tarragona, primat de les Espanyes, i deixa a la diòcesi, com a representant seu, Mn. Alba, a qui nomena provicari general, va passar de canonge penitencier a xantre de la catedral: dos anys de molta feina per la diòcesi, que Mn. Alba farà amb il·lusió i molt bé.

El 1972 és l'any en què s'inicia el pontificat de Josep Maria Cases i Deordal; Mn. Alba fou peça principal en aquell inici i en aquella construcció. El 1975 Mn. Alba deixava el Seminari de Segorbe per pròpia decisió i passava a tenir un primer contacte, molt profitós, amb Vila-real, com a professor de religió de l'institut Francesc Tàrrega, vivia a la parròquia de Sant Pere del Grau de Castelló.

El 23 d'abril de 1977 a Sant Jordi, Mn. Alba és nomenat cura de l'arxiprestal Sant Jaume de Vila-real, i des d'aquell dia es bolcarà de tal manera a la parròquia que renunciarà a la canongia de Segorbe per poder atendre-la millor; més avant, en temps del bisbe Reig, no acceptarà tornar a la canongia.

Si el mirem en el camp de la pastoral, recordarem: els caps de setmana matrimonials i el CPM, que ell va promoure amb tanta il·lusió; l'AC General, la Congregació de Maria

Immaculada, l'Associació del Rosari, l'Associació de l'Apostolat de l'Oració, que tenen molt a dir de la seua dedicació constant i encertada com a director; en els seus dies renaix la Confraria del Rosari de l'Aurora; és promotor entusiasta de la Junta Central de Setmana Santa; la catequesi de primera comunió, de postcomunió, de confirmació i postconfirmació li deuen l'estructura dels cursos i el camí traçat, que es veu ben adreçat amb l'estol de catequistes posats en aquest servei parroquial; organitza el Dia del Corpus interparroquial i la festa de la Mare de Déu de Gràcia, la patrona de Vila-real; se li va veure l'entusiasme i devoció per sant Pasqual Baylón en l'organització dels centenaris de la mort i canonització del sant; l'Adoració Nocturna i els tarsicis saben de la seua dedicació i atenció; i amb Mn. Serafí Sorribes Carceller, sempre tenien la Casa Abadia i l'oficina disposta a rebre i servir la feligresia.

Si ens fixem en les obres materials recordarem: l'obra, esperada tants anys, de la restauració del campanar, imatge de Vila-real; la nova Casa Abadia i salons parroquials, tan necessaris; el Museu de l'Arxiprestal, amb tres sales d'exposició permanent; la restauració del temple arxiprestal per a deixar-lo enllestit per a la celebració dels 225 anys de la vida del monument que més honra Vila-real: tapar els forats de les façanes de l'església, nova instal·lació elèctrica, restauració de la monumental reixa de la placeta, neteja de llànties, restauració del *Viacrucis*, restauració emotiva de la porta major, bancs nous... i tantes més!

Mn. Alba demanava la jubilació en les seues bodes d'or sacerdotals, que celebrava la parròquia amb festa major, a finals de maig de l'any 2001. Es retirava prop de l'església parroquial de Santa Isabel, on es posava al servei d'aquesta parròquia i del rector, Juan Ángel Tapiador Navas. Continuava sent vicari i jutge matrimonial, fins a l'hora en què el Nostre Senyor el cridava per a donar-li el descans, amb una greu malaltia, que passava d'aquesta vida a l'altra el 5 de febrer de 2011.

La missa exequial es va celebrar a l'Arxiprestal el dia 7 de febrer de 2011, on no cabia més gent. Les seues cendres han estat posades en un nínxol a la capella carnari de la mateixa parròquia, sepultura dels capellans, retornada al culte i la pregària per Mn. Fco. José Cortés Blasco, rector director i Mn. Vicent Gimeno Estornell, rector *in solidum*.

Mn. Joan Bta. Alba Berenguer ha animat sempre el fet musical a l'Arxiprestal, va mantenir amb la il·lusió el cor de dones, dirigit per Natividad Cabedo Fortuño, ella era l'organista, i també per José Luis Gimeno Estornell; d'açò parlarem més avant; així com també sempre ha animat el cor de purissimeres i rosarieres, etc. Mn. Alba, quan se n'adona de l'estat en què es trobava l'orgue romàntic d'Amezua, decideix mamprendre la restauració.

La restauració de l'orgue romàntic, a càrrec dels germans Berenguer

Aquesta restauració, tan necessària, la primera que se li fa a l'orgue, és ambiciosa, segons els mètodes i l'estil d'aleshores, anys 1980 endavant. Aquells anys és cura de l'Arxiprestal, Mn. Joan Bta. Alba i Berenguer, tinent cura Mn. Serafí Sorribes Carceller i vicari Mn. Miguel Alepuz Penalba; aquest dirigeix les obres de la restauració de l'orgue: es canvia el sistema pneumàtic, la consola de l'orgue és traslladada al costat dret del cor, amb vista a la nau principal, es fa una consola suplementària de l'orgue per al servei d'acompanyament que es posa al presbiteri, però aquesta consola al poc de temps es comprova que és difícil la temporització entre organista i el so i acaba per retirar-se, la distància fins l'orgue és massa gran. Aleshores pareixia una restauració molt bona; passats els anys s'han vist les deficiències que semblaven encerts. Així i tot, amb aquesta restauració l'orgue romàntic d'Amezua ha donat el servei litúrgic, coral i concertístic, amb gran solemnitat i potència, ajudat per les moltes repetides restauracions, quan les ha necessitades, fins a l'any 2018.

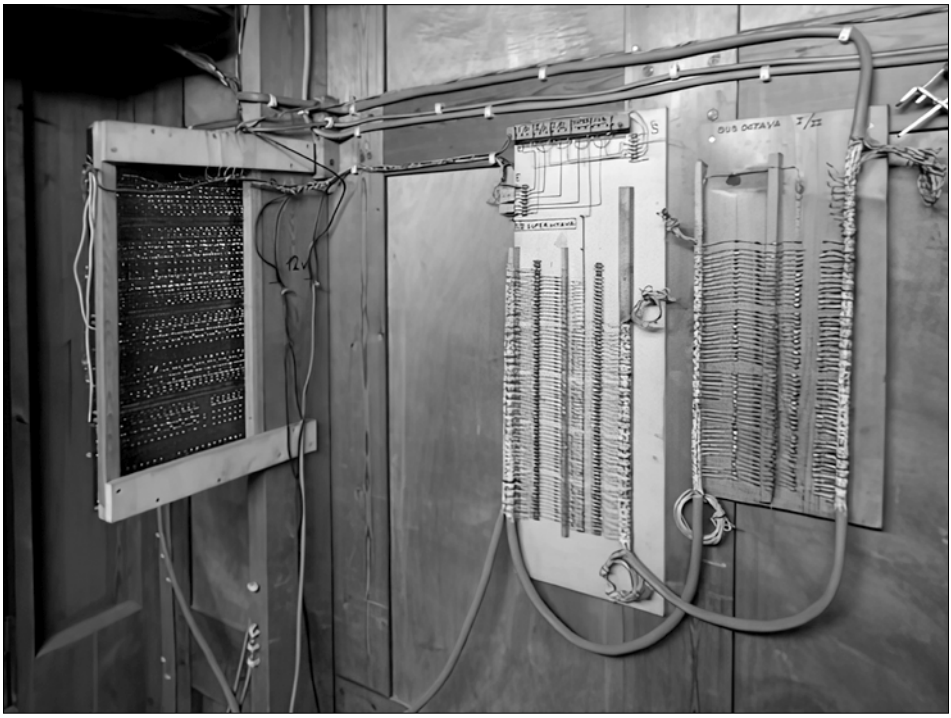

Interior de l'orgue d'Amezua

En aquests anys amb el romàntic hem tingut concerts de grans organistes, tant d'Espanya com de fora; ha acompanyat l'Schola Cantorum Arxiprestal i molts cors i solistes, soles o amb altres instruments. La seua sonoritat particular i harmoniosa ha estat reconeguda pels amants de la música i per músics amb especialitats variades, com els de l'escola de metall, en un concert per a la història, on els instruments eren al presbiteri, a meitat

de la nau major i al costat del mateix orgue. Amb ell es va fer la missa de la mort del cardenal Tarancón, on interpretava el cor de les dones, dirigit per Mn. Gimeno i a l'orgue Vicente Ros, *Missa de Rèquiem* de Fauré; aquest organista va gravar un CD amb partitures de l'època del cardenal Tarancón, com a homenatge de la seua vida. Amb ell s'han solemnitzat les festes religioses de la parròquia, la de Sant Jaume, les festes dels Lluïsos, de l'Associació de Filles de Maria del Rosari a l'octubre, de la Congregació de Filles de Maria Immaculada, les festes patronals de Sant Pasqual, fins que s'han pogut celebrar ja al seu temple, les de la Mare de Déu de Gràcia i les festes de carrer i entitats del poble; amb ell s'estrenava la *Missa del Llaurador i la Missa del Centenari*, a 4 veus i orgue, ambdues de Rafael Beltrán Moner, i la *Missa dels Goigs en honor de la Mare de Déu de Gràcia,* a 4 veus, orgue i guitarra d'Enrique Gimeno Estornell, estrenada per a la coronació pontifícia de la Mare de Déu de Gràcia, el 2 de setembre de 2007. I moltes partitures s'oïren per primera vegada acompanyades per aquest: l'orgue de l'Arxiprestal!

Orgue d'Amezua

Manuel Carda Pitarch

Naix a Vila-real el dia 9 d'abril de 1923. L'organista que suplia Mn. Juan Bta. López Avellana a l'orgue romàntic era Manuel Carda Pitarch, germà de Mn. José M. i Mn. Jesús, naturals tots de Vila-real.

Manuel, entre les seues ocupacions, era professor de música en les classes de repàs que es donaven als salons de la Congregació de Lluïsos, al carrer Major Sant Jaume i també era l'organista de l'Schola Cantorum de l'Arxiprestal, sobretot en les festes solemnes: pontificals, primeres misses de missacantants, misses solemnes de congregacions, associacions, confraries, festes de carrer, Setmana Santa, festes patronals, etc. Aquest servei l'oferia a la parròquia des dels anys 1940, en temps de Mn. Vicent Enrique i Tarancón i Lucas Salomón Martí i, sobretot, quan era vicari encarregat de la música Mn. Juan Bta. Orenga Safont (de 1949 a 1952) i després Mn. José M. Gavara Gavara (de 1952 a 1968). No li impedia mai res aquest servei a la parròquia, era un home casat amb fills i la seua professió d'empresari i advocat, es bolcava amb tot l'ànim i devoció a fer de la música en l'Arxiprestal un cant al Nostre Senyor i a la Mare de Déu.

El Nostre Senyor el va cridar prompte a exercir de músic al cel, el dia 29 de desembre de 1993.

Concepción Dembilio Usó

Nascuda a Vila-real el 5 d'octubre de 1898 i coneguda familiarment per la *sinyo* Concha, la *Borilla*, per l'àvia paterna Josefa M. Borillo. De xicoteta, als 6 anys, anava al Col·legi de les Religioses de la Consolació de Vila-real al carrer Major Sant Jaume, Fundació Onoll, entre les seues primeres lletres també hi era el solfeig, que continuà amb l'estudi de piano a València, al Col·legi de la Mare de Déu de Loreto, on tenia de professors a Onofre Alcaíno i Manuela González.

Concepción Dembilio Usó

Aquests primers estudis de música i piano van seguir amb els dels Conservatori Superior de Música a València, va acabar la carrera de Piano l'any 1920.[2]

[2] Flores Sacristán, Onofre. *Vila-realencs per a recordar.* Vila-real: Ajuntament de Vila-real, 2006.

Com a professora de música i piano va dedicar tota la seua saviesa a l'ensenyament, a Vila-real, ja fora en l'Agrupació Els XIII, a la qual estava molt unida, ja fora a l'Arxiprestal i en sa casa, on donava classes de música i acompanyava els cants, alguns d'ells fets per ella mateixa, per a qualsevol ocasió adient. Unida en l'afany musical i en les activitats pròpies d'Els XIII, acompanyava al piano en els concerts i en moltes de les sarsueles que es representaven a l'escenari; a més donava classes als fills dels socis de l'entitat.

A la parròquia Arxiprestal agrupava el cor de joves i dones per als actes religiosos dels dies ordinaris i de les festes, dirigia els cants que havien assajat i tocat l'harmònium que hi era sota la trona de l'epístola, on es col·locava l'esmentat cor, activitat a què dedicà tota la seua vida, mentre les forces la van acompanyar. Així mateix acompanyava amb l'orgue romàntic les misses i cants de l'Schola Cantorum i del seu cor de dones quan feia falta.

A sa casa del carrer de l'Ermita, 34, ensenyava, quasi sempre debades, als que necessitaven del seu saber musical, on no només rebien la saviesa de la professora en música, piano i cant, sinó també tot el saber que es necessita per a la digna interpretació de les partitures a l'abast; molts bons músics i cantants passaren pel seu estudi i en donaren fe amb la seua bona interpretació davant el públic casolà i d'altres ciutats.

La seua presència en els actes religiosos de l'arxiprestal Sant Jaume de Vila-real s'havia fet tan normal com necessària i el cor que s'agrupava al seu entorn en aquell lloc determinat ens era familiar, de tal manera, que els escolans i seminaristes li donaven el nom del Cor de la *sinyo* Concha la *Borilla* i les seues *mariachis*, que era una manera de mostrar la confiança i gran estima que tenien per la professora i per les joves i dones que li eren fidels a ella i a la parròquia, sobretot en el cant més popular i diari en actes religiosos,

La *sinyo* Concha tocant l'orgue d'Amezua en el cor

com el rosari, els dijous eucarístics, diumenges de Sant Josep, dolors de la Mare de Déu, sabatina, etc.; aquest cor, format per joves i dones del Rosari i de la Puríssima i d'altres, anava a part del de l'Associació de Filles de Maria del Rosari i la Congregació de la Puríssima, que eren per als actes propis de cadascuna d'aquestes entitats religioses, així com de l'Schola Cantorum parroquial. La *sinyo* Concha també tocava i acompanyava amb l'orgue romàntic, quan feia falta, era molt bona organista.

La *sinyo* Concha va ser tot un referent com a organista i directora musical durant molts anys. Les partitures que ella usava, unes van passar a la successora en aquest servei religiós, Nati Cabedo Fortuño, i la major part als hereus. La *sinyo* Concha moria a sa casa de Vila-real, el dia 4 de febrer de l'any 1979 i el seu record i la seua obra perdura en la bona memòria de tots els que la vam conéixer.

L'Associació de Filles de Maria del Rosari i la seua activitat musical a la parròquia

L'Associació ha cultivat des de la seua fundació la part musical, especialment la coral. Abans de l'any 1936 tenia el Cor del Rosari, en què participaven xiques i xiquetes i es cantaven els trisagis, misses i motets en les funcions religioses reglamentàries; aquesta coral, unida a l'Schola Cantorum parroquial, l'any 1932 estrenava la *Missa del Roser* del mestre Lluís Romeu, a 4 veus, poble i orgue, amb les veus de totes les associades que participaven en la missa.[3]

Des dels anys de 1944, en la reestructuració de l'associació pel cura Vicent Enrique i Tarancón, l'associació té gran interés en la coral juvenil i infantil, que és la base de la coral de l'associació. Dona vida a l'esforç que fan les joves en la part musical, Mn. Vicente García Julve, que compon moltes partitures per a aquesta coral. Dirigeix Carme Sempere i és organista Natividad Cabedo Fortuño. Com anècdota històrica, alguna partitura, com *O Salutaris Hostia*, a 3 veus, el mestre li la fa arribar a Carme escrita en una postal que li envia per correu.

Mentre era vicari de l'Arxiprestal, Mn. Miguel Alepuz Penalba, fundava en l'associació el Cor Infantil i de Jovents, que l'any 1993 va ser dirigit per Mn. Vicent Gimeno Estornell. Aquesta coral, tant amb el primer com amb el segon directors, ha cantat en els actes litúrgics de l'associació en la parroquial i ha donat concerts en moments culturals i en altres llocs. L'any 1996 va passar a ser format i dirigit per les mateixes xiques, moltes d'elles professores en aquesta matèria.

[3] Llop Català, Miguel. *Historia de la Asociación de Hijas de María del Rosario*, 1994.

Natividad Cabedo Fortuño, organista de l'Arxiprestal. El cor parroquial de xiques i dones

Natividad Cabedo Fortuño amb l'orgue d'Amezua

Natividad naix a Vila-real el 16 d'octubre de 1919. Amb la carrera de Piano, dedicà tota la seua saviesa a ensenyar i dirigir el Cor de la *sinyo* Concha la *Borilla*, quan ella ja no va poder fer-ho, tocant l'harmònium, gran i xicotet, i l'orgue romàntic de l'Arxiprestal; al mateix temps, Nati era la pianista del Rosari, del cor de l'Associació de Filles de Maria del Rosari i ho fou ambdues dedicacions fins que les forces l'acompanyaren; el seu va estar un gran servei religiós a la parròquia Arxiprestal i gràcies a ella el cor parroquial de les dones seguia acompanyant els actes religiosos diaris, aniversaris, festes, etc. i dominicals, misses cantades i altres serveis.

Nati tenia una gran facilitat per a acompanyar i encertar els tons de cadascun celebrant, sense necessitar ni partitures, tenia a la memòria totes les peces religioses a l'abast i acompanyava de manera magistral, donant sempre confiança al cor i al poble, així com als capellans.

El cor amb la *sinyo* Concha, com amb Nati, celebrava la festa de Santa Cecília amb l'esplendor que calia: missa cantada a veus i peces religioses, acabava amb l'*Himne a Santa Cecília* de Mn. José M. Torres, fet aposta per a elles, presidia sempre un guionet amb la santa, que es guarda com una relíquia d'aquells anys. També Nati és recordada en la memòria musical d'aquesta Arxiprestal, que guarda algunes poques de les partitures que ella usava a l'harmònium i a l'orgue.

Cor del Rosari, harmònium gran

Els anys de Mn. Joan Bta. Alba Berenguer com a rector de l'Arxiprestal aquest cor ha estat dirigit per José Luis Gimeno Estornell, amb Nati com a organista, tant a l'harmònium com a l'orgue romàntic, prenia una vigor especial en el cant a veus, en moltes misses i partitures noves i adients, en els anys 1978 fins al 2000; la conjunció de director i organista i el cor elevava la música religiosa a un bon grau d'interpretació.

Nati ha estat ajudada en l'harmònium i l'orgue per Lolita Llorca Mata i Victoria Ferrer Ferrer, que continuen aquesta tasca en l'Associació de Filles de Maria del Rosari.

Lolita Llorca Mata, organista del Rosari

Acabada la direcció de Nati, el cor de dones de l'Arxiprestal va anar deixant l'activitat musical que el va fer famós durant tants anys, des dels quaranta del segle XX fins a l'any 2007, quan la parròquia va prendre per seu la basílica de Sant Pasqual, per l'exposició de la Llum de les Imatges, de 2007 a 2009. L'agraïment per aquestes directores organistes i pel cor de dones de l'Arxiprestal ha de quedar en la memòria d'aquesta història.

Nati passava d'aquesta a l'altra vida el 14 de gener de 2016, amb 96 anys dedicats al Senyor, a la Mare de Déu del Rosari i a la parròquia Arxiprestal.

Organistes de la Congregació de Filles de Maria Immaculada

La congregació, des de la seua fundació, tenia la seu a l'església de Sant Pasqual, on celebrava els actes religiosos. El cor de dones i xiquetes, assajades per les joves organistes, cantaven en la domínica i en la que es deia «la funció al sant». En aquells anys en el sant, entre les organistes cal anomenar Maria Verdià.

Després de la Guerra Civil, cremat i destruït tot Sant Pasqual, església, Reial capella i part del convent, les celebracions religioses de la congregació passaren a l'Arxiprestal, respectant el mateix esquema amb què les celebraven «al sant», encara que «la funció del sant» seguia fent-se en el lloc del refectori del convent, habilitat com a església conventual.

Moltes han estat les organistes d'aquesta congregació que han demostrat la seua vàlua musical, com encara podem comprovar en els serveis religiosos dels tercers diumenges de mes, la domínica i en les seues festes. Des dels anys 1940 endavant, aquestes organistes han tocat amb l'orgue romàntic, demostrant el seu amor per la congregació i per la música.

En memòria d'aquestes organistes de la congregació recordem Ana Usó, la primera quan la reestructuració de la congregació pels anys 1944, era director Vicent Enrique i Tarancón; la segueixen, Nativitat Guiralt, Lolita Bonet, Josefina Llombart, Carmencita Juan, Carmen Usó, M. Isabel Casalta i Lina Granell, amb la coral de xiques i de xiquetes i les seues directores.

La congregació té molt d'interés en la part musical i manté el cor de dones que sostenen el cant en les funcions litúrgiques i el cor de xiquetes i joves, que li donen prestigi en les seues actuacions en les festes i més. Són dirigides per les mateixes joves, quan no per algun director especialitzat.

També recordem que a l'arxiu musical de la congregació hi ha moltes partitures especialment compostes per a cantar-les en les festes pròpies, pels compositors: Mn. Benito Traver, cardenal Tarancón, Mn. Gavara, Mn. José M. Torres, i últimament Mn.

Miguel Alepuz que componia i estrenava la missa *Tota Pulchra* per a ser cantada en les festes anuals de la Puríssima, a qui la congregació ha homenatjat agraïda.

José Luis Gimeno Estornell

Naix a Vila-real el 24 de febrer de 1948. Sobre el seu currículum farem memòria del servei a la parròquia Arxiprestal en la música, durant els rectorats de Mn. Joan Bta. Alba Berenguer i Mn. Francisco José Cortés Blasco, amb Mn. Vicent Gimeno i Estornell, des de 1977 fins a 2014.

Fem memòria, del seu treball en l'apostolat en els Lluïsos entre els joves i xiquets i l'Acció Catòlica en l'aspirantat, era l'ànima dels primers campaments parroquials d'estiu, a Sant Pau d'Albocàsser, Teresa, etc., abans que començaren a ser normals en les entitats d'aquesta parròquia. Culturalment, va ser secretari al col·legi dels Salesians a Borriana; soci i actor en Els XIII, fundador del Grup de Danses a Vila-real, continuador del Grup de Pastorets i Pastoretes de Sant Pasqual i l'últim que posà en escena, a Els XIII, la representació tradicional *El Betlem*, amb una colla nombrosa de xiquets i xiquetes; i més que hi són a la memòria.

Prengué la tasca musical i religiosa amb el cor de dones i Nati d'organista. A més, des de 1993 fins a 2014, ha acompanyat a l'orgue electrònic i amb l'orgue romàntic les accions litúrgiques de l'Arxiprestal, misses, aniversaris, funerals, etc., era una gran ajuda en el servei pastoral i en la part musical. Cal que quede en la memòria.

Vicent Gimeno i Estornell. Vila-real, 23 de desembre de 1940

Sense pensar-ho i sense voler, amb aquest prevere del nostre poble i el primer, natural de Vila-real, nomenat rector de Sant Jaume de Vila-real, com a rector *in solidum* amb Mn. Alba, Mn. Serafí i després amb Mn. Francisco José Cortés Blasco (5 de setembre de 1993 fins al 7 de setembre de 2014), encarregat de la part musical, cants i orgues i equips musicals, es tanca l'antic ordre d'organista i encarregat de la música d'aquesta Arxiprestal.

L'any 1993 (29 de setembre de 1993) ens trobem amb l'orgue romàntic en fase de contínua reparació, però en ús per a les necessitats de la parròquia; el toquen aleshores, a més de Mn. Vicent Gimeno i José Luis, les organistes de la Puríssima i les del Rosari, el nomenat Michel, Augusto Belau, que ha pres el vol musical amb aquest instrument, i alguns més organistes particulars en bodes, etc.

A la part de la trona en la nau lateral del Rosari hi és l'harmònium, amb què acompanyen els actes del Rosari i el cor de Nati; al presbiteri un orgue electrònic serveix el culte. El romàntic de continu demana reparació en açò o en allò, l'aire se'n va per ací i per allà, José Luis Gimeno i Augusto Belau se les apanyen per a embenar-lo i fer que sone i ho abasten amb esforç i manya i així va passant el temps.

Mn. Vicent Gimeno i Estornell dirigint el Cor del Rosari

Mn. Vicent Gimeno i Estornell tocant l'orgue barroc de Salanova, restaurat totalment el 2009

Restauració total de l'orgue barroc de Salanova

Quan la Llum de les Imatges (novembre de 2007 - novembre de 2009) es restaura l'orgue barroc, a càrrec de l'empresa Gerhard Grenzing, una restauració que és completa, ja que sols quedava del de Nicolau Salanova (1724) «el secret de l'orgue, el moble, la manxa i una flauta de fusta gran». L'orgue s'estrena el dia 17 de maig de 2009, dia de Sant Pasqual Baylón, patró de Vila-real, amb un concert històric per l'organista, Juan de la Rubia, que ha estat supervisor d'aquesta restauració total i nova; al concert memorable, plena l'església amb la gent, autoritats eclesiàstiques, civils i fidels, seients entre les peces exposades en «Espais de Llum», en un concert que es guardarà en la memòria dels presents i en la història d'aquesta Arxiprestal.

Aquest orgue i molt més, ho devem a l'interés i decisió d'Alejandro Font de Mora Turón, conseller de Cultura aleshores de la Generalitat Valenciana, a qui en aquesta memòria li donem les més expressives gràcies i reconeixements, per tot el que ha fet per Vila-real, poble i parròquia, especialment per la restauració del temple en «La Llum de les Imatges. Espais de Llum (2007-2009)», deixant-la com mai s'havia vist. També va intervenir en la seua recuperació i factura, pels seus informes favorables a la Generalitat, el canonge de la Metropolitana de València, mestre i músic compositor i organista, José Climent, que va fer la presentació d'aquest orgue el dia del concert en la inauguració.

José Personat, professor de música, natural de Betxí, té feta, presentada i premiada la tesi doctoral sobre partitures de música d'aquest arxiu musical de la parròquia de Vila-real, i especialment amb gravacions d'ell mateix en l'orgue restaurat de Salanova. Esperem l'edició d'aquesta tesi, molt interessant per al coneixement del nostre arxiu i del nostre orgue de Salanova.

L'any 2010, el divendres abans del primer diumenge de setembre, en l'entrada de la Mare de Déu de Gràcia a l'Arxiprestal, per a la novena i festa, fou rebuda, com de costum, amb el *Tota Pulchra* d'Andreví, acompanyada per l'orgue barroc i el romàntic, alternant, fins a l'últim número, en el que tocaren els dos orgues alhora la partitura, al barroc Mn. Vicent i al romàntic José Luis, per primera vegada.

L'empresa Porcelanosa, ja que volia agrair el servei parroquial relacionat amb una gran festa familiar nupcial, decideix portar a terme un dels dos projectes que la parròquia té preparats: la restauració de l'orgue romàntic o les obres d'elevació i reforma del presbiteri de l'Arxiprestal; Mn. Gimeno, amb el rector Mn. Francisco José Cortés Blasco, davant la proposta, decideix demanar fer el presbiteri, perquè és més necessari per a la bona visió de l'altar des de la gent, i perquè tenint l'orgue barroc no és de necessitat el romàntic, que un dia o un altre es restaurarà. I així es realitza amb bon encert, fent les obres del presbiteri des del mes de gener fins a final de març de l'any 2014, tot inaugurant el presbiteri per a la

Setmana Santa de 2014, encara que oficialment el bisbe beneïa les obres el 21 de setembre de 2014, quan era ja rector Mn. Javier Aparici. També ací hem de donar les gràcies per aquesta gran obra a Porcelanosa.

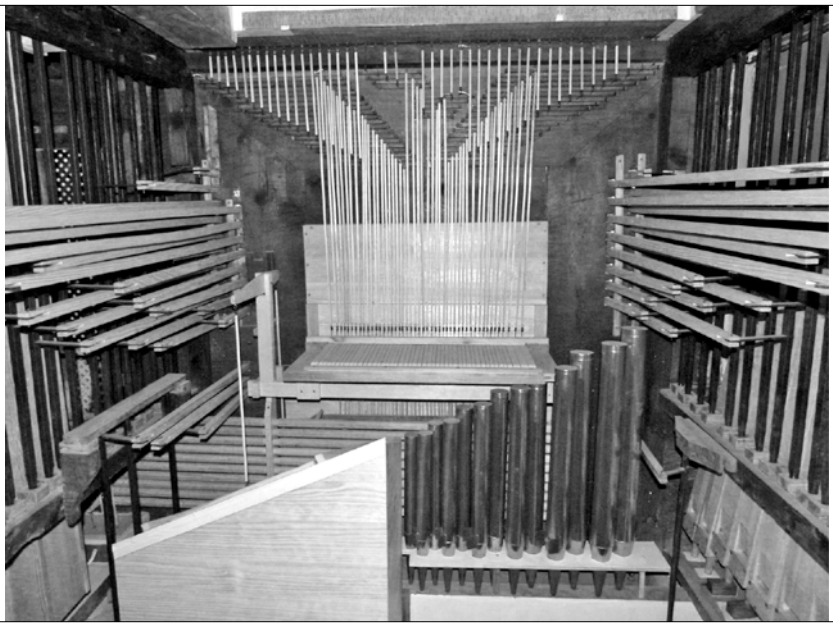

Interior orgue barroc restaurat

Restauració total de l'orgue romàntic d'Amezua

El nou rector, el 7 de setembre de 2014, Mn. Javier Aparici Renau, natural d'Almassora, prescindeix dels que hi troba i es fa càrrec personalment de la part musical, com a servei pastoral, fins i tot assaja el salm responsorial abans de les misses, i assenyala els diversos cants adients a cada part de la litúrgia, amb l'ajuda servicial d'altres organistes i directors de Vila-real i pobles de la contornada, ja que s'havia establert una escola d'organistes diocesana, dirigida per Juan de la Rubia i Vicent Flich de Nules, amb l'orgue barroc de l'Arxiprestal, i els orgues de la Vall d'Uixó, Castelló i l'Alcora.

Orgue d'Amezua restaurat

Interior orgue barroc restaurat

L'any 2019, el 21 de setembre, el bisbe Casimiro López Llorente, beneeix i s'inaugura la restauració total de l'orgue romàntic, a càrrec del taller d'orgueneria Carlos M. Álvarez, acompanyant i tocant en l'acte i missa, Juan de la Rubia. L'empenta organitzadora del nou cura, al mateix temps vicari general de la diòcesi, Mn. Javier Aparici Renau, ha fet possible i portat a terme aquesta restauració, amb la col·laboració de l'Ajuntament de Vila-real i la Diputació de Castelló, i les donacions dels fidels, cosa d'agrair als benefactors que han pogut ajudar amb les seues aportacions.

L'orgue romàntic d'Amezua ha quedat després de la restauració com un instrument de transmissió electropneumàtica de dos teclats de 61 notes i pedal de 30 notes, amb 28 registres entre pedal, gran orgue i recitatiu, més 11 acoblaments per pistons, el transpositor i un sistema de memòria fins a 10.000 combinacions lliures.

La part musical segueix acomplint el seu deure en aquesta Arxiprestal i els orgues fan un bon paper, tot servint a més de la part litúrgica, que és l'ofici d'ells a l'església, per a

l'ensenyament a l'escola d'organistes diocesana, i cicles de concerts amb el romàntic o el barroc, aprofitant el temps d'Advent, Quaresma, Pasqua i altres dates oportunes, amb l'assistència dels amants de la música d'orgue.

El cura ha nomenat organista oficial de l'Arxiprestal, amb l'obligació de tocar i tenir cura dels dos orgues, Vicent Flich de Nules, que reuneix tot el que es demana per a l'ofici; com a ajudant ha estat nomenat Augusto Belau de Vila-real, que coneix, el que millor l'ofici i els instruments; els ajuden aquells que són de l'escola diocesana d'organistes; entre tots formen un equip del qual esperem bones actuacions per a la millora del cant en la litúrgia d'aquesta Arxiprestal, tot tenint el seny de no tancar la porta a d'altres músics.

Felicitem Augusto Belau per la seua tesi de final de carrera d'orgue al Conservatori de València, en la qual fa un cant esplendorós del nostre orgue simfònic d'Amezua, instrument que coneix en la seua història i en el seu servei i amb el qual ens fa gaudir tantes vegades de la magnificència de la música per a orgue dels grans mestres, a més d'acompanyar la litúrgia a través de l'any el que més, i en tot allò que se li demana en relació a l'instrument major d'aquesta Arxiprestal. La seua tesi és ja una història de l'orgue d'Amezua de l'arxiprestal Sant Jaume, que esperem siga editada en poc de temps.

Per cloenda del concert: la fuga!

Hem treballat els nostres anys i hem fet el paper que ens ha tocat, aconseguint amb el temps allò que teníem en el cap els fills de Vila-real: la restauració de l'orgue barroc de Salanova i la de l'orgue simfònic o romàntic d'Amezua, de Mn. Juan Bta. López Avellana; la restauració d'aquest gran temple per «La Llum de les Imatges. Espais de Llum», gràcies a Alejandro Font de Mora, i l'obra al presbiteri de Porcelanosa; també els museus en la sagristia, amb les obres d'art de la nostra història i les de la col·lecció de les dominiques, llegat del bisbat; sense oblidar-nos de la cura de l'arxiu musical, amb partitures del segle XVIII i següents, de les quals s'han fet tesis doctorals de molt de prestigi, per més que falta encara el catàleg de tot el que s'hi guarda; però, ja anirà fent-se a poc a poc!

Alea jacta est!

Actum est de maniqueis!

Gloria in excelsis Deo Beataeque Virginis Mariae!

Gràcies als lectors i lectores i perdó pels oblits, anime a escriure la memòria sense deixar-la dormida en un somni que no escriu. Gràcies!

Documents

Benifets a la parroquial de Sant Jaume de Vila-real

Com a memòria dels benifets i beneficiats, en la part de cantors i músics de la nostra parròquia, exposem uns noms que ens consten en la documentació, perquè ens serveixen de record de tots aquells que han servit la parròquia durant la seua història llarga, des de la fundació pel rei Jaume I, el 22 de febrer de 1274:

Mn. Jaume Garcés, prevere cabiscol, 26 de febrer de 1710 (Bateig tom I)

Mn. Joseph Pitarch, clergue *sochandre,* 26 d'octubre de 1724 (Bateig tom I)

Presentem el benifet concedit per part de l'Ajuntament de Vila-real en favor de mossén Agustí Estruch, també com a memòria de tots els concedits en aquesta història:

Día 10 de Mayo de 1840. Presentación de Beneficio por el Ayuntamiento de Vila-real, a favor de Don Agustín Estruch, ordenado de Tonsura.

Para el Beneficio de Sochandre, fundado por Raymundo Roda en al altar Mayor de la Parroquial, bajo la invocación de San Jayme, cuyo Patrono es el Ayuntamiento.

En Villarreal a diez de Mayo de mil ochocientos cuarenta, reunidos en la Sala Capitular de la misma los Señores Don Antonio Soriano, Alcalde primero Presidente; Don Juan Canós, Alcalde segundo; José Notari, Bautista Usó, Salvador Manrique, Manuel Sancho, Manuel Gilabert, Pascual Herrero, José Soriano, Joaquín Rochera, regidores; Jerónimo Llop, Vicente Amorós, síndicos, componentes del Ayuntamiento Constitucional de esta Villa, como más haya lugar en derecho.

DICEN: Que el Ayuntamiento es verdadero e indubitado Patrono de un simple, perpetuo y Eclesiástico Beneficio, con el cargo de Sochandre, fundado por Raymundo Roda en la Parroquial Iglesia de esta Villa en su altar mayor, bajo la invocación de San Jayme, cuyo beneficio está vacante por renuncia de Don José Torres, Presbítero Sochandre de la Parroquial Iglesia de San Bartolomé de Valencia, según Escritura otorgada por el mismo en la ciudad de Valencia a siete del corriente mes ante el Escribano del Número y Colegio de la misma Don Salvador Hervás; a consecuencia de dicha renuncia y deseando haya persona idónea que ocupe el expresado Beneficio, sirva la Sochandría en esta Parroquial Iglesia y cumpla las demás cargas y obligaciones, sabedores del derecho que les compete como a tales patronos.

OTORGAN: Que eligen, nombran y presentan en Beneficiado y poseedor del expresado Beneficio a Don Agustín Estruch ordenado de Tonsura, mayor de veinte y dos años, vecino de la ciudad de Valencia, en quien concurren las circunstancias

apetecidas para obtenerle, y al efecto le dan y confieren todo el poder que en el Ayuntamiento reside y es necesario para que comparezca por si o por medio de legítimo Procurador ante el Ilustrísimo Señor Obispo de Tortosa, su Reverendo Gobernador, Provisor, Oficial y Vicario General y demás que en derecho pueda y deba, y en virtud de este nombramiento y presentación suplique se dignen admitirlo y aprobarlo, y en su caso y lugar mandar se haga en el agraciado la Colación y Canónica institución de dicho Beneficio, y se le da la posesión del mismo, sus rentas, prebendas y emolumentos, con rendimientos de frutos que los otorgantes así lo piden y suplican, y dan por tomada dicha posesión en nombre del fundador. Y prometen que esta Escritura será al agraciado firme y segura y que no la revocarán por las causas en derecho permitidas, a no ser que el Reverendo Gobernador o Provisor Vicario General de esta Diócesis de Tortosa por motivos a si bien vistos no tenga por conveniente hacer la colación y Canónica institución del indicado Beneficio a favor de Don Agustín Estruch, para cuyo caso se reservan los otorgantes el derecho de elegir y nombrar otra persona calificada con protesta de que no les pase perjuicio el transcurso del tiempo en el derecho de presentar dicho Beneficio.

Y presente Don Agustín Estruch, tributando ante todo las debidas gracias al Ayuntamiento por el singular favor que le dispensa, enterado del contexto de esta Escritura, la acepta en todo y por todo con arreglo a derecho, y el nombramiento y presentación que contiene a su favor del expresado Beneficio, y ofrece luego le sea conferido servir la Sochandría de esta Parroquia y cumplir las cargas y obligaciones a que por la posesión del mismo sea tenido. Y ambas partes otorgante y aceptante respectivamente juran según derecho en este acto de que yo el Escribano doy fe y que en esta presentación y aceptación, antes ni después de ella, no ha intervenido, interviene, ni intervendrá directa ni indirectamente dolo, fraude, simonía, ni otro pacto ilícito reprobado por los Sagrados Cánones y disposiciones Pontificias. Y los otorgantes conceden y otorgan su poder especial y cumplido al efecto de esta presentación y expresado juramento in Curia a Don José Tallada y Palomo, a Don Ramón Marques, y a Don Salvador Albacar, procuradores de la Reverenda Curia Eclesiástica de Tortosa, a los tres juntos y a cada uno de por si, concediéndoles cuantas facultades para ello se necesiten, con libre, franca y general administración y relevación en forma. Y al cumplimiento de lo contenido en esta Escritura obligan los otorgantes y aceptante sus bienes y rentas presentes y futuras con sumisión competentes.

Así lo dicen y otorgan siendo presentes por testigos Vicente Pérez y Soriano, agrimensor y Vicente Cabedo, labrador de esta vecindad. De todo lo cual y del conocimiento de las partes de los que firman los que saben y por los que no lo hacen uno de los testigos doy fe.

Firman: Antonio Soriano, Pascual Herrero, Juan Canós, Agustín Estruch, José Soriano, Vicente Amorós, Manuel Sancho.

Ante mi Pascual Sarthou.

8

Francisco Mezquita Broch

‘HOJA PARROQUIAL’ I ‘SAN PASCUAL’ FINS A 1970.

DUES PUBLICACIONS PER A UN POBLE

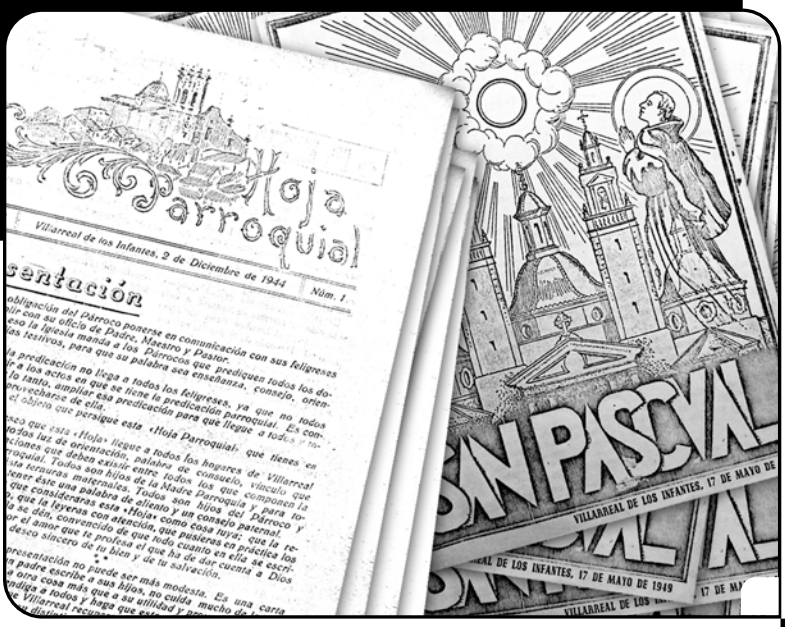

'Hoja Parroquial' i 'San Pascual' fins a 1970. Dues publicacions per a un poble

Introducció

Fa anys, durant un període d'inactivitat just després d'acabar els estudis universitaris, em vaig dedicar a buidar dues publicacions de Vila-real que considerava que arribaven de manera periòdica a moltes famílies del poble: l'*Hoja Parroquial* i *San Pascual*. Una altra qüestió és que foren llegides realment, ja que supose que devia passar com amb la premsa, les llegirien més o menys segons els interessos de cada persona. No obstant això, circulava aleshores un refrany popular que mostrava d'alguna manera una idea general: «L'*Hoja Parroquial* entra per la porta i ix pel fumeral».

El buidatge d'aquestes publicacions formava part d'un projecte més ambiciós sobre la mentalitat de la societat del poble, la qual ha estat considerada tradicionalment molt influenciada per l'Església. En el número de la revista *San Pascual* d'abril de 1969, llegim en l'editorial: «No podemos decir con seguridad que Villarreal sea mejor o peor que otras poblaciones en el orden religioso aunque conserva la fama de muy católica. Fama también de que se comulga mucho».

En primer lloc, pensem que aquest caràcter era propi de molts pobles d'Espanya d'acord amb la història recent, el pes de l'Antic Règim i la debilitat de la implantació del liberalisme. La clau estava en l'educació, per veure els que havien estudiat més enllà de l'escola i havien assolit una formació per a accedir a una professió liberal; també en l'educació de l'ambient del carrer, igualment el fet que els pobles tradicionalment basats en la riquesa agrària (la major part dels d'Espanya) sociològicament s'han decantat més cap al conservadorisme.

L'estudi del cas de Vila-real en tots aquests aspectes era un objectiu que sempre he considerat. El fet és que, encara que fora de manera parcial, al llarg dels anys, quan les obligacions laborals m'han deixat un poc més de temps lliure, he tractat de portar-ho a terme. Recentment, el 2018, he publicat l'obra *Cap a la formació de la societat civil. Vila-real (1846-1939)*, editada per l'Ajuntament de Vila-real, en la qual faig un estudi dels alumnes del poble que, des de la creació de l'Institut de Castelló el 1846, hi han ingressat fins a 1939, per a complir un dels aspectes de la formació de la societat del poble en el segle XIX i primer terç del XX.

En el mateix sentit, s'ha de tenir en compte, a més, la importància de la creació de l'institut Francisco Tárrega en la societat del poble, atés que per primera vegada es podia estudiar el batxillerat en un centre oficial de l'Estat a partir del curs 1966-1967 amb un ensenyament en coeducació, laic i lliure, la qual cosa significava una novetat important en la transmissió d'idees. El primer director fou Rafael Llopis. Però aquest estudi crec que encara està per fer.

Un altre dels aspectes interessants era l'estudi de les publicacions del poble durant el franquisme, per a veure quines podien llegir els ciutadans de Vila-real com una altra manera de formar-se. És cert que també podien llegir llibres (caldria investigar la història de les llibreries del poble) que podien comprar de manera lliure, o revistes o diaris d'àmbit regional o estatal.

Fent una recerca sobre aquest tema, el professor Santiago Fortuño, en «Les lletres a Vila-real ahir i avui»,[1] fa entre altres coses un estudi específic sobre els escriptors i les publicacions del poble. Hi podem llegir que durant el primer terç del segle XX, van aparéixer a Vila-real una dotzena de publicacions periòdiques, diaris, setmanals o mensuals amb més o menys durada i amb un caràcter divers. La meitat més o menys eren de caràcter estrictament religiós (*El Peregrino*, *Fe y Patria*, *Azul y blanco*, *Hojas de Rosa*, *Tú* i *La Mensajera de la Inmaculada*); d'altra banda, n'hi havia d'altres que tenien un caràcter civil amb una ideologia diversa (*La Plana*, *El Agrario*, *El Mijares*, *Tribuna Libre*, *Villarreal* i *Democracia*). També una revista de *San Pascual* des de l'any 1917.

Sembla interessant que en aquell període abans de la Guerra Civil la societat de Vila-real generara una dotzena de publicacions de manera espontània, segons els interessos diversos d'associacions o de persones privades. La qual cosa mostra una preocupació envers temes de diversa índole sobre els quals volien manifestar-se de cara a la resta de població amb la intenció d'influir, competint entre ells i amb la premsa regional o estatal. Aquesta actitud és la d'una societat amb un cert dinamisme, no pareix una societat purament agrària.

Passà el període de la Guerra Civil i, amb la dictadura franquista, el panorama va ser molt diferent; de tots aquells diaris anteriors, sols quedava *Tú*, que era el full de la Congregació de Maria Immaculada, Sant Lluís Gonzaga i Sant Joan Berchmans,[2] com a suplement de l'*Hoja Parroquial*, que cap als anys seixanta es transformaria en *Exágono*. L'*Hoja Parroquial*[3] de Vila-real va nàixer a partir de 1944 i la revista de *San Pascual* des de 1949,

[1] Gil Vicent, Vicent (dir.). *Història de Vila-real*. Vila-real: Ajuntament de Vila-real, 2010, p. 339-345.

[2] Arrufat Bort, P. «Dades històriques de la Congregació de Lluïsos de Vila-real en la dècada dels cinquanta». *Font*, núm. 20. Vila-real: Ajuntament de Vila-real, 2018, p. 217-226.

[3] L'*Hoja Parroquial* no apareix citada en el treball recent «Desastres naturals i propaganda franquista: El cas de la Plana de Castelló als anys quaranta», de C. Pardo Nàcher. Pardo Nàcher, C.; Ginés Sánchez, A. (coord.). *La gelada de 1946*. Castelló de la Plana: Universitat Jaume I, 2020.

totes dues publicacions religioses catòliques, la diversitat anterior havia desaparegut o, millor dit, l'havien fet desaparéixer. A partir d'aquell moment, no hi hauria una opinió civil lliure que poguera ser impresa en una publicació. Estàvem en plena dictadura i la censura de premsa era una condició específica de l'obligada opinió monolítica de la societat. En realitat no hi hauria una opinió que no estiguera a favor del règim i igual passà amb el diari *Mediterráneo*, òrgan de premsa del Movimiento, que exercia el monopoli de la informació provincial. No hi havia més premsa, tret dels programes de festes dels pobles. De les notícies sobre Vila-real de l'any 1966 que apareixen en el diari *Mediterráneo*, hi ha un treball publicat en *Font*,[4] en el qual podem veure per on anaven les informacions sobre temes vila-realencs. Així anava formant-se la mentalitat del poble de Vila-real. Hi haurà més temes, però aquesta informació anirà fent pes.

Hoja Parroquial

L'*Hoja Parroquial* és una publicació de caràcter informatiu que depén directament de la parròquia. En aquells moments sols existia al poble una parròquia arxiprestal, que era la de Sant Jaume; per tant, l'arxipreste en seria el responsable, seguint, com s'insinua en el primer número, orientacions de jerarquies superiors.

El seu format, com el nom indica, és d'un full doblegat pel mig i escrit d'aquesta manera per les quatre cares. De vegades podia portar algun full solt dins per algun motiu; el professor Fortuño diu en el seu treball que *La Mensajera de la Inmaculada* anava així.

En el primer full solia anar un editorial o presentació mentre que l'últim estava dedicat a notícies de la parròquia més pràctiques i properes, com les referides a naixements, noces i defuncions que obligatòriament passaven per allí. Anuncis dels diferents col·lectius religiosos (Filles de Maria Immaculada, Filles de Maria del Rosari, Lluïsos, Adoració Nocturna, etc.), així com diferents activitats religioses, com ara col·lectes, rosaris, novenes, processons, festes religioses, etc. Els altres dos fulls que quedaven enmig s'omplien amb comentaris sobre la vida quotidiana en relació amb els valors de la religió, de caràcter moralitzador i de reflexió. Alguns, durant un temps, portaven un encapçalament fix, una secció com «Del Evangelio», «Desde Mi observatorio», «Las pegas del tío Quico», «Dedo en la llaga», «Flash», «Sentet no ho veu clar», «Diálogos con Mossén Roc», etc., que s'aprofitava per a introduir temes d'actualitat, de costums civils, de pràctiques religioses. En alguna ocasió es completava el full amb un aforisme, una frase famosa o un refrany. Normalment els cometaris de les seccions no anaven signats sinó que apareixien amb un pseudònim, que potser era del mateix rector, sobretot en els primers anys. Alguna vegada hi apareixia l'autor.

[4] Ripollés Escuder, G.; Peset Vargas, E. «Una ullada al Vila-real de fa 50 anys a través de la premsa». *Font*, núm. 18. Vila-real: Ajuntament de Vila-real, 2010, p. 129-147.

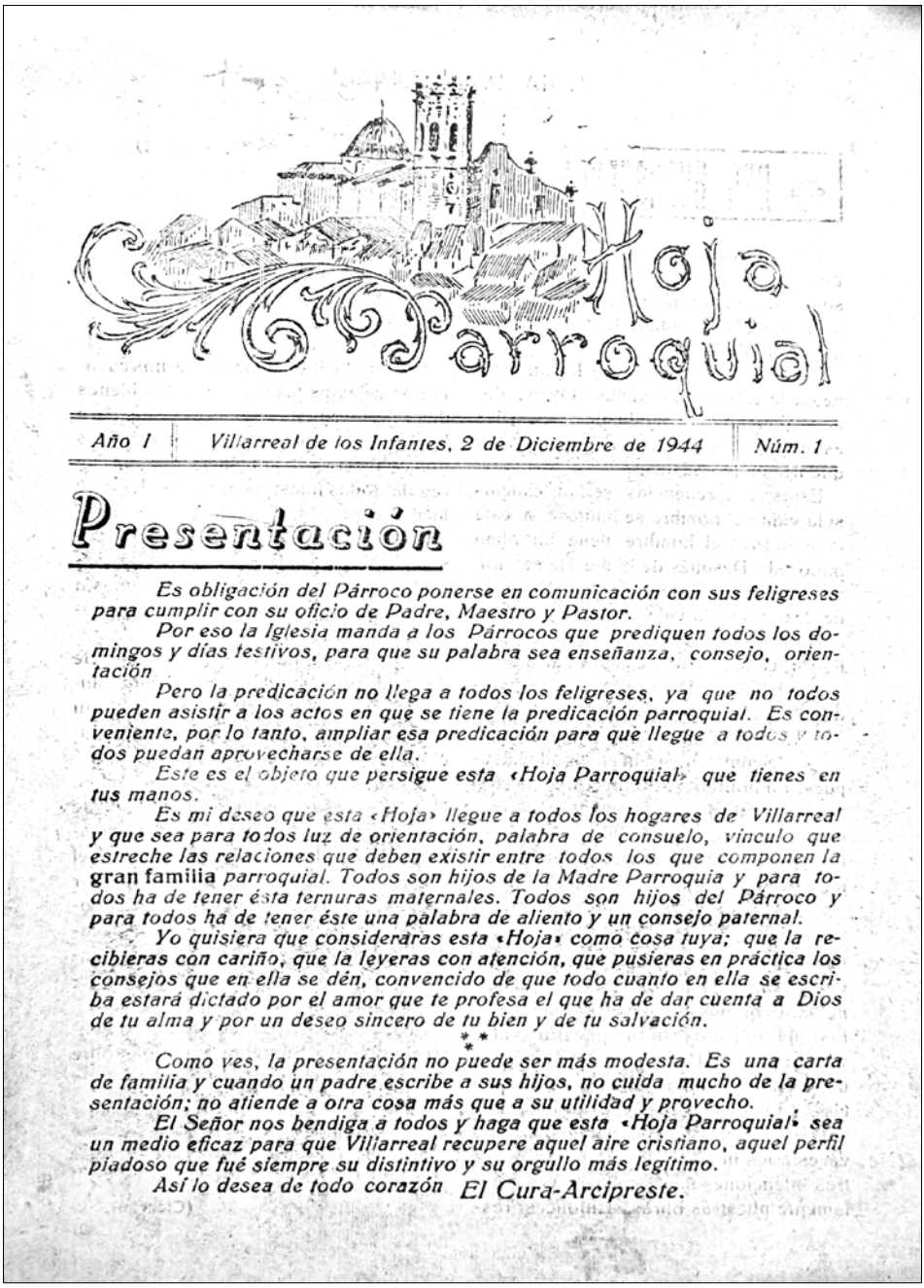

Hoja Parroquial

Año I | Villarreal de los Infantes, 2 de Diciembre de 1944 | Núm. 1

Presentación

Es obligación del Párroco ponerse en comunicación con sus feligreses para cumplir con su oficio de Padre, Maestro y Pastor.

Por eso la Iglesia manda a los Párrocos que prediquen todos los domingos y días festivos, para que su palabra sea enseñanza, consejo, orientación

Pero la predicación no llega a todos los feligreses, ya que no todos pueden asistir a los actos en que se tiene la predicación parroquial. Es conveniente, por lo tanto, ampliar esa predicación para que llegue a todos y todos puedan aprovecharse de ella.

Este es el objeto que persigue esta «Hoja Parroquial» que tienes en tus manos.

Es mi deseo que esta «Hoja» llegue a todos los hogares de Villarreal y que sea para todos luz de orientación, palabra de consuelo, vínculo que estreche las relaciones que deben existir entre todos los que componen la **gran familia** *parroquial. Todos son hijos de la Madre Parroquia y para todos ha de tener ésta ternuras maternales. Todos son hijos del Párroco y para todos ha de tener éste una palabra de aliento y un consejo paternal.*

Yo quisiera que consideraras esta «Hoja» como cosa tuya; que la recibieras con cariño, que la leyeras con atención, que pusieras en práctica los consejos que en ella se dén, convencido de que todo cuanto en ella se escriba estará dictado por el amor que te profesa el que ha de dar cuenta a Dios de tu alma y por un deseo sincero de tu bien y de tu salvación.

* * *

Como ves, la presentación no puede ser más modesta. Es una carta de familia y cuando un padre escribe a sus hijos, no cuida mucho de la presentación; no atiende a otra cosa más que a su utilidad y provecho.

El Señor nos bendiga a todos y haga que esta «Hoja Parroquial» sea un medio eficaz para que Villarreal recupere aquel aire cristiano, aquel perfil piadoso que fué siempre su distintivo y su orgullo más legítimo.

Así lo desea de todo corazón El Cura-Arcipreste.

En el buidatge que vaig fer, m'interessaven sobretot els comentaris o les opinions de caràcter social, de crítica de costums de pràctiques religioses, també de notícies que pogueren canviar la trajectòria de l'Església i, evidentment, he seguit el propi criteri segons aquella idea inicial sobre la formació de la mentalitat de la societat vila-realenca.

L'*Hoja Parroquial* no es venia en cap quiosc, llibreria o tenda, en realitat no tenia preu i es repartia amb una periodicitat setmanal, per zeladores, dones molt properes a la parròquia, que anaven per totes les cases, tot sabent quines persones eren les que la volien, la majoria, o no, que donaven la voluntat o una quantitat fixa cada any; algun testimoni recorda una pesseta per exemplar en els anys seixanta, sense seguretat. Però la periodicitat perseverant va seguir durant tot el franquisme i ha continuat fins ara.

Les dades que presentarem i comentarem a continuació van des del primer número («Año 1. Villarreal de los Infantes, 2 de Diciembre de 1944») fins a l'any 1970.

Segons aquestes dades, Miguel Pedrós Bañón va ser arxipreste des de 1915 fins a 1944; hi va ser abans de la guerra, va passar fora de Vila-real la guerra i hi va continuar en la postguerra; després hi va arribar Vicent Enrique i Tarancón, que més tard va ser nomenat bisbe (7-XII-45)[5] i cardenal i hi va ser fins a 1945. En el seu període va aparéixer l'*Hoja Parroquial* (7-XII-45). A continuació, hi va venir Lucas Salomón Martí, que hi va ser fins a 1963, quan començava a caminar el concili II del Vaticà i, finalment, Vicente Pascual Moliner, que va ser el que hi va recollir els canvis plenament.

De l'any 1944 a l'any 1970, el període en què estudiem les publicacions, van regir els papes Pius XII (1939-1958), Joan XXIII (1958-1963) i Pau VI (1963-1978). En el mateix període, va ser bisbe de Tortosa Manuel Moll i Salord (1943-1968) i quan es va segregar una part del bisbat, entre d'altres Vila-real, el 1960, aquesta va passar a Segorbe-Castelló, en la qual era bisbe José Pont i Gol (1952-1970).[6] Vegeu la cronologia en l'apartat d'annexos.

Temes de l'*Hoja Parroquial* (I)

Educació

Un tema que es repeteix en diversos anys és el de l'educació que els pares han de donar als fills. S'ha de pensar que segons la tradició i les mateixes encícliques papals, com la *Divini Illius Magistri* del papa Pius XI de 1929, l'educació havia d'estar a càrrec dels pares i de l'Església. L'educació per part de l'Estat era segons aquelles encícliques una tasca afegida quan l'Església o els pares no podien arribar-hi, com una cosa extraordinària, per això va significar una competència quan l'Estat va universalitzar l'educació amb escoles i

[5] Les dades entre parèntesis (7-XII-45) corresponen a la data del número de l'*Hoja Parroquial*.

[6] Sobre aquestes dades dels rectors de la parròquia de l'església Arxiprestal de Vila-real, hem consultat l'obra de Mn. Vicent Gimeno Estornell: *L'església arxiprestal Sant Jaume Apòstol de Vila-real. 225 anys de la seua història: 1779-2004*, Caixa Rural Vila-real, 2006, però no aporta dades significatives sobre publicacions parroquials posteriors a la Guerra Civil.

instituts en les primeres etapes liberals del segle XIX. Segons açò, l'editorial de la revista *Eclesia* de 30 de juny de 1945 era clara:

> En cuestión de principios no podemos ceder un ápice. La educación corresponde antes a la familia y a la iglesia que al Estado. La iglesia tiene derecho a fundar y sostener escuelas primarias, secundarias y superiores. La iglesia puede vigilar la enseñanza y educación religioso-moral de sus fieles hasta dentro de las escuelas privadas o estatales.[7]

Els textos que citem a continuació són un exemple de la postura de l'*Hoja Parroquial*:

> Los hijos nunca deben faltar el respeto a sus padres, excepto cuando lo exija la obediencia a Dios. (6-I-45)
>
> Una madre se queja de las costumbres de los jóvenes de hoy en día. Si los tiempos han cambiado es porque las madres lo han consentido. ¡Deme usted madres como las de antes! (13-X-45)
>
> Ante todo los padres tienen la obligación de aconsejar a hijos e hijas en la elección del novio, pero no han de fijarse en cualidades accesorias, ni oponerse sin motivo a los deseos de sus hijos. (13-X-45)
>
> Madres, no permitáis nunca que vuestras hijas estén solas con el novio o vayan solas con él al cine o por lugares oscuros o poco frecuentados. (7-X-45)
>
> El gran pecado de nuestro siglo es el de las mentes vacías y el de las cunas vacías. (3-XI-45)
>
> Contra los padres que no vigilan mucho a sus hijos (1-XI-45)
>
> Hay que educar para la vida real: Uno de los puntos fundamentales de la educación es comunicar al discípulo el concepto de la vida tal como es. Aspiraciones locas (irreales) por lecturas irreflexivas y prematuras de novelas. (3-V-58)
>
> Vigilancia a los hijos por parte de los padres contra la anarquía e independencia (14-II-59)
>
> Intransigencia en la educación para con los hijos (23-IV-60)
>
> Hay que formar a los hijos de manera que cuando tengan que abandonar el hogar, no fracasen... y cuando estén lejos de él no abandonarles. (8-I-67)

[7] Citat en Puelles Benítez, Manuel de. *Educación e ideología en la España contemporánea*. Madrid: Tecnos, 2002, p. 314-315.

Qüestió social

És un tema que hi apareix des dels primers números però amb una freqüència diferent: el 1944 (1 vegada), el 1945 (1), el 1958 (4), el 1959 (9), el 1960 (1) i el 1966 (10 vegades).

En un principi són aspectes puntuals, que es poden confondre amb costums tradicionals del poble, com ara treballar en diumenge. Segons els textos trobats, la postura de l'*Hoja Parroquial* respecte d'aquest tema és contrària, és *pecat*, però amb diferents matisos:

> Pecan los que trabajan y los que mandan trabajar. Se puede solo cuando haya verdadera necesidad y aún en ese caso hay que pedir permiso al cura. (9-XII-1944)
>
> La gran mayoría de los que trabajan en domingo dejan por ello de ir a misa. (13-XII-58)
>
> Trabajar en domingo es medio de perdición. (29-VIII-1959)
>
> Se autoriza la recolección en el campo en casos insustituibles. (14-VI-64)

Tanmateix, la qüestió social és un tema tractat per l'Església des del segle XIX com una de les conseqüències de la revolució industrial. El papa Lleó XIII, en l'encíclica *Rerum novarum* de 1891, exposa que davant de les condicions laborals del treballador, s'han d'activar mesures de seguretat, higiene, horari, treball infantil i de dones, al seu favor per part de l'Estat, al mateix temps està a favor de la constitució d'associacions obreres per a defensar els seus drets. Unes mesures que van tardar molt a adoptar-se de manera efectiva, pressionats pels empresaris i cacics. A l'Espanya franquista del moment, sense llibertat ni dret de sindicar-se, estaven totalment a expenses dels amos i empresaris en intel·ligència amb el Govern. Aleshores l'Església, amb estreta complicitat amb tot l'engranatge franquista, es trobava en una posició compromesa segons la seua pròpia doctrina evangèlica.

En un text de 1945, apareix el tema de l'atur (10-II-45 i també en el número anterior), però sense aprofundir-hi. També la relació entre el treballador i l'amo:

> Los criados están, de alguna manera, bajo el cuidado y vigilancia de sus amos. Pecaría el amo que negara a sus criados el salario justo... siguiendo el ejemplo del centurión haremos labor positiva para solucionar la cuestión social. (20-I-45)
>
> Sobre la igualdad social que se consigue por medios violentos la H. P. no está de acuerdo. (20-XII-1958)
>
> La iglesia debe inmiscuirse en asuntos sociales. (7-IV-59)

> La igualdad de todos los hombres predicada por muchos es un concepto equívoco. Porque esas desigualdades físicas y morales han de corresponder necesariamente a desigualdades en la posición social y el bienestar económico. La igualdad que muchos predican aunque se pudiese conseguir por un absurdo no duraría más que unos días. La igualdad entre todos los hombres es una verdad en apariencias. Y la verdad en apariencias es la peor de las mentiras. (31-XI-59)
>
> Exigir un salario justo, según la doctrina de los Papas, y no rendir debidamente en el trabajo es una injusticia. ((14-III-59)
>
> El Papa ha llamado «nuevos Caínes» a los que especulan con el hambre y la miseria de sus hermanos. (21-III-59)
>
> Sobre la igualdad de los hombres (25-III-62)

Hi ha també altres textos sobre la injustícia social en altres números: 6-XII-58 i 13-XII-58; i sobre la doctrina social catòlica en 5-IX-63.

La celebració del concili II del Vaticà (1962-1965),[8] convocat i iniciat pel papa Joan XXIII i continuat per Pau VI, va representar un canvi molt important per a la mateixa Església, la qual vivia amb unes estructures antigues i una doctrina i relació amb la societat i l'Estat que venien del concili de Trento. Aquest canvi modernitzador i de posar-se al dia amb els problemes i els avanços que es produïen en el segle, es veurà en tots els apartats que tractarem i òbviament també en la qüestió social. La qual cosa produirà enfrontaments, reserves a seguir-la i crítiques en un país que anava endarrerit respecte a la resta de l'Europa occidental.

En els números de l'any 1966, una vegada acabat el concili, trobem els seus efectes en els temes tractats: «El problema social consiste en que unos elementos de la sociedad resultan excesivamente beneficiados a costa de los beneficios que corresponden en justicia a otros miembros de la sociedad» (2-I-66).

En el número del 9-I-66 es continua parlant del problema social, com una continuació de l'anterior, incloent el tema de l'ateisme. En el del 16-I-66, s'explica que l'Estat liberal perjudica els obrers i afavoreix els patrons. En el número següent es parla dels problemes que genera el desenvolupament industrial. Temes semblants apareixen en el 20-II-66, 6-III-66, 20-III-69, 24-IV-66, 8-V-66 i 3-VII-66. En el 28-IV-68, en el qual es recullen opinions de caràcter social dels bisbes sobre el treball dels obrers, la justícia, etc., molt interessants i noves, de les jerarquies eclesiàstiques. Es nota que els temps han canviat i que l'Església tracta de posar-se al dia en temes tan controvertits en els anys en què s'estava donant la revolució industrial de forma més generalitzada i evident per a les nostres comarques.

[8] *Vaticano II. Documentos*. Madrid: BAC, 1975.

En el número del 29-XI-69 hi ha un comentari sobre la immigració relacionat amb el desenvolupament industrial recent, amb xifres molt eloqüents i una reflexió sobre la seua situació social i econòmica calamitosa. Des de l'*Hoja Parroquial* s'anima que la societat prenga consciència sobre el problema.

El 26 de març de 1967 el papa Pau VI publica la seua encíclica *Populorum Progressio*, que tracta del desenvolupament dels pobles i el greu desequilibri mundial entre països rics i pobres, en la qual es proposa la solidaritat humanitària, entre altres qüestions. Crida l'atenció que en el número del 4-VI-67, en la secció «Las pegas del tío Quico», es comenta la semblança de les idees que apareixen en les paraules del papa amb la doctrina comunista sobre la distribució de la riquesa.

En la secció «Dedo en la llaga» hi ha un comentari amb el títol «¿Qué pretende Pablo VI?». Sobre la nova línia de l'Església, respecte a la independència de qualsevol poder polític i ideologia, i de situar-se prop dels problemes (8-XII-68), apareix publicat el text íntegre de la declaració universal de drets humans, en el XX aniversari de la seua aprovació, document gens divulgat a l'Espanya d'aleshores, atés que, en aquell moment de plena dictadura, no era ben vist en moltes instàncies de la societat ni del Govern perquè posava en evidència molts temes polítics i socials que estaven lluny de complir-se. En realitat, el Fuero de los españoles (1945) establia drets i deures dels ciutadans que semblaven avançats (llibertat d'expressió, dret de reunió i associació, dret a no ser retingut arbitràriament per la policia, inviolabilitat de la correspondència i del domicili), però l'article 35 del mateix codi permetia suspendre'ls durant el temps que volgueren, així que es convertien en paper mullat.

Encara que no es tracte d'una qüestió estrictament social, sinó ideològica, és interessant per la seua transcendència el tema de la llibertat religiosa.

Sabem que la idea de la llibertat religiosa o la llibertat de cultes apareix a Espanya per primera vegada en algunes constitucions liberals del segle XIX, clarament en la de 1869 i la de 1876 (molt restringida), a les quals l'Església es va oposar frontalment per aquest tema, fins i tot en la de 1876, que declarava la confessionalitat catòlica de l'Estat, però això no era suficient, perquè no reconeixia de cap manera que una persona poguera tenir una religió diferent de la catòlica. La idea de llibertat religiosa per a l'Església dels anys quaranta i cinquanta a Espanya és molt restringida, la mateixa que en el segle XIX.[9] Aquesta premissa ideològica es va mantenir precisament fins al concili II del Vaticà: «Se reprueban también todas las formas políticas, vigentes en ciertas regiones, que obstaculizan la libertad civil o religiosa»,[10] que per primera vegada va acceptar la llibertat religiosa, és a dir, que una persona poguera tenir una religió diferent de la catòlica.

[9] Abella, R. *Crónica de la posguerra 1939-1955*. Barcelona: Ediciones B, 2008, p. 245.

[10] *Vaticano II. Documentos*, 1975. Constitució *Gaudium et spes* ,1965, p. 274.

Al respecte, en el número del 13-III-66, podem llegir en un comentari signat per Juan Bautista Feliu:

> Corresponderá a la competente autoridad restringir este uso de la libertad religiosa con prudencia, sin despotismos ni favoritismos injustificados de acuerdo a la ley divina y el bien de la propia sociedad en el que conviven los hombres de distintas creencias.
>
> Se impone pues por tanto, el respeto y consideración con los que no piensan como nosotros, y la fortaleza para perseverar firmes en nuestras propias convicciones, que honradamente creemos verdaderas. (23-X-66)

Finalment, cal apuntar que el mateix Estat va haver de reformar l'article 6é del Fuero de los españoles i, d'acord amb això, va aprovar la Llei de llibertat religiosa de 28 de juny de 1967, per la qual les creences religioses no constituirien motiu de desigualtat dels espanyols davant de la llei.[11]

Reformes en la litúrgia de l'Església

Prenem el nom d'aquest apartat per les vegades que apareix en diversos números a partir de 1959 i sobretot entrats els anys seixanta com a conseqüència de les mesures adoptades al respecte pel concili II del Vaticà. No obstant això, hi ha algun tema que apareix abans que també podem incloure:

> El alargar el bautismo ocho días después del nacimiento es por enfriamiento de la vida cristiana. Hay que volver a la tradición de bautizarles un día después o el mismo día que han nacido. (10-III-45)
>
> El ideal no es que se predique durante la misa... pero cuando se predica hay que dejar de hacer otras devociones, aunque no fuese más que por educación. (20-I-45 i el núm. 52)

Encara abans del concili, continuen apareixent propostes, costums o consells sobre la litúrgia o les pràctiques habituals en els diferents oficis o actes litúrgics; en realitat, en l'encapçalament dels comentaris, de vegades posa «Costumbres litúrgicas»:

> No hay que golpear el pecho al «alçar a Déu», no es apropiado para el momento. Sí que es apropiado en el «Agnus Dei» y en el «Domine non sum dignus». (10-I-59)

[11] Tamames, R. *La República. La era de Franco*. Madrid: Alianza Editorial, 1977, p. 572.

Tres horas de ayuno antes de la Comunión. Los que comulgan por la mañana no pueden hacerlo por la noche. (21-II-59)

El día de la Comunión se ha convertido en día de lucimiento y de lujo exorbitante. (2-V-59)

Sobre distribución de especies de pan y vino (10-XI-63)

Sobre el valor de la comunión recibida dentro de la misa (17-XI-63 i 31-V-64)

No habrá distinción en la comunión para particulares en cuanto al día y a la iglesia. Se exigirá con todo rigor el Primer Catecismo y todo exceso de ostentación y poder en contra del espíritu cristiano. (14-II-65)

Sacramentos. Debemos revisar las comuniones. (*Article del bisbe Josep Pont i Gol amb un comentari en el sentit que la comunió ha de ser un acte estrictament religiós, 11-V-69*)

A partir de 1965 començaran les reformes litúrgiques encomanades pel concili que van transformar realment les pràctiques de manera significativa, sobre algunes de les quals molta gent, entre ells sacerdots i altres jerarquies eclesiàstiques, no estaven massa d'acord, és a dir, que hi va haver resistència a posar-les en pràctica.

La utilització de les llengües nacionals en el culte ja es va aprovar en la constitució *Sacrosantum Concilium* el 4 de desembre de 1963.[12]

En el 7-XII-64 ja es parla de fer la missa en castellà: «Se va a cambiar el latín por la lengua que hablamos en cada nación» («Las pegas del tío Quico», 17-I-65).

Sobre el mateix tema apareix, en una secció escrita en valencià amb el títol «Sentet no ho veu clar», un comentari que tracta de qüestions referents a les reformes conciliars (2-I-66). Encara més, en la secció «Las pegas del tío Quico» es parla de la utilització del valencià en les misses com un vehicle d'apropament a Déu (6-II-66). La secció «Sentet no ho veu clar» escrita en valencià deixa d'aparéixer el 27-VI-66. Va durar menys de tres mesos.

El día 7 de marzo *(encara no havia acabat el Concili, ja que ho va fer el 8 de desembre)*, primer domingo de cuaresma comenzará la profunda renovación litúrgica en toda la iglesia. (10-I-65)

Conferencias sobre reformas litúrgicas (24-I-65)

[12] *Vaticano II. Documentos*, 1975, p. 150.

> Comentario a la autenticidad de la reforma litúrgica *(en la secció «Zig Zag»)* y sobre el hecho de participar en la Comunidad (28-II-65 i 7-III-65)

Seguint amb les reformes, també hi ha algunes referències al canvi en la forma de vestir dels sacerdots, que van passar de la sotana al *clergyman*:

> Que nadie se extrañe de la presencia en nuestra parroquia de sacerdotes que no vistan la tradicional sotana. (24-VII-66)
>
> En «Las pegas del tío Quico», duda sobre si los curas dejan de tener autoridad. (14-I-68)
>
> Un verdadero católico no puede divorciar su pensamiento de su acción, so pena de destruir su verdadero catolicismo. (17-IV-66)

Altres reformes:

> Sacar fuera de la capilla los confesionarios (1-XII-63)
>
> Modificaciones litúrgicas en misa (se ha de separar el altar de la pared). (24-I-65)
>
> Entierros: todos de la misma categoría (31-I-65)
>
> Se predica desde el ambón al lado del altar, en vez de desde el púlpito.[13] (21-2-65)
>
> No hay que quedarse en la superficialidad de las reformas. (7-II-65)
>
> La reforma del altar ha sido muy fácil. Ha sido trasladada simplemente la mesa de estar empotrada a la pared a la salida misma del presbiterio. La tarde del 16 de junio llegará el Obispo a la iglesia para proceder a la consagración del altar. (28-V-67)
>
> No habrá tantas genuflexiones y besos en el altar durante la misa a partir del día 29 de junio. (25-VI-67)

En la secció «Las pegas del tío Quico» es parla que en els dies en què hi ha benediccions per part del sacerdot, com poden ser Dimecres de Cendra, Diumenge de Rams, el dia de la Candelera, etc., hi ha més gent a l'església; per tant, s'arguïx que és a causa de valors externs i d'ordre terrenal (4-II-68).

El tema de les processons, encara que no és estrictament litúrgic, és una pràctica molt freqüent en el món catòlic i, per descomptat, durant l'època que estem estudiant i al poble de Vila-real.

[13] «El púlpito había recuperado su papel estelar en la creación de los estados de opinión», en Martínez, J. A., *Historia de España del siglo xx.* Madrid: Cátedra, 1999, p. 98.

En la secció «Las pegas del tío Quico» es manifesten contra la suposada religiositat dels *encapuchados* en les processons de Setmana Santa (20-III-66).

També es critica la rivalitat en l'advocació a diferents verges (10-12-67).

En la mateixa secció també s'està en contra de les processons com a motiu turístic i sense fe (31-III-68).

Seguim: «Las procesiones desaparecen solas, es decir cuando ya no es una manifestación de fe pública». Fins i tot es parla de «ridiculez» en alguna d'aquestes, motiu de la seua desaparició (23-VI-68).

En aquest cas, s'escriu sobre la processó de la Matxà i es posa en dubte que aquesta siga realment devota. Com que estem en la secció de «Las pegas del tío Quico», el que fa de rector en el diàleg diu que no, però potser és un mitjà per a apropar-se a Déu (21-I-68).

En la secció «Diálogos con Mossén Roc» es parla d'una enquesta sobre les processons i la falta de religiositat, però també hi ha excepcions (30-VIII-70).

Temes de l'*Hoja Parroquial* (II)

Ball[14]

«¿Bailar es pecado? El baile moderno, esto es, el baile agarrado está prohibido. Bailar sí es pecado». (IV-45, núm. 21 i 22)

«El baile moderno es hoy el mayor enemigo de la iglesia y de la vida cristiana». (5-V-45)

Se segueix parlant contra el ball en 17-I-59, 4-VII-59 i 14-III-45.

[14] Sobre aquest tema i altres de tipus educatiu i social és interessant el treball de Miret Magdalena, E. «La educación nacional-católica en nuestra posguerra». *Tiempo de Historia*, núm. 16. Madrid, 1976, p. 4-21.

El baile podría ser un modo de convivencia entre uno y otro sexo. Dicha iniciativa no partió de la Congregación de los Luises, ni puede partir de ella, cuyos fines son más elevados. (26-VI-64)

Dª Efrena está contra los bailes ultramodernos como un peligro que se intensifica. (23-V-65)

Contra el baile como un personaje que se nos cuela en la vida católica, pues aunque no es pecado, sí que es ocasión. (16-I-66)

Moda en les dones

Sobre el vestido largo y corto para las «Hijas de Maria» (23-IV-45)

Es pernicioso acortar las faldas. (12-V-45)

¿Es pecado ir sin medias? (26-V-45)

Se deben usar medias en mayores de 12 años,[15] transparentes o color carne no es aconsejable por la intención. (9-VI-45)

¿Es pecado ir a comulgar sin medias? Está prohibido entrar a comulgar, y además hay que ir con mangas que cubran el codo, escotes no exagerados o faldas que bajen unos dedos por debajo de las rodillas. (30-VI-45)

Contra la moda. Los extranjeros son perniciosos. (24-VII-59)

Sobre el pudor (9-VIII-59)

En las peluquerías que se establezcan, cada vez más la especialidad del sexo. (20-VI-59)

Carta abierta a una modista que vaya contra modas inmorales (21-V-60)

Contra el biquini (2-VII-60)

Contra la moda exagerada (2-V-60)

La pintura en las mujeres es para «cazar» novio. (2-VII-60)

[15] Aquesta mateixa afirmació l'hem trobada en boca del que fou l'arquebisbe de Toledo, Pla i Deniel, en els anys quaranta, en Abella, R. *Crónica de la posguerra (1939-1955)*. Barcelona: Ediciones B, 2008, p. 239.

Relacions entre joves

¿Una muchacha decente sola a las diez y media de la noche? ¡Sí que es raro! Se iba al cine con un chico en Barcelona. (30-VI-45)

Contra los «planes» de Pascua (31-III-45)

¿Es conveniente que mi hija tenga novio a los 14 años? NO, un NO con mayúsculas, por la sencilla razón de que tampoco lo es que se case a los quince y el noviazgo no debe prolongarse demasiado. (15-IX-45) En relaciones largas se malgasta el tiempo. (núm. 43 i 44)

En contra de los solteros empedernidos (6-I-45 i 27-I-45)

Conversación sobre la relación de chicos y chicas después de Pascua (4-IV-59)

Relaciones de jóvenes de ambos sexos (28-III-59 i 17-IX-60)

Pla de Pasqua (arxiu personal de la família Patuel-Sidro)

Diversos

Las playas[16] ponen al descubierto una triste realidad: la inmoralidad creciente de nuestro siglo. La inmoralidad provocó la ira de Dios que desató en forma de lluvia de fuego (sequía) sobre las ciudades nefandas. (15-IX-45)

Los tiempos son malos, las cosechas no se sacan. Hoy el que tiene fincas está arruinado. Tira una peseta a la bandeja y se gasta 50 en el fútbol. (6-I-45)

(*En el cine*), el pueblo inglés y norteamericano son los más cretinos que existen. (27-I-45)

No es buen cristiano el que se divierte en cuaresma. (3-II-45)

Fíjate, lector carísimo. El blanco de las censuras de la pretendida Doña era un orador sagrado, un sacerdote. Los sacerdotes de Jesucristo son criticados también. ¡Qué pena! Los criticómanos no respetan ni a los ministros del altar. (24-III-45)

Contra la criticomanía (17-III-45)

Contra exageraciones de costumbres, diversiones y espectáculos públicos (10-I-59)

No se permite echar arroz en la iglesia en bodas por causar accidentes. (25-VI-60)

No es pecado el deseo de venganza. (4-XI-62)

Contra cohetes y tracas en bodas y bautizos (13-X-63)

¿Es pecado tener libros prohibidos? ¿Qué pecado? Es pecado. Es pecado retenerlos más de un mes. (5-VII-64)

El paso por las iglesias de mujeres con cestas (12-VII-64)

El hombre viene del mono. (13-II-66)

[16] El 1951 hi haurà un I Congrés Nacional de Moralitat en Platges i Piscines per a abordar el tema, en Martínez, J. A. *Historia de España del siglo xx*. Madrid: Cátedra, 1999, p.98. En el llibre d'Antonio Fraguas, *Forges*, *Los forrenta años*, Madrid: Sedmay, 1977, p. 79, hi ha una vinyeta l'explicació prèvia de la qual fa referència a aquest mateix I Congrés celebrat a València de l'11 al 13 d'abril de 1951 amb tres ponències: «La playa y los baños, preocupación angustiosa de las vocalías de moralidad de Acción Católica», «Consideraciones de un sacerdote médico acerca de la moral y las playas» i «¡Cómo se pierden!», per la directora del Reformatori de Godella (València).

I
CONGRESO NACIONAL
de
MORALIDAD
en
Playas, Piscinas y márgenes
de rios

Celebrado en Valencia
del 11 al 13 de mayo de
1951.

BAJO LOS AUSPICIOS DE LA
COMISION EPISCOPAL DE
MORALIDAD Y ORTODOXIA
DE ESPAÑA

Noves parròquies a Vila-real

La creació de noves parròquies a Vila-real està relacionada amb l'important augment demogràfic que experimenta la ciutat en la dècada dels cinquanta (18,4 %) en relació amb els anys quaranta, però sobretot en els seixanta (26,1 %), a causa de la millora econòmica en la indústria que provocarà una forta entrada d'immigrants, que suposarà en gran part mà d'obra industrial. Al mateix temps es produirà, de manera paral·lela, una expansió urbana irregular.

Anys	Població de fet	Increment d'habitants	%
1930	18.902		
1940	20.025	1.123	5,9
1950	20.703	678	3,3
1960	24.516	3.813	18,4
1970	33.218	8.702	26,1

També està relacionada amb la renovació del concili, que demanava un major apropament de l'Església al poble, no sols espiritual sinó també físic, i amb el fet que una sola parròquia per a una població de vora 30.000 habitants quedava lluny de les zones dels afores, que era on se situaven els nous obrers de la immigració. Permetria així un major contacte amb els feligresos, per a estar més prop dels seus problemes, tal com demanaven les noves orientacions conciliars.

Amb aquest nou panorama, començarà a funcionar la parròquia dels Sants Evangelistes a partir del primer d'octubre de 1964:

> Abarca desde el centro de la carretera del Ermitorio de la Virgen de Gracia hasta las Alquerías del Niño Perdido, y desde la carretera general Valencia-Barcelona hasta los términos de Bechí, Onda y Almazora, por la parte del puente del Ermitorio de la Virgen de Gracia. La Fundación Flors entra en la nueva parroquia, pero los Carmelitas, no. El párroco es D. Enrique Moliner. (27-IX-64)

Tres anys més tard, el 27 de novembre de 1966, naix la nova parròquia de Santa Sofia:

> Cuyos límites son los siguientes: Des del término de Almazora, carretera del Ermitorio Virgen de Gracia, carretera de Barcelona a Valencia, puente del río Mijares sobre la misma carretera, río Mijares arriba hasta el punto de arranque en el puente próximo al ermitorio de la Virgen de Gracia, entendiéndose la división por el centro de las carreteras, puentes y río. Párroco: Guillermo Sanchis Coscolla. (2-X-66, 9-X-66, 13-XI-66, 27-XI-66 i 4-XII-66)

Tres anys després, el 30 de novembre de 1969, entrarà en funcions la nova parròquia de Sant Francesc d'Assís, dirigida pels frares franciscans.

> Estos son sus límites: Desde Las Alquerías del Niño Perdido, por el camino continuación de la calle Piedad, carretera Barcelona Valencia en dicha dirección, calle S. Manuel, Vicente Sanchiz, Santa Lucía, S. Vicente, José Antonio, Rafael Cavestany, camino viejo de Burriana y siguiendo su límite hasta encontrar el punto de partida en el límite de Las Alquerías. (9-XI-69).
>
> Su primer cura párroco es el Padre guardián Fr. Ramón Saura. (30-XI-69)

Un any més tard, el 1970, s'inaugurarà una nova parròquia. En aquest cas, Santa Isabel d'Aragó.

> El Sr. Obispo animó a los feligreses a colaborar en la nueva parroquia [...] agradeció a la Caja Rural el gesto de dejarnos íntegro el local para la primera etapa de la nueva parroquia. (29-XI-70)
>
> El 22 de noviembre comenzará a funcionar con todos sus derechos y obligaciones [...] cuyo templo provisional se halla situado en el antiguo "Real Cinema". La parroquia fue creada como tal el día 17 de septiembre de 1969 y llega hoy a su plenitud bajo la dirección del Rvdo. Sr. D. Avelino Flors Bonet. (22-XI-70)

Per tant, a partir de l'any 1970 Vila-real tindrà quatre noves parròquies,[17] creades en els últims sis anys, encara que la de Sant Jaume continuarà sent l'Arxiprestal.

Festes, processons i altres actes religiosos de la parròquia

Adoració Nocturna	Campanya de caritat
Catecisme de la 1a comunió	Col·lecta a favor del seminari
Commemoració dels fidels difunts	Conferències prematrimonials
Conferències quaresmals per a xiquets	Dia i festa de la Immaculada Concepció
Dia de la parròquia	Dia de Sant Josep
Dia del Papa	Dijous eucarístics
Dimecres de Cendra	Diumenges de Sant Josep
Exercici de les set paraules	Exercici dels quinze diumenges (Filles de Maria del Rosari)
Festa de Crist Rei	Festa de l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia
Festa de la Candelera	Festa de la Cooperativa Catòlica Agrària
Festa, processó i rosari de la Divina Aurora	Festa de Nadal
Festa de Sant Antoni Abat	Festa de Sant Isidre
Festa de Sant Joan Evangelista (patró dels joves d'Acció Catòlica)	Festa, jubileu i novena de la Mare de Déu del Carme
Festa dels Congregants	Festa i processó del Corpus Christi
Processó dels Alabats[18]	Festa i mes de la Mare de Déu del Rosari
Festa dels Lluïsos	Festivitat de Sant Pere
Mes de maig	Mes del Cor de Jesús
Novena i festa de Sant Pasqual	Quaranta hores
Septenari dels Dolors	Sermons de Quaresma
Últims divendres de mes	Setmana Santa (Diumenge de Rams, Dijous Sant, Divendres Sant, Dissabte de Glòria)

[17] El 25 de juny de 1952 es va crear la parròquia de Nuestra Señora del Niño Perdido a les Alqueries (Heredia Robres, J. *Efemèrides. Cronologia històrica*. Vila-real: Ajuntament de Vila-real-Ateneu XXI, 2006).

[18] Segons informació oral de Nativitat Cubedo Bort (1920), de maig de 2020, era una processó que se celebrava a Pentecosta, el diumenge següent a la festa del Corpus, per l'antiga vila del poble. En el recorregut s'instal·laven sis tauletes, a mena d'altars, amb un mantell de randes, flors i altres ornaments. En la processó treien el Santíssim sota pal·li i cada vegada que arribava a una tauleta, el posaven damunt i feien una benedicció eucarística, entre cants repetits: «alabat sia el Santíssim Sagrament», d'ací el nom de processó dels Alabats.

Revista *San Pascual*

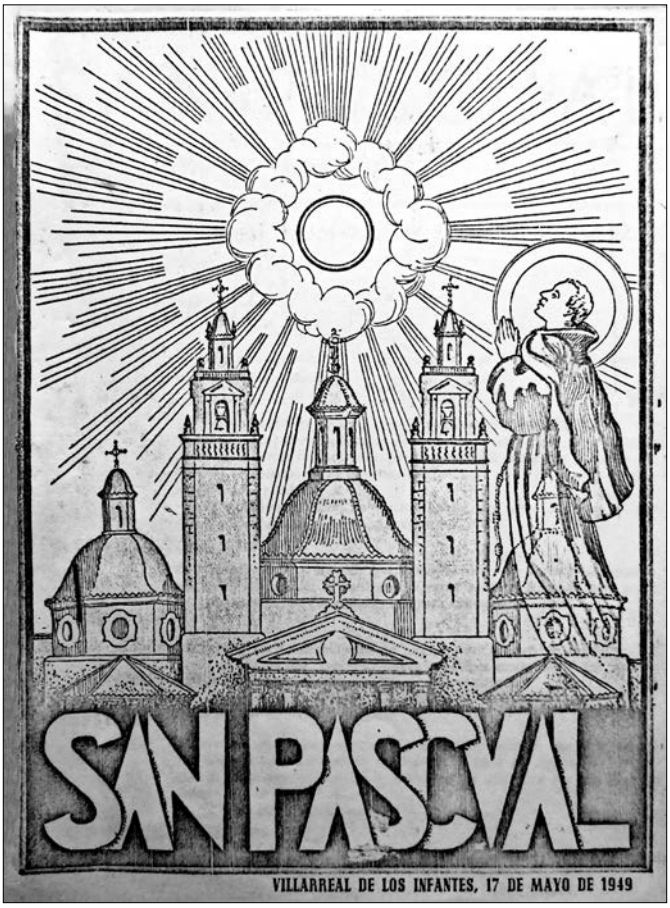

La revista *San Pascual* apareix més tardanament que l'*Hoja Parroquial*, en concret el primer número és del 17 de maig de 1949. En la seua capçalera ja ens indica quins són els seus propòsits fonamentals: «Boletín informativo de reconstrucción del templo votivo eucarístico internacional de san Pascual Bailón», als quals hem d'afegir la difusió de l'obra i la imatge del sant, que era patró de l'eucaristia i com a tal tenia una projecció internacional.

Abans, el 1917, va aparéixer una revista de *San Pascual* amb aquest subtítol: *Hoja para propagar la devoción al Santo de la Eucaristía, con motivo del III Centenario de su beatificación que ha de celebrarse en octubre de 1918*. Va traure vint-i-cinc números, l'últim el 17 de juny de 1919, i sembla que va desaparéixer una vegada van acabar els actes de beatificació i un poc més. En l'últim número consultat anuncia la irregularitat en la seua eixida per raons econòmiques i d'oportunitat religiosa:

> Hemos resuelto no suspenderla, pero tampoco hacerla salir periódicamente como lo hemos hecho hasta ahora. Se publicará de ahora en adelante cuando lo exija el movimiento pascualino que hemos logrado despertar en toda España y sobre todo cuando lo permitan los fondos de la caja de la Administración. (VI-19)[19]

La direcció de la revista en aquesta primera etapa corresponia als pares franciscans i l'administració estava al convent de Sant Pasqual a càrrec de les mares clarisses.

Però la revista a partir de la qual hem fet el treball present és la que comença l'any 1949 i que inicia una segona etapa, en la qual tant l'administració com la direcció continuaran igual.

La raó per la qual reapareix és evident, davant de l'incendi i la destrucció del temple[20] una vegada iniciada la sublevació franquista, havia de reconstruir-se després d'acabada la Guerra Civil. La victòria dels franquistes en va propiciar l'ocasió. Tant és així que en el primer número de la segona etapa, apareix de seguida la figura de Francisco Franco, a tota pàgina, nomenat, amb la seua acceptació, president d'honor de la Junta que anava a reconstruir el temple; també en formaven part, entre d'altres, el president de les Corts, Esteban Bilbao; Camilo Alonso Vega, director general de la Guàrdia Civil; el governador civil, Luis Julve Ceperuelo; el bisbe de Tortosa, Manuel Moll i Salord, i altres dignitats eclesiàstiques. Aquest accentuat suport polític va ser una constant al llarg de l'obra de reconstrucció de Sant Pasqual des del primer moment, encara que en realitat no es va concretar amb la celeritat desitjada. Sembla com si volgueren utilitzar la reconstrucció del temple com a propaganda política del nou règim. Si els milicians de la República van destruir el temple, el govern franquista el reconstruiria.

Amb això va iniciar un camí vinculat a la classe política, potser necessari pel volum de recursos financers que necessitava aquesta obra magna, desconfiant així dels donatius espontanis dels fidels, d'un alt valor simbòlic però escassos per a acabar l'obra. De la Junta de la reconstrucció[21] també van formar part de manera executiva l'alcalde del moment, Vicente Peris Nácher;[22] l'abadessa de Sant Pasqual, sor Trinidad Rius; el pare A. M. Marcet,[23] com a secretari, i l'arxipreste, Lucas Salomón, entre d'altres, a més d'algunes persones destacades pel fervor religiós i la vinculació al règim franquista. Els

[19] La referència (VI-19) indica el mes i any de la revista *San Pascual*.

[20] Mezquita Broch, P. *Temps difícils*. Vila-real: Ajuntament de Vila-real, 2014, p. 152.

[21] Els arquitectes que dibuixen els primers plànols són: Miguel Romaní i José A. Pastor; més tard, Vicente Vives (revista *San Pascual*). La tresorera de la Junta és sor Maximina Ortells i els vocals són Arturo G. del Río, Vicente R. Petit, Javier Vicent, Santiago Usó i Juan B. López Ayet.

[22] Alcalde de Vila-real des del 9-2-1949 fins al 20-10-1954.

[23] En la revista d'octubre de 1962 (X-62) s'anuncia el seu comiat («fue el gran impulsor de las obras») per trasllat a Sabadell. En la revista de febrer de 1969 (II-69) s'anuncia el seu decés el 19 de gener.

escrits d'alguns d'ells en la mateixa revista ho testimonien. Davant d'aquest impuls tan prometedor, no s'entén massa la tardança de més de quaranta anys[24] entre l'inici de la construcció i la finalització de les obres.

Respecte a l'objectiu de difondre l'obra i els missatges del sant, heus ací uns articles de la revista, molt significatius, que en poden representar una síntesi: «Para nosotros San Pascual es como un archivo que recoge los acontecimientos pascualinos» (XII-62) i «San Pascual es la revista de divulgación de la devoción del santo» (III-65).

En el primer any del butlletí se segueixen fidelment els objectius del primer editorial, amb difusió de l'obra del sant, llistats d'almoines i activitats diverses per a aconseguir recursos. Apareixen escrits amb llegendes moralitzadores i milacres del sant, que arriba a ser comparat amb el Cid Campeador (IX-53), i notícies històriques de la fundació del convent. Poemes i relats de diferents autors, dels germans Santiago i Pascual Usó Cubedo, Víctor Fenollosa, José Esteban Tarancón, Alfredo de Gara, Bernardino M. Rubert Candau (Mestre en Gai Saber), Angelina Abad, José L. Jiménez Martí, Bernat Artola (poemes en valencià), entre d'altres; reproduccions de poemes i escrits de M. de Unamuno, José M. Pemán, fra Justo Pérez de Urbel. Comentaris i explicacions sobre fets històrics relacionats amb sant Pasqual, de Carlos Sarthou. Relats moralitzants de Santiago Argüello, Rafael Máximo i molts més.

Destaquem que en el número d'agost de 1949 es fa referència al dia 13, de l'incendi del temple de Sant Pasqual pels milicians, «hordas marxistas», en plena Guerra Civil. També de la celebració d'una jornada de reparació i desgreuge; el comentari, en aquest cas, està signat per F-RA-GIL. En un altre número, per Juan B. Tirado (VI-51). Però cada any, al mes d'agost, es recordarà aquesta data en el mateix sentit i amb paraules semblants com un exercici de memòria històrica dels guanyadors de la Guerra Civil. També en dates especials i en moltes ocasions, es continua recordant l'incendi i la destrucció del temple el 1936, de la mateixa manera que en escrits moralitzadors, atiant constantment el caïnisme entre catòlics i rojos (V-51 i VI-51).

Respecte a la situació de la reconstrucció s'assenyala en un altre número (IX-50) que treballen oficialment 3 obrers i 5 peons, a més dels obrers voluntaris amb el títol d'obrer pro Sant Pasqual. En el treball voluntari, en el qual participa molta gent amb jornals de treball o carros per al transport, cal citar (X-49) la col·laboració de nombrosos xiquets de 6 a 12 anys els noms i cognoms dels quals apareixen en la revista.

[24] El 17 de maig de 1942 es posa la primera pedra, però no comença a construir-se fins al 13 de juny de 1949. El 1971, es va donar per finalitzada la primera etapa amb la consagració de l'altar. El 1974 es va obrir al culte. El 1992 es va acabar la façana i els grups escultòrics de l'altar i la capella. El 1998 es va inaugurar el carilló i el conjunt de les campanes de les torres.

Un aspecte que cal considerar des del primer número és l'aparició de propaganda comercial. Els primers anuncis que anotem són els de La Garza Real, Hijo de Miguel Marcet Poal, Viuda de Eduardo Roses, Gráficas La Magdalena i Mucama. A partir dels anys seixanta, la propagada comercial augmentarà en gran manera, més que res de cases del poble.

Entre les activitats pro Sant Pasqual, apareixen les representacions teatrals al saló San Pascual d'obres populars de V. i M. Fenollosa, F. Gandia i altres, de les quals hem referit exemples en un annex. Aquestes obres eren representades per agrupacions locals vinculades a Sant Pasqual i per altres com Els XIII, Otelo, etc. Respecte a les aportacions individuals d'ajuda en metàl·lic (amb nom i cognoms o anònimes), la majoria són de quantitats quasi simbòliques, no sabem si es tracta del baix nivell de vida de la població, del veritable interés per l'activitat o que pensaven que havia de ser el govern de l'Estat guanyador de la guerra el que havia de reconstruir el temple.

L'estructura de la revista en la dècada dels anys cinquanta segueix unes directrius i una composició semblants, encara que s'hi introdueixen algunes variants relatives a costums de la vida quotidiana del poble i a comentaris sobre pràctiques litúrgiques, en aquests dos aspectes ens recorda l'*Hoja Parroquial*. Però, a més, es fa incidència en les notícies sobre el sant a Europa i Amèrica i les celebracions eucarístiques en tot el món, amb l'afany que hem citat d'internacionalitzar el seu culte i difondre la seua figura santa.

L'obra de la reconstrucció sembla que va avant acompanyada de diverses maneres per a recaptar fons en activitats populars (quinieles pasqualines, segells, obres de teatre, tómboles en els dies de festes del poble, loteria, etc.), però en els llistats d'almoines de la revista les quantitats més significatives continuen sent d'entitats oficials i públiques com ara la Diputació Provincial, l'Ajuntament, la Caixa Catòlica Agrària i altres institucions.

En el número de juny-juliol de 1953, podem llegir que se celebren comunions i casaments en el cambril i en la capella provisional de Sant Pasqual. Respecte d'aquestes celebracions, en el número de maig del mateix any es diu que:

> La primera comunión no ha de ser una exhibición de vanidades en cuanto a lo externo. (V-53)
>
> Han de guardarse las costumbres eucarísticas como el toque de campana de la torre al alzar a Dios. Ir todas las personas desocupadas a acompañar al viático llevando encendida la vela del Monumento. Descubrirse al pasar ante la Iglesia para los hombres y inclinación de cabeza para mujeres. Ir la familia en bloque a la iglesia, para que no se cuele la impiedad. (VIII-53)

Com que hi ha activitats de diversa índole per a recaptar fons per a les obres, en aquest cas s'ix en defensa de la moralitat d'aquestes i per això es diu que la finalitat d'aquestes no ha de justificar els mitjans utilitzats: «Protesta de la Junta pro Templo que ha oído rumores sobre que se celebran verbenas, lucha libre y otros espectáculos que no son conformes a la moral en beneficio de las obras de San Pascual» (17-VI-51).

Altres dades: «Nuevo presidente de la Junta local (XI-54), el alcalde José P. Taurá Torres (1954-58) el cual, como tal, visita al Caudillo» (III-56).

Dos fets de la vida civil apareixen i destaquen en l'editorial de la revista: la gelada de primeries de 1956 i les inundacions de València el 1957.

En el primer cas, en el número de març de 1956, l'editorial porta com a títol «Meditaciones sobre la helada» i parla, en primer lloc, sobre el problema de la desocupació que ha creat la gelada a Vila-real, dedicat quasi exclusivament al cultiu de la taronja. En segon lloc, elogia l'Ajuntament perquè, encara que no podrà donar treball a tots ni de bon tros, ha posat en marxa un ampli pla d'obres públiques per a tractar de resoldre el problema. Finalment, diu que si tothom ajuda amb almoines per a les obres del temple, es podrà augmentar el nombre de treballadors i resoldre el problema de l'atur al mateix temps.

També hi ha una altra referència a la gelada en el número de febrer de 1957 i les conseqüències de la disminució dels treballadors en les obres del temple que han mig paralitzat els treballs.

En el cas de les inundacions de València (XI-57), en l'editorial «Agua y fuego», dedica un paràgraf de manera dolguda a la catàstrofe de la riuada per a València i altres llocs. Però en el mateix número, hi ha dos articles més; el primer, en la secció «Balcón a la calle», signat per El Fisgón, i un altre, titulat «*Valencia no solo es Valencia*», de José Ombuena. Tots dos expliquen els fets ocorreguts i la necessitat d'ajuda.

Aquestes dues notícies en són una excepció perquè quasi tota la resta tenen un caràcter religiós i estan relacionades directament o indirectament amb el sant.

En la revista de març de 1952, apareix el programa del XXXV Congrés Eucarístic Internacional que se celebra a Barcelona del 25 de maig al 2 de juny: «Actuó de caja de resonancia y de proyección pública de la aproximación cada vez más estrecha entre el régimen y la jerarquía eclesiástica... Fue entendido como un gran acto de legitimación, previo al Concordato (1953) del propio régimen con el Vaticano».[25]

En el número de desembre de 1956, s'anomena en diversos treballs la celebració del II Centenari de la creació de la Congregació de les Filles de Maria Immaculada, fundada

[25] Martínez, J. A. (coord.). *Historia de España del siglo xx*. Madrid: Cátedra, 1999, p. 95.

el 1756 pels pares franciscans alcantarins. Entre les referències històriques, s'hi al·ludeix al papa Benet XIII, que amb un breu pontifici va honorar l'orde franciscà i, d'aquesta manera, totes les associades. També apareixen poemes sobre el tema i comentaris, sense faltar el paràgraf dedicat a «los enemigos de Dios en el año 1936».

El 31 de març de 1957 s'inaugura l'edifici de la Cooperativa Catòlica Agrària a la plaça del Generalísimo: «Apenas terminada la guerra fue esta entidad la que se preocupó de la reconstrucción del templo y a ellos fue confiada la administración» (V-57). La revista ofereix una àmplia informació sobre els serveis que l'entitat ha donat i dona per a la reconstrucció, amb una aportació de 12.000 pessetes anuals i, ara mateix, un crèdit de 100.000 pessetes, a més de la contribució amb magnífics regals en la tómbola benèfica de Sant Pasqual.

En el número de maig de 1957, es mostra la visita del dia 5 a Sant Pasqual del nunci monsenyor Hidelbrando Antoniutti. Aquest diplomàtic havia estat representant del Vaticà davant de Francisco Franco el 1937, en plena Guerra Civil. Una gran part de la revista està dedicada als diversos moments amb fotografies, com ara la signatura en el llibre d'honor amb una benedicció especial de part del papa Pius XII. Hi ha un article de V. Llorens Poy en el qual relata cada pas del nunci per la capella, sense deixar de plasmar cap al final: «Las llamas destructoras que encendidas y avivadas por los sectarios sin Dios, en el año 1936, derribaron casi en su totalidad, el mencionado paraíso». És com una mena de memòria històrica, com he dit, que no deixa d'aparéixer, amb qualsevol motiu o autor.

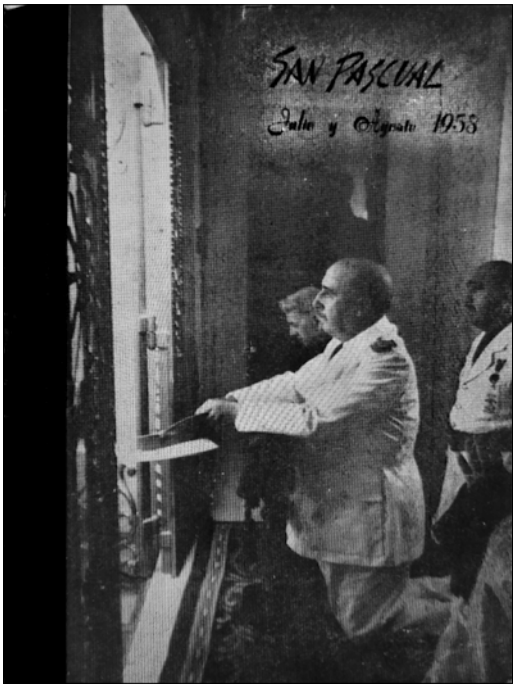

En el número de juliol de 1957, s'anuncia la visita de Ses Alteses Reials M. Teresa i Cecília de Borbó, filles de Francesc Xavier de Borbó i Parma (branca monàrquica carlista), que en el poble sempre serà un fet significatiu. Abillades amb la boina carlista, apareixen fotografiades en la capella, acte que el cronista considera com una «prolongación del culto que nuestros Monarcas supieron tributar al Santo a través de los siglos».

El 14 de juny de 1958 (vinté aniversari de la presa de Vila-real per l'exèrcit franquista) es produeix la visita de Francisco Franco al poble i, per descomptat, al sepulcre del sant. Recordem que era president d'honor de la Junta de reconstrucció del temple (VII-58). La portada de la revista mostra el moment en què Francisco Franco està agenollat en la capella. En l'interior hi ha un ampli reportatge amb diverses fotografies.

«Un nuevo templo y un nuevo sepulcro se levantan ahora como un resurgir, después de la vandálica destrucción por las huestes marxistas» és com comença l'editorial. Entre d'altres, hi ha un article del nou alcalde José Ferrer Ripollés (1958-1969), que recorda la coincidència del dia de la visita amb el vinté aniversari de l'alliberament de la ciutat «coincidiendo con la hora que amaneció para nosotros la primavera de la paz». S'acaba amb una poesia del prevere Vicente Gómez Vichares dedicada a Francisco Franco, al costat de la foto del dictador.

En la dècada dels anys seixanta la revista va seguir amb els mateixos propòsits inicials i principals respecte a la reconstrucció del temple i la difusió de l'obra i missatge del sant, però hi van entrar temes nous, comentaris sobre la vida quotidiana del poble, algunes crítiques socials i, com hem vist en l'*Hoja Parroquial*, també molta més propaganda comercial, com a conseqüència de l'inici de la industrialització al poble amb tots els problemes derivats (immigració, treball, habitatge, etc.) i l'aplicació de les reformes del concili II del Vaticà.

Un aspecte que fins ara no havia aparegut massa és la crítica als nous costums, a la joventut, a causa de la modernització de la vida social:

> Contra los ruidos de las motos (*escrita per cert en valencià per S. Usó, V-60*)
>
> Vilarreal celebra sus fiestas de barrio. No son como antes, solo queda el esqueleto. (X-61)
>
> En contra de los anuncios comerciales de televisión que pueden afectar a los niños, aunque los programas sean casi perfectos. (III-62 i III-65)
>
> En contra de la juventud: 15000 jóvenes después de presenciar un festival de twist se dedicaron a hacer el gamberro por la calle. (VII-63)

> Aunque el mundo que anda desquiciado vaya adoptando estos esnobismos (baile, champañ, uva y árbol de Navidad) substituyendo el Nacimiento, a no tardar con el triángulo masónico y las logias se reirán al compás de la música de jazz (*per El Fisgón, I-63*)
>
> Apena al Fisgón, los cambios que se dan en las costumbres y en la ciudad en general pero que vayan con cuidado porque pueden influir en el cristianismo local. (IX-63)

El mateix Fisgón critica «las diversiones obscenas, sadismo en nuestros bailes, impudor en las playas, indecorosidad en el vestir, hablar, hacer...durante el verano» (VI-64).

> Después de Semana Santa, y ¡qué desgracia!, a las primeras campanadas del alegre repique de Gloria hemos estado pensando en el plan de Pascua que entrañaba inconfesables deseos de pecado. (IV-65)
>
> Contra el cine de pistoleros apto para menores (*per B. Carceller, I-66*)
>
> Se conoce que en definitiva el modernismo es eso, libertad, malas costumbres, malos modos, vicios, etc. (*per El Fisgón, VIII-66*)
>
> Visión apocalíptica de la realidad: vivir es envejecer (VII-67)
>
> Sobre lo insulsas que resultan muchas Fiestas de la Juventud para la formación de estos (*per B. Carceller, VII-77*)
>
> Lo que no han conseguido los sermones sobre la moral en el vestido, en las playas, en los paseos, en los lugares de concentraciones humanas, lo ha conseguido el frío (XI-67)
>
> ¿Hasta cuándo va a durar la inmoralidad actual? (III-68)

Un altre tema que ja havíem tractat en l'*Hoja Parroquial* i que es manifesta sobretot ara en els anys seixanta és la qüestió social i les ideologies o maneres de pensar:

> Miseria, hambre y la amenaza de una tercera guerra mundial (*en l'editorial, III-52*)
>
> No se debe juzgar por las apariencias (*II i III-62*)
>
> Ataca a la sociedad pudiente que crea castas (*XII-62, per El Fisgón*)
>
> Manifiesta las amenazas del presidente J. F. Kennedy en el bloqueo de Cuba que solo puede dañar la paz (*XI-62, per El Fisgón*)
>
> Para el comunismo todo lo que huele a religión y culto de Dios estorba y molesta

y por ello hay que destruirlo. El comunismo persigue al protestantismo. (II-63 i IV-63)

La gente mira bajo diferente punto de vista el escándalo de los artistas de cine que el escándalo mismo local. (V-63)

Oración por la mujer de la limpieza (*III-65, per B. Carceller, aquest autor escriurà en moltes ocasions tot mostrant una sensibilitat amb idees que coincidien amb els nous esquemes del concili*)

Esta es la realidad que los hombres deben al Concilio por su profunda doctrina del esclarecimiento de la libertad y la conciencia del hombre (*XI-65, per P. E. Fernández*)

Máscaras externas que ocultan un dolor... ¡Qué difícil es encontrar un hombre que no tenga penas!... Los de más lejos padecen injusticias sociales de los poderosos (*IX-65, per El Fisgón*)

Oración por los emigrantes... Es triste que tengamos en nuestra patria pueblos donde se vive de forma infrahumana... Hay animadversión a las gentes que llegan a nuestra tierra. Se ven en malas condiciones en sus tierras y luchan aquí con tesón hasta que consiguen algo (*XII-65, per B. Carceller*)

Enterramiento de acatólicos. Se predica la indiscriminación al enterrar en un cementerio católico a los que no son (*XII-66, per B. Carceller*)

Carta abierta a un protestante, opinión posconciliar (*II-67, per B. Carceller*)

Dirijo estas líneas a ti, hombre que estás sufriendo las injusticias de esta sociedad que te oprime (*XI-67, per El Fisgón*)

Libertad religiosa: desaprobación oficial y extraoficial a la libertad religiosa promulgada por el Concilio. ¡Tantos millones de hombres en España, tantos millones de católicos! (VIII-IX-67)

¡Hasta cuando las injusticias sociales! (*III-68, per El Fisgón*)

A partir dels anys seixanta podem apreciar alguns canvis respecte a la idea central de la reconstrucció del temple. Havien passat més de 10 anys i les obres, segons el que hem llegit en la revista i les fotos que hi apareixen, no progressaven amb la celeritat desitjada. Per aquest motiu veiem que s'arbitren noves fórmules de finançament o es critica la quantitat insuficient d'almoines rebudes. Segurament es pensava que un poble tan catòlic, segons la dienda i les pràctiques religioses constants, havia de fer-se més avant amb els donatius, de la mateixa manera que les diferents entitats estatals; al cap i al fi, l'Església havia

col·laborat de manera estreta i fidel amb l'Estat en la Guerra Civil. No era qüestió que ara feren la ronsa amb l'ajuda financera per a acabar definitivament el temple.

> Hay quien dice que las obras del Templo serán largas. (VIII-49)
>
> Las obras del templo han quedado paradas cuando hay mejores cosechas de naranja (*VI-61, per El Fisgón*)
>
> Se lanza un Crédito Popular para acelerar económicamente las obras (II i III-62)
>
> Villarrealense: El cine Bahía[26] ha sido construido para ayudar con sus beneficios a levantar el templo a San Pascual Baylón. Presta tu colaboración asistiendo y pronto veremos realizada la obra que todos anhelamos. (V-63 i V-64)
>
> Falta de ánimo y apatía de los villarrealenses para con la construcción del templo, diciendo que es a causa de la disgregación de las fuerzas. Hay que hacer patente que la unión hace la fuerza. (*V-65, en l'editorial*)
>
> «Triste realidad». Hasta la fecha se llevan invertidos más de 8,6 millones de pesetas conseguidos con donativos. El Ayuntamiento de Villarreal da desde hace varios años 20.000 pesetas anuales... En cuanto a ayudas estatales no se ha podido conseguir ninguna hasta la fecha. (*VIII-66, per José Arín Foix, corresponsal de Benicarló*)
>
> Hoy, al cabo de 29 años, el Santo sigue sin templo (V-68)
>
> Nuevas posibilidades para ingresar los donativos pro templo. Una cuenta corriente en la Caja Rural de nuestra ciudad. En las oficinas del templo contra recibo (*XII-68, anunci comercial*)
>
> Se abandona provisionalmente la construcción muy costosa de los campanarios y la cúpula (*V-69, en la secció «Dialogando»*)
>
> Por tanto, la marcha de las obras tiene mucho que ver con las naranjas (X-69 i III-69)
>
> Un bulo nos ha alarmado: Una entidad de nuestra ciudad se hace cargo de las obras. Pues no, no es verdad y creo que en algún lugar de este mismo número se explica que esto no sería justo. Dicha entidad del rumor parece ser que es la Caja Rural. (IV-69)

En els números de maig de 1961 i 1963 hi ha una relació detallada dels donatius per a les obres que va de 1949 a 1968 (vegeu l'annex), pràcticament el període en el qual he estudiat les revistes de *San Pascual*.

[26] El cine Bahía estava ubicat al c/ Ecce Homo, al pany oest. Allí se celebraven actes institucionals festers i altres, a part de projeccions de cine comercial. Es va tancar definitivament l'1-6-1986 (Heredia Robres, J. *Efemèrides. Cronologia històrica*. Vila-real: Ajuntament de Vila-real-Ateneu XXI, 2006).

S'ha de dir, d'entrada, que es tracta dels donatius de diferents orígens: de la gent del poble (3/4 parts), però també de la de fora i del món, igualment dels ingressos de les entitats oficials com ara la Caixa Rural, l'Ajuntament, la Diputació i l'Obra Social Francisco Franco (I-50), i també d'altres productes i formes que hem anat ressenyant i que no és necessari repetir.

El total, al cap de 19 anys, és de 10.155.133 pessetes, aquesta quantitat dona una mitjana d'un poc més de mig milió anual. Durant els primers anys, les quantitats eren modestes tot coincidint amb l'etapa autàrquica franquista, però al final de la dècada ja van arribar a més de 600.000 pessetes i, en el 1959-1960, assoleix la xifra màxima: 1.202.576 pessetes; després, en els anys seixanta, baixen els donatius fins a arribar al 1966-1967, quan suposen 515.647 pessetes, la quantitat més baixa de la segona dècada, quan haurien d'haver millorat, coincidint amb l'expansió econòmica d'Espanya, els anys del turisme i els plans d'estabilització. És cert que les xifres són més altes a partir de 1960, però la tendència dels últims anys és descendent.

Quin valor real tenen aquestes quantitats segons els preus i els salaris? És cert que els devots de sant Pasqual hagueren volgut que la reconstrucció del temple fora ràpida, no en vint o trenta anys, com algunes catedrals medievals, però la conjuntura també manava. En plena autarquia després de la guerra, primer s'havien de refer les economies familiars, la pròpia subsistència, però en els anys seixanta la situació va ser més favorable per a l'ajuda a la reconstrucció; no obstant això, tampoc no es va acabar l'obra. De tota manera, el valor dels diners no era el mateix en els anys d'expansió, calia aportar més diners per a comprar els mateixos productes a causa de la inflació.

Segons Ramón Tamames,[27] els preus per als consumidors van passar de l'índex 195,8 el 1949 (base 100 el 1942) a 623,4 el 1969, una diferència de 427,6. D'altra banda, els successius augments interanuals dels preus per als consumidors sumaven 121,4 %. Per tant, possiblement van ser també problemes econòmics conjunturals i canvis socials els que van endarrerir la finalització de l'obra.

Algunes conclusions

Fins ací hem tractat de ressenyar aquells aspectes que hem considerat més rellevants de la vida social que poden influir en les mentalitats de la població. Òbviament hem exclòs els actes purament religiosos, que són la majoria, perquè era el tema principal de les dues publicacions i s'entenia que sobre aquests s'havia de parlar, informar i comentar. És a dir, que açò s'afegia al conjunt del pensament. Però quan la religió s'agafava com a

[27] Tamames, R. *La República. La era de Franco*. Madrid: Alianza Editorial, 1977, p. 391.

instrument per a entrar en la vida diària de manera evident és quan ens hem aturat per a anotar la incidència.

En aquest sentit, la revista ha emprat molta més literatura religiosa que l'*Hoja Parroquial*, en alguns casos podríem dir mística, més a fons, però, en segon lloc, més diversa perquè apareixen quasi en cada número poemes de diferents autors i autores. Molts d'ells, frares i monges. Però, a part, també hi ha nombrosos relats piadosos, contes, dramatitzacions i llegendes al voltant de la vida del sant. D'altres, sobre la seua història, les relíquies, els miracles, les visites de personalitats a la capella, etc., de tot açò sols hem agafat alguna visita que hem considerat significativa. També està la relació dels donatius, amb el nom de cadascun dels donants i la quantitat, de les zeladores que els han recaptat i que en cada número ocupa quasi cinc fulls. Per tant, sols queden les notícies referides al poble, els editorials i els comentaris sobre temes actuals. Hi ha un aspecte en el qual he dubtat a entrar de ple, que és la informació de la propaganda comercial, ja que en els primers anys és minsa, però en els anys seixanta augmenta de manera considerable, de tal manera que al final quasi hi ha més fulls de propaganda que de textos. He esmentat els primers anunciants, però és un tema pendent que es podria mamprendre en un altre treball.

Han estat, per tant, criteris personals, que he argumentat i he mantingut des del principi, tant en la revista *San Pascual* com en l'*Hoja Parroquial.*

En aquesta última publicació, en ser menors els espais per a escriure, la situació ha sigut diferent. No obstant això, també hi ha informació parroquial que no he considerat, com el moviment demogràfic de naixements, defuncions, casaments, recordatoris, així com també l'anunci d'actes litúrgics en general; per tant, he anat comentant els editorials, molt interessants de vegades, i els comentaris i diàlegs de diferents seccions ja ressenyades, quan es referien a aspectes de la vida diària del poble.

En el fons ha servit per a repassar la vida quotidiana amb els ulls de l'Església, en uns anys tan canviants en alguns aspectes i tan iguals en altres, sobretot amb el concili II del Vaticà, que hi va tenir una notable incidència. Una altra cosa va ser el difícil engranatge amb la vida social i política, però això demana un estudi més ampli, diferent, en el qual aquest treball pot ajudar en part.

Annexos

I. Donatius en pessetes

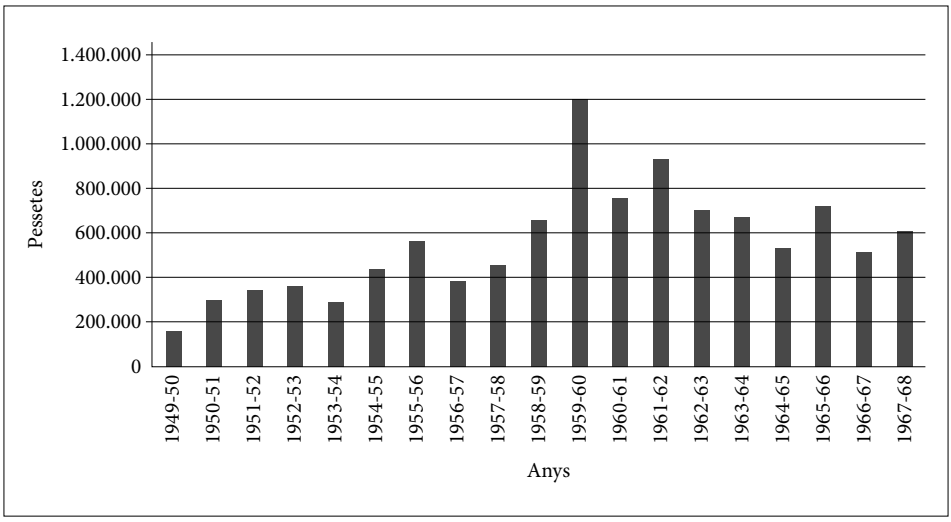

Donatius en pessetes per a sufragar les obres de reconstrucció del temple de Sant Pasqual

II. Obres de teatre representades a Vila-real al saló San Pascual per a contribuir a la reconstrucció del temple

Data	Obres	Grup de teatre
8-IV-51	1. *Consultes ridícules* 2. *La zahorí* 3. *Per no ser sogre* 4. *El passat que torna*	Grup San Pascual (1 i 2), Els XIII (3 i 4)
15-IV-51	*El tonto del panerot*	Grup Els XIII
25-IV-51	1. *La niña bella* (cant rítmic) 2. *De rodillas y a tus pies* 3. *Los apuros de un fotógrafo*	Xiquetes del catecisme antonià (1), Grup San Pascual (2 i 3)
29-IV-51	1. *La Virgen de la Ermita* (sarsuela) 2. *El tio Sinagües*	Grup infantil San Pascual (1), Els XIII (2)
6-V-51	*Tres roses en un pomell*	Grup Els XIII

Data	Obres	Grup de teatre
13-V-51	*Estampes pasqualines* de V. Fenollosa *Els milacres del Sant* de M. Fenollosa	Grup Els XIII, Grup San Pascual i Grup infantil San Pascual
30-I-51	1. *Clemente el bonito* 2. *Sindo el tonto* 3. *La antipática del 2º*	Grup de joves (1 i 2), Grup femení (3)
28-X-51	1. *Don Severo Retiembla y Cascaduro* 2. *Almas en pena* (sarsuela)	Grup San Pascual (1), Companyia Lírica Otelo (2)
11-XI-51	*La Oca*	No apareix
18-XI-51	1. *Uno de* tantos 2. *¡Jesús que criada!* 3. *El fantasma i el recluta*	Monòleg de Paco Albiol (1), Grup femení (2), Companyia Lírica Otelo (3)
2-XII-51	*Los dos asistentes*	Companyia Lírica Otelo
16-XII-51	*L'afecció*	Grup Els XIII
27-I-51	1. *No, no i no i mil voltes no* 2. *Los tres valientes* 3. *Los secuestradores* (sarsuela) 4. *Zels de novençà*	Grup infantil San Pascual (1 i 4), Companyia Lírica Otelo (2), Grup femení San Pascual (3)
10-II-52	1.*Chusta desigualtat* 2. *Per voler ser concechal* 3. *De remendó a curandero* 4. *Trapacerías*	Grup Antics Congregants (1, 2 i 3), Companyia Lírica Otelo (4)
24-II-52	1. *Prou de cola* 2. *Per no ser sogre* 3. *El paragüerito*	Grup infantil San Pascual (1 i 2), Asunción Pesudo (3)
19-III-52	1. *El maestro Canillas* 2. *Els polvos de l'amor*	Antics Congregants (1 i 2)
19-IV-52	*Marianela 2*	No apareix
27-IV-52	1. *L'organista de Sollana* 2. *Catedrático d'Anatomia*	Grup infantil San Pascual (1), Grup San Pascual (2)
3-V- 52	*Els rivals* *El tenedor de Cullera*	

III. Cronologia de les autoritats civils i eclesiàstiques en relació amb les publicacions estudiades

ANYS	ALCALDES	RECTORS	BISBES	PAPES	FONTS	
1944	J. P. Balaguer Avellana	V. Enrique i Tarancón	Manuel Moll i Salord	Pius XII	*Hoja Parroquial*	Revista *San Pascual*
1945						
1946		Lucas Salomón				
1947						
1948						
1949						
1950	Vicente Peris Nácher					
1951						
1952						
1953						
1954						
1955	J. P. Taurá Torres					
1956						
1957						
1958						
1959	J. Ferrer Ripollés			Joan XXIII		
1960						
1961						
1962		V. Pascual Moliner	Josep Pont i Gol			
1963						
1964				Pau VI		
1965						
1966						
1967						
1968						
1969	J. Vilanova Verdiá					
1970						

9

Rafael Llop Soriano

MARQUES DE TARONGES A VILA-REAL

Marques de taronges a Vila-real

Per a parlar de marques de taronges, em veig en l'obligació de descriure, en primer lloc, l'inici de l'exportació de la taronja a Vila-real, encara que ja hi ha diverses publicacions que versen sobre aquest aspecte.

Polo de Bernabé y Borrás va ser el pioner en l'exportació de taronges a Europa a la fi del segle XIX. Va iniciar aquesta activitat per mar des de les platges de Borriana i, a partir d'aquell moment, van començar a aparéixer nous comerços dedicats a l'exportació de taronges. Al principi, la fruita es transportava solta en cabassos sense envasar, fet que va ocasionar molts problemes ja que les taronges no arribaven en bones condicions a la seua destinació. Per aquest motiu va sorgir la necessitat de posar-les en caixes per al transport.

En aquella època, les caixes es marcaven amb trepes, que eren unes plaques de llanda amb algun dibuix i amb el nom de l'exportador, i es pintaven amb una brotxa i tinta negra. Després de les trepes van aparéixer les marques metàl·liques, però no van durar massa ja que els estibadors britànics es van negar a descarregar les caixes que en portaven per les lesions que es feien en manipular-les.

Les marques de taronges litografiades en paper van començar a emprar-se abans de la Primera Guerra Mundial, però va ser després, en la dècada dels anys vint, quan la majoria dels exportadors de taronges van començar realment a utilitzar-les.

Les marques van nàixer per la necessitat que tenien els comerços d'identificar-se i de distingir-se dels altres, ja que en un principi hi va haver molts abusos en l'exportació de cítrics. Per això cada comerç va traure la seua marca, per a crear la seua pròpia clientela i que aquesta buscara la seua marca com a símbol de qualitat, serietat i confiança, i també per a poder obtenir més rendibilitat de les vendes.

Al principi no hi havia competència estrangera, atés que totes les taronges que s'exportaven a Europa eren espanyoles i quasi exclusivament valencianes; només hi havia competència entre exportadors espanyols.

Les marques s'imprimien en paper i eren conegudes amb els noms de *cromos*, *etiquetes* o *testeres*. Actualment les coneixem com etiquetes de taronges antigues, ja que encara que es continuen usant, manquen del valor artístic que caracteritzava les antigues.

Es deien *cromos* per la seua semblança amb els que tots hem col·leccionat de menuts, encara que aquests eren de major grandària. *Etiquetes*, perquè la finalitat era apegar-les

amb cola a la caixa de taronges, com l'etiqueta de qualsevol altre envàs, per a identificar el producte que hi havia a l'interior. *Testeres*, perquè s'apegaven en els laterals de les caixes de taronges, que s'anomenaven testeres. Cada caixa tenia dues testeres i s'apegava en la part superior perquè tinguera la màxima visibilitat, mentre que en els laterals es pintaven amb trepes altres característiques del contingut, com ara la varietat, el calibre, el pes, la destinació, l'origen i el nom de l'exportador. No hi havia cap norma, cada comerciant feia el que més li convenia per a donar a conéixer la seua marca.

Algunes marques només portaven el nom del comerciant o del comerç exportador, encara que la majoria tenien un dibuix per a ressaltar la marca descrita i perquè es distingira de les altres, amb l'objectiu de cridar l'atenció del client per l'originalitat del dibuix i pel colorit. En alguns dibuixos podem veure els episodis esdevinguts en l'època en què es feien servir.

En la majoria de les il·lustracions s'utilitzava la taronja en les seues diferents fases: sencera, tallada, en l'arbre, en gallons, en flor. De vegades també apareixia una orla o sanefa, un ram de taronges o de flors del taronger al voltant del dibuix, això ocorria quan la taronja no era el motiu central del dibuix.

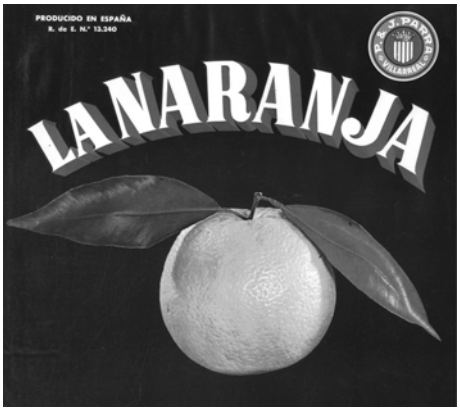
PRODUCIDO EN ESPAÑA
R. de E. N.º 13.340
P. A. J. PARRA
VILLARREAL
LA NARANJA

Importé d'Espagne
Machín
MARCA REGISTRADA
R. E. 20226
VILLARREAL (Castellón)

PRODUCIDO EN ESPAÑA
SONAVI
SOCIEDAD NARANJERA VILLARREALENSE N.º 3
VILLARREAL - ESPAÑA
R. E. 24.620

BAUTISTA NEBOT
FRUTOS
EXTRA SELECTED
VILLARREAL
R. de E. N.º 1603
MARCA REGISTRADA
N.º 194.226

Dorinda
NARANJAS Y
MANDARINAS
SELECTAS
MANUEL BONET RENAU
VILLARREAL
Telegramas: BONETRENAU
IMPORTADO DE ESPAÑA
R. de E. n.º 1.799

El dibuix depenia de la imaginació del dibuixant o bé de l'exportador que li indicava el motiu que desitjava, encara que el verdader artista era el dibuixant, ja que eren autèntiques obres d'art.

En el disseny també s'utilitzava molt la creu, és a dir, s'escrivia el nom del comerç formant una creu. Quasi tots els comerços tenien la seua.

Els dibuixos que veiem en les nostres marques són molt diversos. A part de les taronges, s'hi van utilitzar edificis emblemàtics, personatges històrics, personatges de contes, personatges de la mitologia, llenços, joguets, flors, animals salvatges, natures mortes, la imatge del comerciant, de la seua esposa o dels seus fills, llauradors, banderes, inicials del nom del comerciant, escuts, esports i una infinitat d'idees per a cridar l'atenció dels compradors i ressaltar la marca per a poder vendre més i a millor preu.

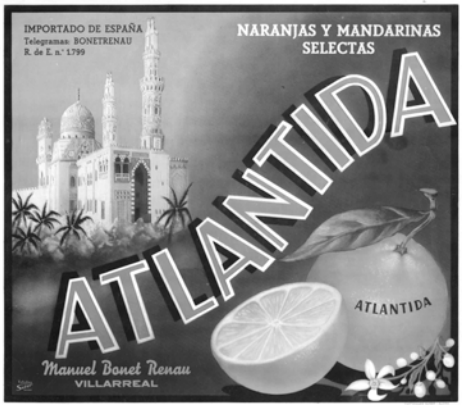
IMPORTADO DE ESPAÑA
Telegramas: BONETRENAU
R. de E. n.º 1799
NARANJAS Y MANDARINAS
SELECTAS
ATLANTIDA
ATLANTIDA
Manuel Bonet Renau
VILLARREAL

IMPORTADO DE ESPAÑA
R.E. Nº 1604
COOPERATIVA AGRICOLA COSECHEROS NARANJA
ATAULFO
NARANJAS
VILLARREAL-ESPAÑA
Telegramas: "SINCONA" Telefono 269

roodkapje
Gbr. van Bendegem
GENT - België
chaperon
rouge

VICENTE MESEGUER GARCIA
NARCISOS
VILLARREAL - ESPAÑA - R.E. nº 1911
PRODUCIDO EN ESPAÑA

Batalla
VILLARREAL-ESPAÑA
Batalla
Batalla

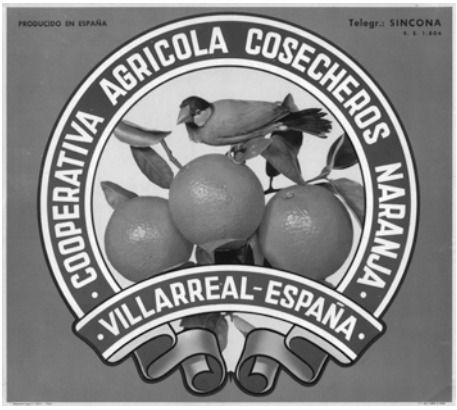
PRODUCIDO EN ESPAÑA
Telegr.s SINCONA
COOPERATIVA AGRICOLA COSECHEROS NARANJA
VILLARREAL-ESPAÑA

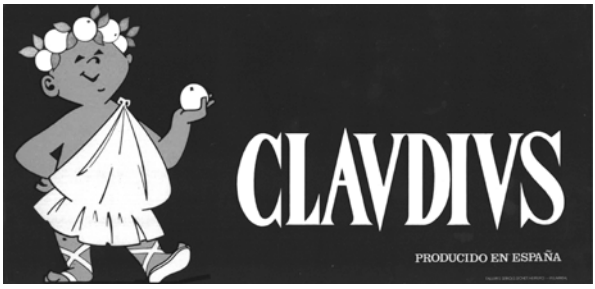
CLAVDIVS
PRODUCIDO EN ESPAÑA

De vegades també hi apareixien escenes del país al qual s'enviaven les taronges.

Algunes etiquetes eren redones, en referència a la forma del cítric. Moltes marques estaven escrites en l'idioma del país de destinació perquè el client poguera entendre-ho i atraure la seua atenció perquè comprara aquella marca en concret.

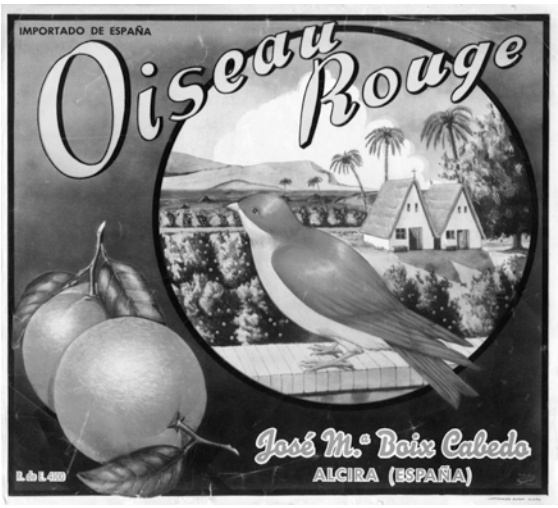

També hi havia etiquetes en les quals apareixia només un dibuix, sense identificar el comerç al qual pertanyia; en aquest cas és difícil identificar-ne la procedència.

Per a catalogar una etiqueta de taronges cal indicar la grandària, l'exportador amb el seu número de registre d'exportació (a partir dels anys trenta), l'autor del dibuix, l'any d'emissió i la impremta que la va imprimir.

La majoria de vegades es desconeix l'autoria del dibuix, ja que volien passar desapercebuts, per estar catalogat aquest treball com a art menor. Cal assenyalar que són molt pocs els que van signar els seus dibuixos.

Alguns dels dibuixants que es van dedicar a crear les etiquetes de taronges a la nostra ciutat van ser: Salvador Giner Puerta, Manuel Adsuara Colonques, Pascual Claramonte Lahoz, Manuel Llorens Martínez, Pascual Canós Cotolí i Enrique Meseguer.

Moltes vegades l'exportador posava en l'etiqueta el seu telèfon i la seua adreça telegràfica, ja que aquests eren els mitjans de contacte que s'utilitzaven en aquella època. Sovint tan sols s'inscrivia en l'etiqueta el topònim de València sense posar la ciutat d'origen, ja que era la ciutat coneguda en tota Europa com a capital de la taronja.

A partir de 1930 es va aprovar un decret llei que obligava tots els exportadors a registrar-se per a poder enviar les seues taronges a Europa. Tots es van registrar i se'ls va assignar un

número de registre d'exportació per a vendre les taronges fora del territori. Evidentment, si un comerciant de taronges no exportava no havia de registrar-se, això ocorria quan només es treballava per a l'interior d'Espanya.

Quan canviava el nom del comerç, s'havia de demanar un altre número d'exportació, per aquest motiu molts tenien diversos números per a la mateixa marca, com es pot veure en les imatges.

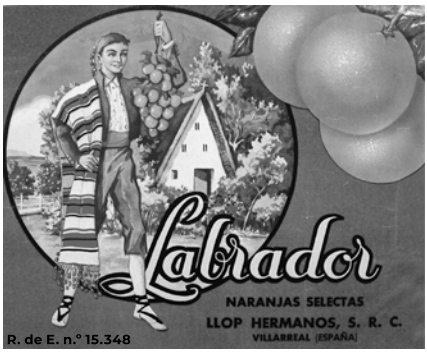

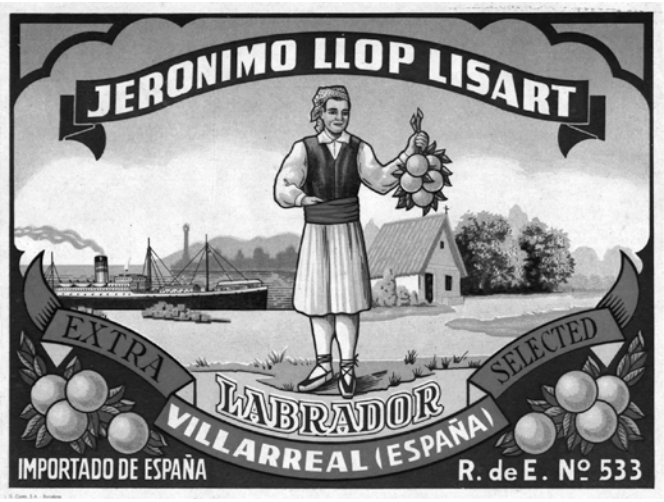

En alguns casos el client de destinació tenia la seua pròpia marca i les seues pròpies etiquetes i quan l'exportador li enviava les taronges utilitzava les etiquetes del client.

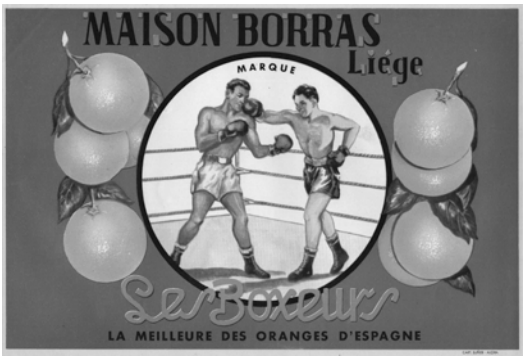

Les marques també es venien entre exportadors. De fet, algunes van arribar a tenir molt de renom fora del país i fins i tot el preu depenia de la seua popularitat. Per això podem veure una mateixa marca utilitzada per exportadors diferents.

Les etiquetes tenien diverses mides perquè s'utilitzaven per a diferents grandàries de caixes, segons els quilos de taronges que s'hi envasaven. Normalment hi havia tres tipus de caixes i d'etiquetes.

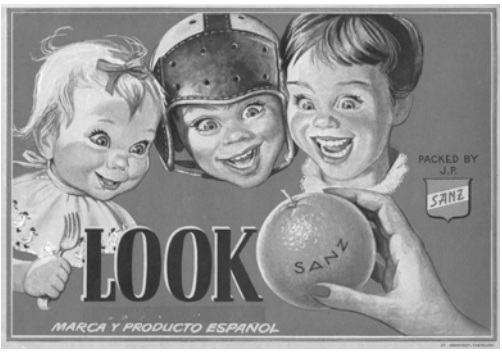

Després de la Segona Guerra Mundial, a Anglaterra es va instaurar el costum, per Nadal, de regalar entre amics unes caixetes de cartó amb dotze mandarines, folrades amb paper de cel·lofana. Resultaven molt atractives i molt boniques i van arribar a tenir una gran demanda. Aquesta manera d'envasar les mandarines es coneixia com a *luxe*. Tots els comerços preparaven els seus enviaments en aquestes dates amb les caixetes litografiades amb la seua marca i amb motius nadalencs.

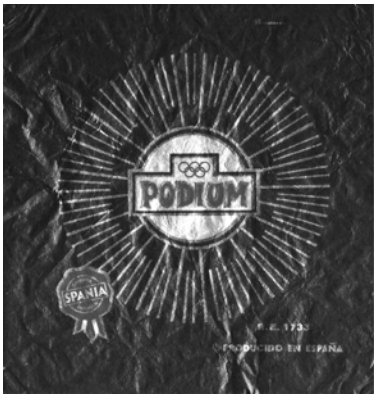

Per a imprimir les etiquetes, prèviament es feia el que es coneix com a prova d'impremta, que eren nou làmines amb la combinació entre si de cinc colors: groc, blau clar, blau marí, roig i rosa. Cada làmina tenia sota el dibuix el color o els colors que s'havien combinat. Per a poder centrar els colors en el lloc adequat del dibuix, tal com veiem en les fotos, tenien dos forats laterals.

Algunes marques utilitzaven el sobrenom de *taronges de muntanya* com a símbol de qualitat.

Vull fer esment especialment de l'etiqueta de taronges Judit per ser propietat d'una persona molt important en la meua vida.

A part de les cooperatives, l'únic comerç que persisteix en l'actualitat són els successors de Pascual Gil Mezquita.

Les etiquetes de taronges més antigues que tinc en la meua col·lecció són les següents:

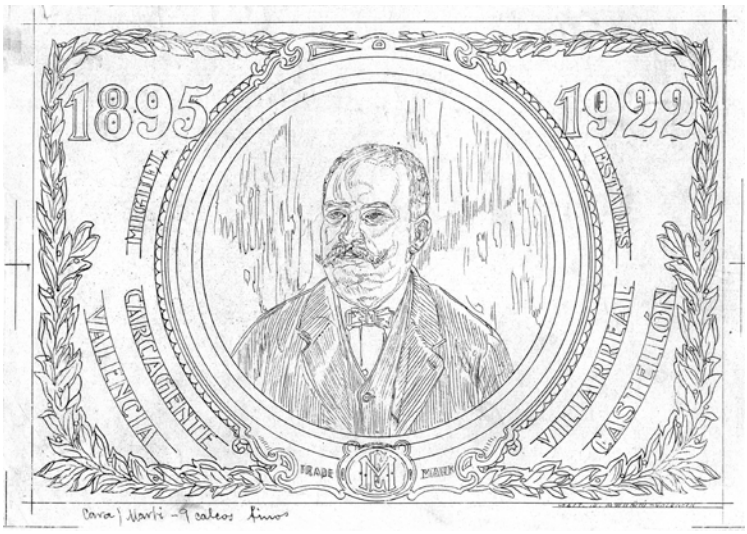

Moltes etiquetes de taronges es van imprimir a Vila-real per la impremta Seriols-Sichet-Herrero.

L'època àuria dels exportadors i en conseqüència de les etiquetes de taronges va ser la dècada dels anys cinquanta. En aquesta època les etiquetes van assolir la seua màxima esplendor, es van dissenyar els millors dibuixos i es van combinar els colors amb gran professionalitat, per a atraure l'atenció dels clients, ja que era l'objectiu principal.

A partir de 1965 es van començar a utilitzar les malles com a envasos de taronges, i amb aquestes, les etiquetes de plàstic. Tots els comerços van començar a canviar a aquest tipus d'envàs. A més, van començar a aparéixer les grans superfícies i les etiquetes de paper van caure en desús. Ja en la dècada dels anys setanta (alguns, fins i tot abans), els prop de 100 exportadors que va arribar a tenir Vila-real van tancar els seus comerços. En faré referència més endavant i també de les seues marques.

En l'actualitat, es conrea la taronja en quasi tot el món, sempre que el país tinga un clima temperat i es trobe aproximadament entre els paral·lels en què ens trobem nosaltres. Per això hi ha una gran competència actualment i aquest fet, unit a la diversificació de l'economia, provoca que molts horts de la nostra ciutat estiguen abandonats. No ens adonem que els arbres són la base de la vida, són la font de la renovació contínua d'oxigen en la naturalesa i, sense arbres, no hi ha vida.

En aquest article vull deixar constància de tots, o de quasi tots, els comerciants de taronges que hi va haver a Vila-real amb les seues marques corresponents i amb els seus números d'exportació, ordenats alfabèticament, primer amb el nom del comerciant, després amb el número d'exportació i, finalment, amb les seues marques.

Com a nota aclaridora, vull assenyalar que si no hi ha registre d'exportació és perquè no es dedicava a això, perquè no exportava i, per tant, no el necessitava, o perquè va tancar abans de 1930. Les marques estan en majúscula i, si no hi ha marca escrita, es pot veure la descripció del dibuix en minúscula.

Relació d'exportadors, registre d'exportació i marques de taronges

EXPORTADORS	REGISTRE D'EXPORTACIÓ	MARQUES
ALCAMÍ ROIG, JOSÉ	10.815, 18.664	KATIUSKA, ALGAR, ALCAMI
ALCAMÍ-PERIS	19.842	SACROMONTE
ALCAMÍ-PONS		ALPONS
AGRÍCOLA COMERCIAL IBÉRICA, SA		ACISA
ARBONA-RULLÁN-BERNAT	1.004, 1.553	VITAMIEL, A.R.B., CRUZ, ORFEÓN, LA MADELÓN
ALBERTI-MAYOL-PUIGSERVER	969	GONDOLERO, TELL, ESTAS SON, M.A.P., LA PENSÉE
ALMELA NEBOT, JOSÉ RAMÓN		RUMBA
ARENÓS MESEGUER, JUAN B.	1.615, 11.779	ARAMIS, TECNICOLOR
ARENÓS, VICENTE	24.850	PORTHOS, HERTZ, POMPADOUR
ARRUFAT, DOMINGO		MULA ROJA
ARRUFAT GÓMEZ, MIGUEL	1.531	VITAMINA, LUKIHAY
ARRUFAT RENAU, ELISEO	1.733	SANS RIVALE, GOUTEZ MOI, MON REGAL, COHETE, ARRUFAT, E.A., TURFSCHIP, PODIUM, NOTE, KINDERZOON, VANHUYSE, CHAPERON ROUGE
AVELLANA LLOP, JOSÉ MARÍA	1.889	MARTA, JOSEMARIA
AYET, PASCUAL		lleó
BALAGUER, JOSÉ PASCUAL	3.271, 7.016, 20.464	TWIST, FRUTERO, ESPIRAL
BALAGUER HERMANOS		FRUITS D'ESPAGNE

EXPORTADORS	REGISTRE D'EXPORTACIÓ	MARQUES
BATALLA MIRÓ, LORENZO	531, 1.616	BATALLA, BIENESTAR, BOFRUIT, EFFORT
BELTRÁN FORTUÑO, BENJAMÍN	940	BB, DELFINA, BENJAMÍN, EXTRA, CARESSE DU SOLEIL, SELECTION, EOS, CASTEEL'S, EUROP, EMICO, ALFREDO, NAVEL ORO, MAXIM'S, DUCHATEAU, GOLDEN BIENE, MARIA PILAR, M.A
BELTRÁN FORTUÑO, JUAN	914	B, JBF
BELLMUNT, CONSTANTINO		MONICA
BOIX CABEDO, JOSÉ MARÍA	4.100	ZOE, OISEAU ROUGE
BONET RENAU, MANUEL	1.799	TRES MARCAS, ATLANTIDA, GALIA, DORINDA
BOUCHER, LUCIEN	1.624, 8.478	L. BOUCHER, YAPAMIEU, SONNENLIED, MADRIGAL
CABEDO, JOSÉ	4.752	PASCAL
CABRERA, JOAQUÍN		lleó sobre taronja
CABRERA, TOMÁS		POPPY BRAND, GATO NEGRO, VIOLETA
CARDEL, PEDRO		fallera
CASTELLET, MIGUEL	9.092	SÍLFIDE
CASTELLET, GABRIEL		CASTELLET
CARDA CANÓS, LORENZO	2.946	KERMESSE, LE BEFFROI, OCELOT NOIR, LOCARDA, FANAL
CARDA DIAZ, CONSTANTINO		lleó i banderes, gos
CASTELLÓ, BAUTISTA		lleó i bola del món

EXPORTADORS	REGISTRE D'EXPORTACIÓ	MARQUES
CENAL COOPERATIVA	24.367	LEVANSOL, MESONERA, MULTIFRUIT
COANA COOPERATIVA	24.517	TECNICOLOR, ARAMIS
COFRUTVI	24.753	PUBLIO, ORTOFRUIT
COLONQUES ARNAL, MANUEL	1.554, 30.425	COLONQUES, INVICTA, INVICTO 4
COLL Y CÍA, JAIME	327, 837	FATIMA, COLL, FLORITA, ROYALES, ARLETTE, FRUIT DU SOLEIL, NESTOR, DORAMIEL
COSTA Y CÍA, VICENTE	1.732	LA VALENCIA, COSTA (creu), COSTA (barres), DESSERT, GOURMET, JUNIOR, ARRÉ, HAPPY, GRAU & CÍA, SENIOR, CANASTA, DULCINA (Pomona), FEUDAL
COSECHEROS COOP. AGRÍCOLA	1.804	XIQUET, EL PÁJARO, ATAULFO, RANGO, SINCONA
ESTADES, MIGUEL		EM
FELIU, FAUSTO		CUPID
FRUTAS HERCASMA, SL		ECLIPSE, HERCASMA
FRUTAS GLORIA, SL	15.141	ISOLDA, LA CHOUTTE, ALETTE
FRUTEXPORT, SA	31.958	TULLERIES, MIKAELA
FRUTINTER, SL		SINFONÍA, VITYSAL, SABINA, SYLMA, HILDA, DUQUESA, PEPIN, USÓ PRADES, LA VILA, PILUCA
GARCÍA CERVERA, MANUEL	28.282	COCHERITO, PICO DE ORO, TRIRREME
GARCÍA GALLÉN	3.587, 10.815	SACROMONTE, BEAUTÉ, GOLOSINA, INTERCONTINENTAL, RUBOR

EXPORTADORS	REGISTRE D'EXPORTACIÓ	MARQUES
GIL CAMPOS, JOSÉ	2.893	LA REINE DU GRAIN D'OR, STRUWWELPETER, VOICI
GIL GIL, JOSÉ VICENTE	6.972	RUTA, GIL GIL, POLLUX, KLIMA
GIL LLORENS, MANUEL		GILLOR
GIL MEZQUITA, PASCUAL	4.917	ORIGINAL, EMPORIUM, GILMEZ, ENVIDIA, ORFEÓN
GUMBAU BONET, JOSÉ	442, 1.715	REAL-FRUT, J.G.B., GUMBAU, IDEAL
GUMBAU VIDAL, P.		PALILLOS
HERREO CHABRERA, JOSÉ PASCUAL	10.399	LETICIA, OVACIÓN
IBÁÑEZ, J. i E.		HENRY, MON PLAISIR, MI GUSTO
INVICTO (CITRIAS)		MIRABEL, QUEEN BEE, COLONQUES, LUCKY, HANS GLUK, GOURMET, CITRIAS, INVICTO
IZQUIERDO HUERTA, JOSÉ	10.291	JOSÉ IZQUIERDO
JUAN ARRUFAT, JOSÉ PASCUAL	1.433	AMADÍS, JOJUAR, JOSÉ P. JUAN
JUAN LLORENS, VICENTE	10.064	PERGOLA, EL RUEDO
LATORRE SERRA, JOSÉ	880	DULCINEA, SANCHO, QUIJOTE, CERVANTES
LLOP AYET, SRC, F. i M.	1.908	COYOTE, TEKA
LLOP HERMANOS, SRC	533, 1.625, 15.348	JUDIT, LISART, CLAVEL, LABRADOR, CAÑÍ, JERONIMO LLOP, DULCINA (Pomona)
LLOPICO GARCÍA, MIGUEL	2.611	LA MIDINETTE

EXPORTADORS	REGISTRE D'EXPORTACIÓ	MARQUES
MACHÍN, FULGENCIO	20.226	MACHÍN
MENERO, MANUEL		PICO DE ORO
MESEGUER GARCÍA, VICENTE	1.911	MUSA, FORJA, ¡EH!, ¡VOY!
MESEGUER Y ARENÓS, SRC	11.793	ATHOS, LA POMPADOUR, DIX
MESADO	589	M MESADO
MEZQUITA, JOSÉ		foto
MEZQUITA COLONQUES, PASCUAL	1.617	P MEZQUITA
NEBOT ALBIOL, BAUTISTA	1.603	BAUTISTA NEBOT, HECHICERA, alba
PARRA, PASCUAL i JOSÉ (EXPORTVI)	302, 968, 13.240	TANQUE, REFRESCO, LA NARANJAS, P. Y J. PARRA, escut, EXPORTVI
PESUDO, PEDRO	20.141	PESUCAM
PESUDO MANRIQUE, JOSÉ PASCUAL	1.702	PESURRIQUE, KI-KI-RI-KI, GONG, SOY
RAMOS FALCÓ, MANUEL	884, 12.692	MANURA
RAMOS FALCÓ, RAMÓN	2.289	MUNDO, BURRA GUITA, RELOJ, TROMBÓN, CORRE, EL TREN, LA COPA, RAMÓN RAMOS, 4444, M.R.F.
ROS VICENTE, VICENTE	1.284, 13.178	ROSALEDA, ROS (creu), CIBEL, CEBÓN, CRUZ F.S.
RUBERT PARRA, SALVADOR	4.200	SUGESTIVA
SAFONT, PASCUAL	792	AVIM, BELLA, LA VALENCIANA, FEINST SUSSE, CRUZ

EXPORTADORS	REGISTRE D'EXPORTACIÓ	MARQUES
SANZ MORENO, JOSÉ PASCUAL	1.389	SOFIA SANZ (escut), PIETERMAN, SANTA SOFÍA, J.P., LOOK, L.V.P., J P SANZ, CARMENCITA Y LUISITA SANZ, HOLANDESES, PILAR Y MATILDE SANZ, VOOR HET KIND
SEBASTIÁ CABEDO, MANUEL	10.910	SERPENTINA, MARKE POKAL
S.E.P.A.L.	3.271, 7.016	APACHE, ALELÍ, SEPAL, MONARCH, FRUTOS SELECTOS
SERRA Y CAPELLA, SL	23.795	FATIMA, ROYALES
SORIANO AGUSTÍ, JOSÉ PASCUAL	16.540, 25.932	ORANGEOR, JOPASO, LE DELICE DU PALAIS, MIKAELA, MANOLO
SONAVI	24.620	AURO ESTEL, SONAVI, MON D'OR, TERRA DORADA
SINDICATO AGRÍCOLA EL MIJARES		cara d'una dona, escena guitarra, SENYERA
SINDICATO COSECHEROS NARANJA		KID, TIO PEP, TOM
TRAVER ARRUFAT		TRAFAT
VILANOVA GIL y CÍA	4.910	CARRUSEL, LOS TRES TIGRES
VILAR PARRA, JOSÉ	5.073	JOVIPA
VIUDA DE ANTONIO TRIAS Y CÍA	910	TRISA, FRUIDOR, C.V.P., CHARLOTTE, ESPERANZA, CONCHITA, MARIA ANTONIETA
ALTRES MARQUES		SANTIRRAMOS, MASET, TURTLE BRAND, ROSSÉ DU MIEL

Vull recordar el meu amic Onofre Flores Sacristán, que va dedicar part de la seua vida a investigar temes relacionats amb la nostra ciutat, especialment sobre tot allò relacionat amb les marques de taronges.

Bibliografia

Abad García, Vicente (dir.). *Historia de la naranja*. València: Levante – Generalitat Valenciana, 1991.

Ajuntament de Vila-real, Regidoria de Museus. *Catàleg de l'exposició «José Polo de Bernabé i l'exportació de la taronja»* (comissari Onofre Flores Sacristán). Vila-real: Ajuntament de Vila-real, 2009.

Llop Soriano, Rafael. *Villarreal, etiquetas naranjeras. Colección de etiquetas naranjeras de Vila-real clasificadas por exportadores* [en línia]. <*http://etiquetasdenaranjasdevila-real.blogspot.com*>.

10

Santiago Vilanova Añó

LA IMMIGRACIÓ EN ELS ANYS SEIXANTA A VILA-REAL QUAN S'INICIA LA MODERNA INDUSTRIALITZACIÓ.

EL CAS DE VALERIANO IBÁÑEZ MALLÉN

La immigració en els anys seixanta a Vila-real quan s'inicia la moderna industrialització.

El cas de Valeriano Ibáñez Mallén

A l'època del que podríem anomenar la primera immigració a Vila-real, entre els anys 1958 i 1975, els anys de la industrialització basada en la industria ceràmica, hi hagué uns protagonistes que foren imprescindibles i que massa vegades han estat oblidats: els treballadors i les treballadores vinguts d'altres territoris, sobretot, d'Andalusia i de l'Aragó.

En aquesta entrevista voldria posar damunt la taula el cas d'un aragonés de naixement, el *sinyo* Valeriano Ibáñez Mallén, que vingué a la nostra terra a principi dels anys seixanta i es posà a treballar durament, en una comarca de la Plana que començava, en aquell moment, a deixar enrere el món rural. Ell parla bàsicament castellà, tot i que entén perfectament el valencià. Casat amb una dona de Vila-real, del poble (com diem ací), els seus fills han parlat i parlen en valencià. Les preguntes li les feia en valencià i ell em contestava en castellà.

Hem considerat mantenir el text original de l'entrevista en castellà i també hem fet la traducció al valencià.

Valeriano Ibáñez Mallén

ENTREVISTA

—Vosté, quan i on va nàixer?

—Jo vaig nàixer el 1941, en un lloc pròxim a Cantavieja, en una masia anomenada Casa Chulilla, que es trobava i es troba, al costat del Cuarto Pelao. Allí ara ja no viu ningú.

> Yo nací en 1941, en un lugar cercano a Cantavieja, en una masía llamada Casa Chulilla, que se encontraba y se encuentra, vecina del Cuarto Pelao. Allí ahora ya no vive nadie.

—Eren diversos germans i germanes, veritat?

—Sí, érem quatre, jo era el tercer, dos germans més i la meua germana.

> Sí, eramos cuatro, yo era el tercero, otros dos hermanos y mi hermana.

—Com era la vida al mas, en aquella època després d'acabada la Guerra Civil?

—La vida allí era molt dura. Mon pare tenia la masia arrendada i li pagava l'arrendament al propietari, que tenia moltes altres masies arrendades. Normalment pagava donant-li part de la collita. Fixa't, Santiago, si la pobresa era gran que teníem una sola manta per a les quatre criatures. I dormíem prop del bou i del mul perquè a l'hivern feia molt de fred. Hi havia vegades que estàvem tres i quatre mesos que no trepitjàvem la terra; només la neu. Allò era una terra pobra i dura. El meu pare sembrava blat a la tardor, que se segava a l'agost; si feia falta venien jornalers a ajudar-nos, els de Villahermosa tenien fama de treballadors, mentre durava la sega, dormien a la masia. Allí no teníem cap medicina; si algun de nosaltres es posava malalt ma mare ens curava amb plantes de la muntanya que ella coneixia, com ara el saüc per als catarros.

Recorde una vegada que un germà meu va agafar un catarro tan gran que cada vegada que respirava el pit li feia mal i semblava que anava a morir-se; ma mare, amb saüc i mel, va aconseguir que al quart dia ja estiguera millor.

Quan jo tenia quinze anys, mor ma mare i a partir d'allí sí que vam patir de veritat.

Jo no vaig eixir d'aquella terra fins que vaig anar a la mili, a Saragossa.

> La vida allí era muy dura. Mi padre tenía la masía arrendada y le pagaba el arrendamiento al propietario, que tenía muchas otras masías arrendadas. Normalmente pagaba dándole parte de la cosecha. Fíjate, Santiago, si la pobreza era grande que teníamos una sola manta para los cuatro críos. Y dormíamos

cerca del toro y del mulo porque en invierno hacía mucho frío. Había veces que estábamos tres y cuatro meses que no pisábamos la tierra; solo la nieve. Aquello era una tierra pobre y dura. Mi padre sembraba trigo en otoño, que se segaba en agosto; si hacía falta venían jornaleros a ayudarnos, los de Villahermosa tenían fama de trabajadores, mientras duraba la siega, dormían en la masía. Allí no teníamos medicina ninguna; si alguno de nosotros se ponía enfermo, mi madre lo curaba con plantas del monte que ella conocía, como el saúco para los catarros.

Recuerdo una vez que un hermano mío cogió un catarro tan grande que cada vez que respiraba el pecho le dolía y parecía que iba a morir; mi madre con saúco y miel consiguió que al cuarto día ya fuese todo mejor.

A los quince años que yo tenía se muere mi madre y a partir de allí sí que sufrimos de verdad.

Yo no salí de aquella tierra hasta que me fui a la mili, a Zaragoza.

—M'has contat alguna vegada que vas conéixer una partida dels maquis?

—Sí, un dia, seria a la fi de setembre o ja a l'octubre, es van presentar al mas uns cinc homes amb escopetes. Jo tindria cinc o sis anys. Anaven ben vestits, amb uns vestits de pana i sabates bones; d'això, me'n recorde molt bé.

Dos d'ells es van quedar fora vigilant, per si de cas arribava la Guàrdia Civil. El que semblava que manava, li va dir a ma mare que traguera embotit o el que tinguera de la matança. Però ma mare li va dir que ja feia molt que havia sigut la matança i que no quedava quasi res. Encara així alguna cosa va traure perquè menjaren.

Sí, un día, sería a finales de septiembre o ya en octubre, se presentaron en la masía unos cinco hombres con escopetas. Yo tendría cinco o seis años. Iban bien vestidos, con unos trajes de pana y zapatos buenos; de eso, me acuerdo muy bien.

Dos de ellos se quedaron fuera vigilando, no fuese el caso que llegara la Guardia Civil. El que parecía que mandaba, le dijo a mi madre que sacase embutido o lo que tuviera de la matanza. Pero mi madre le dijo que ya hacía mucho que había sido la matanza y que no quedaba casi nada. Aún así algo sacó para que comiesen.

—I per què s'havien presentat allí? A qui buscaven?

—Ells buscaven el meu oncle, el germà de ma mare; en aquell temps, era alcalde falangista de Tronchón i tenia fama de ser molt dur amb els que no eren del règim.[1] El buscaven per a matar-lo. Quan havien menjat, li van dir al meu pare que durant un parell de dies si per allí es presentaven els civils que *chitón*. El meu pare els va contestar que ell i ma mare callarien, però que nosaltres els xiquets, ja veuríem. Després van marxar i ja no els vam veure més.

> Ellos buscaban a mi tío, el hermano de mi madre; en aquel tiempo, era alcalde falangista de Tronchón y tenía fama de ser muy duro con los que no eran del régimen. Lo buscaban para *pelarlo*. Cuando ya comieron y eso, le dijeron a mi padre que durante un par de días si por allí se presentaban los civiles que *chitón*. Mi padre les contestó que él y mi madre callarían, pero que nosotros los niños, ya veríamos. Después se marcharon y ya no les vimos más.

[1] Entre 1944 i 1946 es crearen diverses agrupacions guerrilleres, que van constituir l'Ejército Nacional Guerrillero. Aquesta partida que aquí apareix formava part de l'Agrupación Guerrillera de Levante-Aragón, que actuava a Terol, interior de la província de Castelló, també de València i Conca, i zones limítrofes. Aquesta fou, segurament, l'organització de tot Espanya que tingué el major nombre de membres. Un bon article sobre la guerrilla és el de Marco, Jorge, «La resistencia armada. El último combate del antifascismo en España». Dintre del llibre col·lectiu *En el combate por la historia*. Dirigit per Angel Viñas. Barcelona: Pasado & Presente, 2012.

—El teu pare no s'havia significat durant la Guerra, ni a favor ni en contra de cap dels bàndols?

—No, no. Ja tenia prou amb treballar i tirar endavant la família.

No, no. Bastante tenía ya con trabajar y echar adelante a la família.

—I tu, Valeriano, a l'escola vas arribar a anar?

—Sí, però molt poquet, perquè estava lluny. Dues hores o més caminant des de la masia. Així que vaig anar molt poquet. La meua vida era ajudar mon pare en totes la faenes de la terra i cuidar els animals. Recorde que llauràvem la terra amb muls o, sobretot, amb dos bous units per un jou. Els bous eren més lents, però més forts. Allí no hi havia perpectives de res, ni cap futur.

Sí, pero muy poquito, porque estaba lejos. Dos horas o más andando desde la masía. Así que fui muy poquito. Mi vida era ayudar a mi padre en todas la faenas de la tierra y cuidar a los animales. Recuerdo que arábamos la tierra con mulos o, sobre todo, con dos toros unidos por un yugo. Eran más lentos los toros, però más fuertes. Pero allí no había perpectivas de nada, ni ningún futuro.

—I després vas haver d'anar a la mili?

—Sí, a Saragossa. Allí vaig conéixer per primera vegada el que era dormir en un llit de veritat. Perquè sempre havia dormit en la palla. Em vaig adonar que seguir en la masia no tenia cap futur i vaig pensar que en tornar em decidiria a eixir de semblant vida tan dura.

Sí, a Zaragoza. Allí conocí por primera vez lo que era dormir en una cama de verdad. Porque siempre había dormido en la paja. Me di cuenta que seguir en la masía no tenia ya ningún futuro y pensé que en volver me iba a decidir salir de semejante vida tan dura.

LA VIDA A VILA-REAL

—Tu tenies algun conegut ací? Per quin motiu decideixes venir a Vila-real?

—Ja et dic que després de tornar de la mili ja vaig veure que allí no hi havia cap futur i una tia meua, el seu marit i els meus cosins havien vingut a la Plana i em van dir que ací podia trobar treball. Així que vaig decidir venir cap ací. En els primers temps vaig viure amb ells, allà per la zona de Santa Sofia.

> Ya te digo que después de volver de la mili ya vi que allí no habia ningún futuro y una tia mía, su marido y mis primos se habían venido para La Plana y me dijeron que aquí podía encontrar trabajo. Así que decidí venirme. En los primeros tiempos viví con ellos, allá por la zona de Santa Sofía.

—Què és el que més et va cridar l'atenció quan vas arribar ací?

—A mi aquest poble em va semblar molt ric, sobretot, l'horta; imagina't, comparat amb el que jo coneixia. Ací per al que volia treballar, hi havia faena, molta faena.

> A mí este pueblo me pareció muy rico, sobre todo la huerta; imagínate comparado con lo que yo conocía. Aquí para el que quería trabajar, había faena, mucha faena.

—I en quins treballs et vas ocupar?

—Primer vaig trobar treball a l'obra, de peó. Però prompte vaig comprendre que allò no tenia molta eixida; unes vegades treballava i altres vegades no. I llavors la meua tia em va dir que perquè no mirava de trobar treball en algun magatzem de taronja. Primer vaig treballar amb els Palleros, que eren un parell de germans que comerciaven amb palla i amb garrofes, allò era dur, ja veus que no tinc un cos molt gran ni molt fort. Els sacs pesaven setanta o vuitanta quilos.

Al magatzem d'Alcamí em van contractar i allí vaig estar diverses temporades. Jo no deia a res que no i si calia anar diumenge, anava allí a descarregar les taronges que venien de la zona de Gandia. Allí vaig guanyar prou diners perquè treballava molt i em pagaven hores extres els diumenges si treballava.

Un dia va eixir un anunci en el periòdic per a treballar a Ferroenamel, que es dedicava a la fosa d'esmalt de taulell. Vaig presentar la sol·licitud i em van agafar. Primer em van enviar al País Basc per a fer uns cursos de formació. Acabat el curs de formació vaig tornar ací al poble. En aquesta empresa de Ferroenamel vaig estar 34 anys, fins que per fi em vaig jubilar.

Recorde que allí el treball més dur era estar en la boca del forn de fosa; feia tanta calor que hi havia vegades que el casc de plàstic dur es pegava al front i per a arrancar-ho quasi et deixaves la pell.

> Primero encontré trabajo en la obra, de peón. Pero pronto comprendí que aquello no tenía mucha salida; unas veces trabajaba y otras veces no. Y entonces mi tía me dijo que porque no miraba de encontrar trabajo en algun almacén de naranja. Primero trabajé con los Palleros, que eran un par de hermanos que comerciaban con *palla* y con *garrofes*, aquello era duro, ya ves que no tengo un cuerpo muy grande ni muy fuerte. Los sacos pesaban setenta u ochenta kilos.
>
> En el almacén de Alcamí me contrataron y allí estuve varias temporadas. Yo no decía a nada que no y si había que ir en domingo pues iba allí a descargar las naranjas que venían de la zona de Gandía. Allí gané bastante dinero porque trabajaba mucho y me pagaban horas extras los domingos si trabajaba.
>
> Un día salió un anuncio en el periódico para trabajar en Ferroenamel, que se dedicaba a la fundición de esmalte de azulejo. Presenté la sol·licitud y me cogieron. Primero me mandaron al País Vasco para hacer unos cursos de formación. Acabado el curso de formación regresé aquí al pueblo. En esta empresa de Ferroenamel estuve 34 años, hasta que por fin me jubilé.
>
> Recuerdo que allí el trabajo más duro era estar en la boca del horno de fundición; hacía tanto calor que había veces que el casco de plástico duro se pegaba a la frente y para arrancarlo casi te dejabas la piel.

—I el tema de trobar nóvia? Tu et vas casar ací a Vila-real amb una xica del poble?

—Sí, si. Vaig conéixer una xica d'ací i l'any setanta ens vam casar. Son pare, és a dir, el meu sogre, tenia una mica de terra de tarongers i ja saps que en aquells anys el fruit es pagava bé; i va ser el meu sogre el que em va ensenyar a portar els horts. A tallar, a empeltar. A mi no m'ha fet fàstic mai treballar, tu ho saps, i després dels torns a Ferroenamel ajudava el meu sogre.

Recorde que quan vaig anar a demanar la mà de la que seria la meua dona, ell em va preguntar: «i tu amb què comptes per a mantenir la família?» I li vaig contestar: «jo compte amb això», i li vaig ensenyar les meues mans, «solament amb les meues mans, amb el meu treball». I això he fet sempre: treballar, treballar i treballar. Ara, portar els horts se'm fa molt costa amunt perquè ja saps que de la taronja no es trau res. Així que tot són pèrdues i si has d'anar posant diners de la pensió, que és curteta, em sembla que ho deixaré perdre... ja veurem.

> Sí, si. Conocí una chica de aquí y el año setenta nos casamos. Su padre, es decir, mi suegro, tenía algo de tierra de naranjos y ya sabes que en aquellos años el fruto se pagaba bien; y fue mi suegro el que me enseñó a llevar los huertos. A *tallar*, a

empeltar. A mí no me ha hecho ascos nunca trabajar, tú lo sabes, y después de los turnos en Ferroenamel ayudaba a mi suegro.

Recuerdo que cuando fui a pedir la mano de la que seria mi mujer, él me pregunto: «¿y tú con qué cuentas para mantener a la família?» Y le contesté: «yo cuento con esto», y le enseñé mis manos, «solamente con mis manos, con mi trabajo». Y eso he hecho siempre: trabajar, trabajar y trabajar. Ahora, llevar los huertos se me hace muy cuesta arriba porque ya sabes que de la naranja no se saca nada. Así que todo son pérdidas y si tienes que ir poniendo dinero de la pensión, que es cortita, pues me parece que lo dejaré perder... ya veremos.

Així acaba la conversa amb el *sinyo* Valeriano, al qual no li podré agrair mai l'amabilitat d'haver-me dedicat tantes hores del seu temps.

Aquest treball vol ser un xicotet homenatge a tantes i tantes persones, homes i dones, que en els anys seixanta i principi dels setanta van arribar al nostre poble i, a base de treballar i treballar –penseu que en ple franquisme no hi havia drets sindicals, i per tant, els empresaris podien posar les condicions laborals que volgueren– foren capaços de tirar endavant una família i aixecar el cap, tot i que humilment, però treballant molt dur en les nostres comarques.

Abril de 2021

11

Violeta Tena Barreda

L'APLEC DELS PORTS, PREMI SOCARRAT MAJOR 2021

L'Aplec dels Ports, Premi Socarrat Major 2021

Bon dia a totes i tots,

Vicent Usó, Pilarín Bayés, el col·lectiu El Tempir d'Elx, Xavi Castillo, Obrint Pas, Joan Francesc Mira… Avui l'Aplec dels Ports s'uneix a la llarga llista de persones i col·lectius que formen la nòmina dels premis Socarrat Major. I és, crec, una gran notícia, perquè l'Aplec amb els seus atributs compleix, de llarg, els requisits de compromís cívic, cultural i històric que fan mereixedors d'aquest reconeixement. L'any 2018 l'Aplec, amb motiu de les quatre dècades de vida, va rebre el Premi Vicent Ventura. Uns mesos després arribà el reconeixement de Valencià de l'Any i dels Premis Tres Deu. També aquell 2018, des del Centre d'Estudis dels Ports, publicàrem *Aplec dels Ports. 40 anys d'història col·lectiva*, un llibre on, a través de 40 capítols escrits per 40 veus, vam intentar glossar el que aquesta trobada significa per a nosaltres, els portencs i portenques, però també donar-li la dimensió de país que li pertoca. Perquè l'Aplec dels Ports, sí, va nàixer com una trobada dels habitants dels Ports, però ha acabat esdevenint, amb el pas dels anys, patrimoni col·lectiu, dels qui som d'allà i dels qui no, un punt de trobada dels qui ens estimem la llengua i el país.

La comitiva amb els premiats arribant a l'acte

Fem, però, un poc de memòria. L'Aplec dels Ports va nàixer l'any 1978 com una trobada de persones de diferents pobles de la comarca. Eren els anys de la represa democràtica, quan tot estava per fer i tot era possible. A València, no ho oblidem, un any abans 600.000 persones s'havien manifestat al crit de «Fem País» i «Estatut d'autonomia». Com diu el sociòleg Artur Aparici, en el llibre que publicàrem des del Centre d'Estudis dels Ports, «potser fora el moment en què més prop hem estat de ser un poble que es vol pensar a si mateix com un subjecte col·lectiu».

Siga com siga, amarats d'aquell entusiasme, un grup de joves, als Ports, van decidir no quedar al marge d'aquell estat d'ànim. Amb la col·laboració del periodista valencià Toni Mestre decidiren organitzar el primer Aplec dels Ports a la Todolella, com una manera de generar germanor i reivindicar, també, una veu pròpia, comarcal. El Grup de Danses Alimara i Paco Muñoz s'encarregaren d'animar aquella vetllada.

El rapsoda David Vi va iniciar l'acte amb un recital de rondalles

I a la Todolella la roda començà a pegar voltes. De la Todolella a Cinctorres, de Cinctorres a Villores, de Villores a la Mata i així fins a deu municipis, dels quals avui vuit continuen en la roda.

Són moltes les coses que han passat des d'aleshores. Aquell esdeveniment quasi casolà de la Todolella ha esdevingut un esdeveniment multitudinari, al qual cada darrer cap de setmana de juliol acudeixen milers de persones. Algú vos dirà que a hores d'ara l'Aplec no és més que això: una festa. Una festa on, a més, predomina la rauxa i l'alcohol.

I això és en part cert, però només en part. La festa, la disbauxa i l'alcohol són ingredients de l'Aplec. Però té moltes altres dimensions que no hauríem de negligir. L'Aplec —ho diu

la paraula— és trobada, és germanor, és acollida dels qui venen d'altres punts del País Valencià, però també dels qui procedeixen de Catalunya o del veí Aragó.

I és, sobretot, reivindicació. Les nefandes conseqüències de la tèrmica d'Andorra, l'amenaça de la fractura hidràulica (més coneguda pel terme anglés *fracking*), les carreteres amb clots (ho recordareu: «Als Ports, carreteres sense clots»), el tancament de les escoles rurals… L'Aplec ha estat l'escenari on mostrar les nostres problemàtiques. I d'entre aquestes, una de molt destacada: el despoblament. Avui 6.700 ànimes viuen als Ports, més o menys les que cabrien en la grada sud de l'estadi de la Ceràmica. Perquè ara tothom en parla, però hi hagué un temps, molt de temps, en què aquesta ni tan sols es contemplava com una problemàtica a tenir en compte. L'Aplec ha alçat un crit constant contra el desmantellament de serveis, les infraestructures penoses i la falta d'inversió des de València o Castelló. L'Aplec ha reclamat, en definitiva, que la gent dels Ports, aquells que viuen a la part més septentrional del País Valencià siguen considerats, també, ciutadans de primera.

Lluís Rodríguez, secretari de l'AC Socarrats, llig l'acta del nomenament

Perquè com escriu el sociòleg Xavi Ginés, «la festa de l'Aplec dels Ports és reivindicativa, identitària i festiva. L'Aplec dels Ports reivindica atenció a les comarques deprimides de l'interior, amb les quals identifica el País, i per això reclama atenció a la cultura pròpia. I ho fa divertint, de forma atractiva. Aquesta singularitat explica que l'Aplec, contràriament a allò que podria semblar, no siga un festival, sinó que es comporte més bé com una festa: la festa de la comarca i, a més, una metàfora d'una proposta de País».

La periodista Violeta Tena durant el seu discurs

Una proposta de país, d'un país que hauria de pensar-se més en termes comarcals i menys en termes provincials. L'Aplec, és cert, se celebra un cap de setmana. Només tres o quatre dels 365 dies que té l'any. Però el que ha aconseguit fer l'Aplec és generar un relat col·lectiu, ha teixit un fil que ens uneix entre muntanyes feréstegues, parets de pedra seca i barrancs abruptes. La trobada ha permés construir una ferma consciència comarcal (lingüística, cultural, territorial…). Una consciència que, si no haguera existit l'Aplec, s'hauria dissolt més ràpidament per l'efecte de la globalització. En un territori com el rural, abonat a l'autoodi, l'Aplec ha esdevingut un element d'orgull. I també un factor d'arrelament, a la manera estellesiana: «ací em pariren i ací estic». «Ací estic», a pesar de tot.

Ho diu l'amic i geògraf forcallà Carles Jovaní en el llibre sobre els 40 anys de la trobada comarcal: «L'Aplec dels Ports, consagrat com a festa comarcal per antonomàsia, ha permés condensar un sentiment cívic col·lectiu que es contraposa a l'amnèsia desvertebradora del provincialisme, a la rusticitat caïnita del localisme i a la lògica fagocitadora del partidisme».

I ho ha fet a través dels seus propis mitjans, durant molts anys amb un suport institucional testimonial. L'Aplec ha estat una trobada autònoma, que va alçar la veu també en els anys més foscos d'aquest país nostre. Perquè com diu el sociolingüista Avel·lí Flors: «L'Aplec s'ha consolidat com un espai privilegiat per a la (re)creació de la cultura valenciana, amb la promoció de la música, per damunt de tot, però també del teatre de carrer,

El president de Socarrats, Fermí Font, dirigeix unes paraules al públic assistent

els contacontes, les conferències. Un espai, a més, en què el valencià esdevé de manera natural la tria no marcada, que ens fa participants de ple dret de l'esdeveniment i que afavoreix, per això mateix, els primers assajos d'ús del valencià per a molts parlants d'altres llengües».

Maria Tena, en representació de l'Aplec dels Ports, rep el guardó

Maria Tena, en representació de l'Aplec dels Ports, agraint l'atorgament del guardó

Una representació de l'Aplec ha assistit a l'acte

El cantant Pau Alabajos va arredonir la vesprada

En relació amb aquesta qüestió, no voldria passar l'oportunitat de parlar de l'aposta insubornable que l'Aplec ha fet per la música en la nostra llengua al llarg de la seua trajectòria. Grans noms de la cançó com Ovidi Montllor, Raimon, Labordeta, Maria del Mar Bonet, Sisa o Lluís Llach han il·luminat les nits dels Ports amb la potència de la seua veu. Com també Sopa de Cabra, Lax'n'Busto o la Companyia Elèctrica Dharma. O què dir d'aquella nit a Forcall, en què sobre un mateix escenari van actuar Al Tall i Obrint Pas, tot just a les portes de posar punt i final a les seues respectives trajectòries. I crec que s'ha de recordar tot això, perquè aquella aposta per la música en la nostra llengua es feu quan al País Valencià no existia res que s'assemblés a un circuit de música en valencià, quan l'escena musical, malauradament, estava en una situació de precarietat absoluta. Permeteu-me que em reitere: l'Aplec no era, no, només un festival de música.

I tot això s'ha organitzat any rere any, amb comissions organitzadores diferents, des de l'amateurisme i sense l'ajuda de patrocinadors. Només d'uns anys ençà les ajudes institucionals han permés disposar d'un cert matalàs de partida. I, tanmateix, l'Aplec ha esdevingut un ritual inqüestionable, amb la seua càrrega simbòlica i la seua litúrgia escenogràfica. Des del punt de vista generacional és, també, un ritual de pas, sobretot als pobles mitjans i xicotets. L'Aplec es fa perquè s'ha de fer; perquè s'ha celebrat al poble anterior i perquè se celebrarà al següent; perquè el va organitzar la generació anterior i l'organitzarà la següent.

El públic en un moment de la vetllada

Tot plegat, resulta ben paradoxal: l'Aplec, una trobada autogestionada que en els seus inicis va nàixer amb una vocació modernitzadora, es consolida, amb el pas dels anys, com una tradició, com les festes patronals, els Sant Antoni o el Sexenni morellà. Amb la particularitat, és clar, que l'Aplec és desproveït de la càrrega religiosa d'aquestes festivitats. La seua raó de ser –el seu origen, però també el seu manteniment– es basa en el compromís compartit i assumit de forma lliure i col·lectiva, legitimat per la mateixa voluntat civil. I això, en aquests temps marcats per l'individualisme i la disgregació, convindreu amb mi, no és poca cosa.

La Junta Directiva de l'AC Socarrats amb els guardonats i el cantant Pau Alabajos

Socis de l'AC Socarrats amb els guardonats i els participants en l'acte

Enguany l'Aplec arribarà a l'edició que fa 42. La gent de Forcall fa temps que es prepara i, de ben segur, estaran a l'altura. Perquè esperem i desitgem que la roda no s'ature mai, perquè mentre no s'ature significarà que la comarca i el País Valencià continuen vius i avançant.

Moltes gràcies!

Ajuntament de Vila-real

Normalització Lingüística

Junts Vila-real avança en valencià

ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA

facsa ciclo integral del agua

FUNDACIÓ caixa rural vila-real

PORCELANOSA®